

DANIEL JOHNSON / Osud Západu

JIŘÍ HANUŠ, VÍT HLOUŠEK / Sionismus:
sekulární cesta vyvoleného národa

JOSEF ISENSEE / Lidská důstojnost: záchranný
ostrov v uprchlické záplavě?

Rozhovor s ROMANEM JOCHEM o Pařížské výzvě

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

JAN MACIEJEWSKI / Strach elity před lidem

IVANA RYČLOVÁ / Solženicyn: Cesta k Souostroví Gulag

DURS GRÜNBEIN / Poučení z fotografie

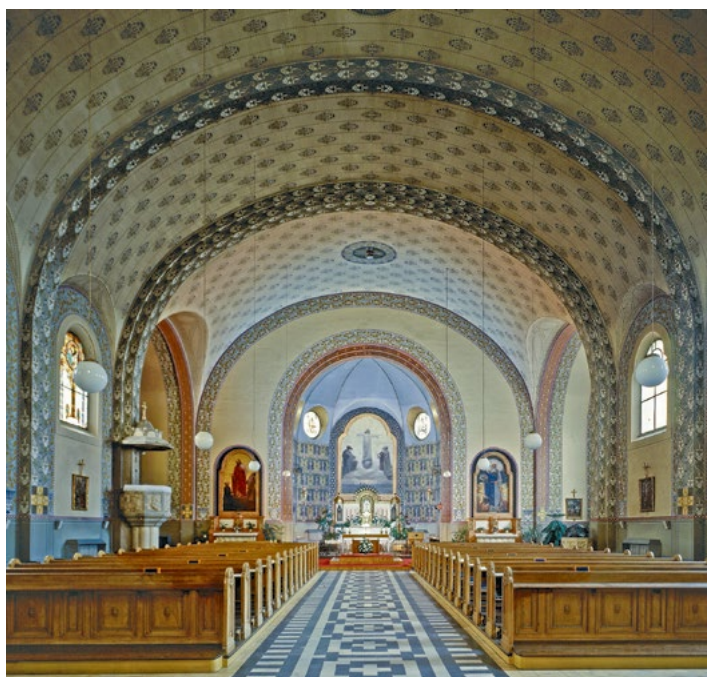
Rozhovor s básníkem MILOŠEM DOLEŽALEM

Básníci čtou básníky: IRENA DOUSKOVÁ

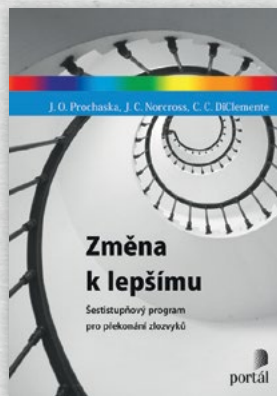
Portrét MILOŠE STEHLÍKA

Ročník X. (XXIX.) • cena čísla 100 Kč • Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury

2/2018

Novinky z Portálu

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL:
Praha 1, Jindřišská 30 /
Praha 8, Klapková 2

obchod.portal.cz

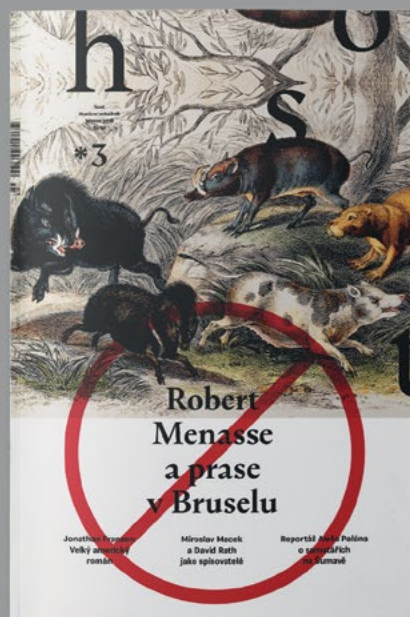
portál

h

host
literární revue

Objednávejte naše
výhodné přeplatné
na www.hostbrno.cz

získejte slevu 15 %
na knihy z produkce
nakladatelství Host

Rozhovory s autory
Česká i překladová beletrie
Recenze knižních novinek
Eseje o kultuře a literatuře
Tematické bloky
Aktuální reflexe a reportáže
Literární historie
Nezavedená literatura
Soutěže pro předplatitele

www.hostbrno.cz

Editorial (František Mikš)	2
<i>Texty /</i>	
DANIEL JOHNSON	
Osud Západu	4
JIRÍ HANUŠ, VÍT HLOUŠEK	
Sionismus: sekulární cesta vyvoleného národa . . .	13
JOSEF ISENSEE	
Lidská důstojnost: záchranný ostrov v uprchlické záplavě?	20
JAN MACIEJEWSKI	
Strach elity před lidem	27
<i>Rozhovor /</i>	
JIRÍ HANUŠ	
Evropa, v níž lze věřit. Rozhovor s ROMANEM JOCHEM o Pařížské výzvě	32
<i>Portrét: Miloš Stehlík /</i>	
JIRÍ KROUPA	
Miloš Stehlík – historik umění v památkové péči . . .	37
MILOŠ STEHLÍK	
Krajina a člověk v baroku	43
<i>Literatura /</i>	
IVANA RYČLOVÁ	
Solženicyn: Cesta k <i>Souostroví Gulag</i>	47
DURS GRÜNBEIN	
Poučení z fotografie	61

JOSEF MLEJNEK	
Trencle v povětrí aneb Souhry nenáhod. Rozhovor s básníkem MILOŠEM DOLEŽALEM . . .	68
MILOŠ DOLEŽAL	
Job i král Lear aneb Jeden druhého břemena noste. Několik poznámek k přátelství Jana Zahradníčka a Jakuba Demla	78
MILOŠ DOLEŽAL	
Z propasti dole do propasti nahoře. Blíženci po duchu Jan Zahradníček a P. Josef Toufar	83
<i>Básníci čtou básníky /</i>	
IRENA DOUSKOVÁ	
Většinu mých raných lásek tvořili básníci známí, slavní...	88
IRENA DOUSKOVÁ	
Napůl ve vzduchu	91
<i>Nad knihami /</i>	
PAVEL ŠVANDA	
Jak se rozloučil Günter Grass	93
KAREL KOMÁREK	
Roma locuta: interview emeritního papeže	96
<i>Polemika /</i>	
JIRÍ HANUŠ	
Je načase, aby si primas český pořídil rybářský prut?	99

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník X. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXIX.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803w988 • **Na obálce** Brno, kostel Neposkvrněného početí Panny Marie, foto Miroslav Zavadil • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Editorial: Umírající čtenáři

Nechtěl bych, aby tento text vyzněl příliš osobně či sentimentálně, ale nejspíš to tak stejně dopadne. Je o umírajících čtenářích, nebo spíše o odcházející starší generaci vášnivých čtenářů (a autorů, samozřejmě), které jsem jako dlouholetý šéfredaktor kulturních časopisů poznal a s nimiž mě spojovalo jakési intelektuální čtenářské přátelství na dálku. Zmíním dva, i když bych jich mohl samozřejmě jmenovat mnohem víc (v loňském roce nás nečekaně opustil překladatel a dramatik Antonín Přidal). Avšak tato dvě nedávná úmrtí jsou pro mě ještě čerstvá a dotýkají se i našeho časopisu: Jaroslav Med (ročník 1932) a Ota Filip (ročník 1930).

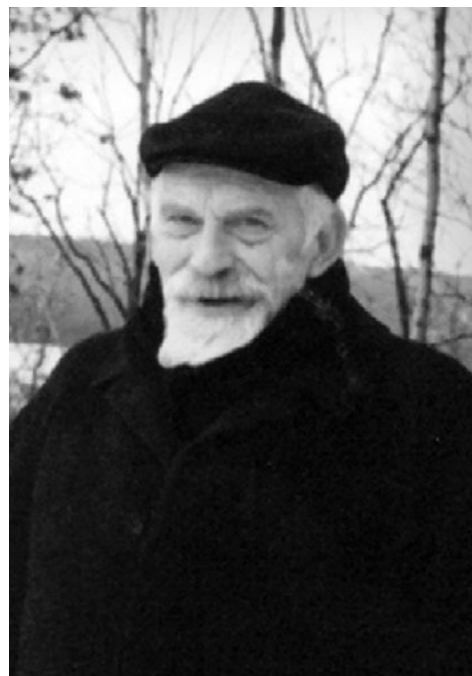
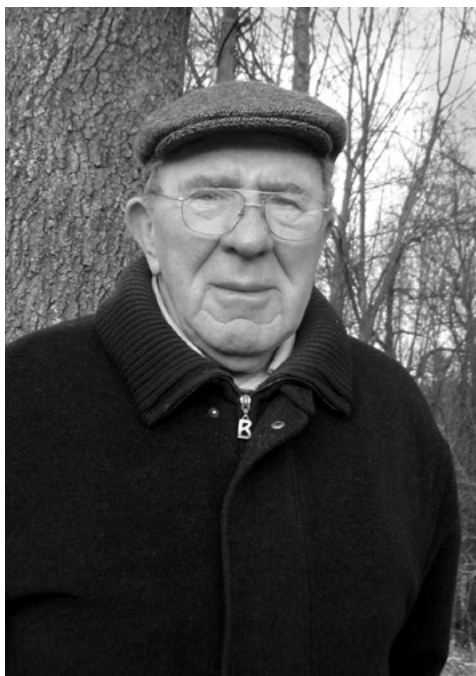
Literárnímu historikovi Jaroslavu Medovi jsme v loňském roce věnovali obsáhlý blok textů při příležitosti jeho pětadesátých narozenin, kde o něm psala celá řada přátel (*Kontexty* 2/2017). Netušili jsme, že jsou jeho poslední. Zemřel 14. února letošního roku. Patřil k zakládajícím členům našeho časopisu, vycházejícího tehdy pod názvem *Proglas*, nechyběl snad na žádné redakční radě. Měl jsem rád jeho humor, jeho nadšení pro literaturu, časopisy, knihy... „Člověk se rodí jako osoba, osobnost z něj dělá teprve kultura,“ říkával. A kultura bez knih? Od svých deseti let, kdy dostal od otce linkovaný sešit, si vedl čtenářský deník, určitě až do své smrti. V knižních rozhovorech z roku 2007 přiznává, že má ve svých čtenářských denících zaznamenáno kolem šesti a půl tisíce titulů (!). Zkouším počítat. Vychází to kolem stovky přečtených knih ročně, tedy průměrně jedna za čtyři dny, i když v tom jsou samozřejmě i lehčí žánry, zejména jeho oblíbené detektivky, které často přečetl za jednu

noc. Pokud četl dál stejným tempem, o čemž nepochybuji, za život musel přečíst téměř osm a půl tisíce knih. Úctyhodné množství, zvláště přihlédneme-li k jeho vlastnímu psaní, většinou ve službách literatury a jiných autorů. A časově náročná musela být i obsáhlá korespondence, již vedl o knihách s přáteli a autory. Neměl e-mail, dopisy psal ručně. Některé mám schované. Je nás určitě mnoho, kterým bude jeho milá čtenářská pozornost chybět.

Necelé tři týdny po Jaroslavu Medovi, 2. března, zemřel v Bavorsku spisovatel a publicista Ota Filip, jenž s našimi časopisy rovněž dlouhá léta aktivně spolupracoval. I když na dálku z Německa, kam ho v roce 1974 vyštvala komunistická moc a odkud se už nikdy natrvalo nevrátil. Měl těžký, v jisté chvíli i tragický život, v některých literárních kruzích se o něm (a jsem přesvědčen, že nespravedlivě) občas nehezky mluvilo. Přesto si zachoval neuvěřitelnou vitalitu, přátelskost, srdečnost. Vzpomínám, jak obětavě nás s manželkou hostil v půvabném podalpském Murnau, jak zasvěceně nás zde prováděl „Ruským domem“ malířky Gabriele Münterové, kde její tehdejší partner, sebestředný a tyranský Vasilij Kandinskij, namaloval svůj první abstraktní obraz. Ota o tom napsal krásný román *77 obrazů z Ruského domu*, líčící okolnosti vzniku abstraktního umění a lidské osudy, jež se kolem odehrávaly. Jako bytostný vypravěč nemohl jinak, vždyť měl dům stále na očích.

Ota byl vášnivý čtenář, bytostný polemik, velmi zvidaný a aktivní člověk. Potěšilo mě, co mi napsal, když jsem mu věnoval svoji provokativní *Obranu*

Ota Filip (vlevo),
foto archiv časopisu *Host*;
Jaroslav Med,
foto archiv J. Meda.

ženských tvarů, jejíž některé myšlenky mu nemusely být úplně blízké: „Přečetl jsem si Vaši knihu za tři večery a jsem nadšen... Když jsem Vás dočetl, tak mě napadlo: Vůbec mi nevadily některé z Vašich argumentů, s nimiž jsem nesouhlasil, ale uznal, že jsou chytré, podloženy životními zkušenostmi, takže je třeba se nad nimi zamyslet, což právě činím, a poděkovat autorovi, že měl a má odvahu je s literární elegancí a s rasancí, kterou Vám, jak jsem už napsal, upřímně závidím, formulovat.“ Povzbudivější a přátelštější slova si snad ani nedovedu představit.

Jaroslav Med i Ota Filip byli originálními tvůrčími osobnostmi, jeden od druhého hodně odlišní. Pokud je něco spojovalo, byla to láska ke knihám,

k literatuře, k psaní a přemýšlení. Kniha pro ně byla „přístupem ke světu“, jak to nazvem jednoho svého eseje vyjádřil rakouský spisovatel Stefan Zweig. U obou jsem se setkal s něčím, co se dnes vidí jen zřídka, pokud vůbec, na co dnes již nemáme čas. Kdykoli jsem jim poslal svou novou knížku, vždy ji přečetli, poděkovali a něco laskavého napsali. Reagovali i na některá zdařilá čísla *Kontextů*. Jistě jsme se názorově v mnohém shodli, ale určitě ne ve všem. Nejspíš v tom bylo i dobré vychování staré školy nezkažené současnou inflací textů a novými komunikačními médii. Jakési skutečné čtenářské gentlemanství, které mi bude chybět.

František Mikš

Osud Západu

DANIEL JOHNSON

DANIEL JOHNSON (1957) je synem významného historika Paula Johnsona, oblíbeného i v českých zemích. Tento žurnalista a historik patří k zakladatelským osobnostem konzervativního časopisu *Standpoint*, věnuje se otázkám mezinárodních vztahů a německé kultuře. Přednáška, kterou měl v minulém roce v IDC (Interdisciplinární centrum, Herzlia, Izrael), se zabývá třemi podstatnými problémy: pocitem konce Západu, biblickými a kulturními kořeny západní civilizace a současným vztahem Západu k Izraeli. Tento text publikujeme v době, kdy si budeme připomínat vznik Státu Izrael (14. května 1948).

Na tom, že byl Donald Trump kandidátem poměrně ostře rozdělujícím společnost, mnoho nezměnila ani funkce prezidenta. Doufám však, že se všichni shodneme na tom, že po několika měsících jeho administrativy jsou Spojené státy v silnější pozici doma i v zahraničí, upevnily svou autoritu v Sýrii a v Jihočínském moři a uklidnily většinu těch, kteří se obávali buď příliš těsných vztahů s Ruskem, nebo příliš nepřátelského postoje k Číně. Soudě podle ekonomiky by se mohlo zdát, že prezidentova sebevědomí je nakažlivá, i když v praxi zřejmě není jeho typ konzervatismu tak nesoucinný a tak izolacionistický, jak se dříve obávali někteří z mých nekonzervativních přátel. Styl pana Trumpa sice nikdy neuspokojí jeho kritiky, ale podstata jeho politiky nás všechny může ještě překvapit. Pokud jde o Izrael, až dosud šlo spíše o to, zda premiér dostane určitý prostor v otázce osad než o nějaký konkrétní posun v politice. Ale je ještě brzy a zkoušky, jimiž bude muset pan Trump projít, má teprve před sebou.

Vrátím se k otázce Izraele a Západu, ale nejprve bych se rád zamyslel nad tím, co máme na mysli, když hovoříme o „osudu Západu“. Tento výraz odkazuje na knihu Oswalda Spenglera *Zánik Západu*, která vyšla téměř přesně před sto lety. Spenglerova

proroctví sice ve zkoušce času neobstála, ale s jeho civilizačním fatalismem se lze stále setkávat v celé šíři politického spektra. Například Bill Emmott, někdejší editor časopisu *Economist*, nedávno publikoval hluboce fatalistickou knihu nazvanou právě *Osud Západu*. Pan Emmott vidí v současné době hlavní hrozby otevřené společnosti v prezidentu Trumpovi a v brexitu – dvou odlišných fenoménech, jež oba spojuje se vzestupem „populismu“. Přestože oprávněně pokládá Západ za „světově nejhodnotnější politickou ideu“, dovolím si určitý odstup. Hrozba Západu nevychází z výkonu demokracie, ale od nepřátel otevřené společnosti, kterou Emmott tolik obdivuje. Linii, jež odděluje přátele od nepřátel, není vždy snadné vytyčit, ale Donald Trump a Theresa Mayová stojí oba zcela nepochybně na její správné straně. Konzervativní masy, jež jsou v celém západním světě zpochybňovány liberálními elitami, nejsou nepřítelem svobody; jestliže v nich liberálové takového nepřítele vidí, je to proto, že si nárokují monopol na ctnost, který je stejně neospravedlnitelný jako netolerantní. Jak napsal Karl Popper v knize *Otevřená společnost a její nepřítel*, klasické práci, již se údajně pan Emmott inspiroval, „to je důvod, proč je naše západní civilizace

v podstatě pluralistická a proč by monolitické sociální cíle znamenaly smrt svobody“.

Namítnout lidem přesvědčeným o úpadku naší civilizace, jako to prohlásil Adam Smith o národu, že způsobit její rozvrat nelze zase tak snadno, neznamená předstírat, že Západ je nezranitelný. Velký medievalista Ernst Kantorowicz jako hold civilizaci, která pro něj tolik znamenala, ve svých přednáškách vždy citoval Danta, Shakespeara nebo Goetha. Jako bezpočet jiných židovských emigrantů z nacistického Německa však Kantorowicz věděl lépe než jiní, jak je přežití západní civilizace nejisté. Přidrží se jeho příkladu s tou výhradou, že největší spisovatelé západního kánonu jsou všichni v posledku poplatní hebrejské Bibli, zejména když se zdá, že na svůj dluh zapomínají. Dokonce i Goethe, pohanský básník-mudřec z Výmaru, čerpá svou nejdůležitější myšlenku z faustovského mýtu démonologie pozdního středověku. Faustovský člověk se svou snahou získat neomezené poznání za jakoukoli cenu je už dlouho pokládán – v neposlední řadě taky Oswaldem Spenglerem – za symbolickou postavu západní civilizace. Smlouva s ďáblem je téma, které je sice velmi staré, ale zároveň i velice moderní: odvozuje se z knihy Genesis, ale poměrně dobře popisuje i pokušení, která útočí na ty, v jejichž rukou spočívá osud Západu. Podobně jako Faust jsme i my neustále konfrontováni s mefistofelskými svůdci v podobě těch, kdo nás přesvědčují, abychom se zřekli židovsko-křesťanských hodnot, bez nichž naše civilizace nemůže vzkvétat, a zejména abychom zradili Izrael ve prospěch jeho nepřátel. Duší, kterou nesmíme nikdy zaprodat satanským silám, je biblické jádro západní civilizace: stvoření člověka k Božímu obrazu vyjádřené ve smlouvě; historie Židů jako osvobození ze zajetí a nastolení vlády zákona vyjádřené v příkázáních; a slib mesiáše vyjádřený v prohlášeníh proroků a žalmistů. V důsledku konverze řecko-římského světa ke křesťanství tato biblická témata po dvě tisíciletí sytila Západ, ale jejich univerzalizace v nežidovském světě s sebou vždy

nesla nebezpečí, že bude obětována jejich konkrétní manifestace v židovském národě. V současném sekularizovaném Západě se zdá neodolatelným pokušením očernit nebo popřít naše biblické dědictví a zdůraznit helénské aspekty křesťanství na úkor hebrejských.

Původní faustovská legenda, již dal první literární podobu Christopher Marlow, je tragédie: čaroděj se kaje, ale příliš pozdě, aby se sám zachránil. Goethe však rozdělil příběh na dvě části. První proměňuje tragédii Fausta v tragédii Markétky, ženy, kterou svede a která musí odčinit smrt svého dítěte. V druhé se Faust stává průkopníkem modernity, když získává zpět půdu z moře, a téměř biblickým dobrodincem lidstva, který umožňuje svému lidu jít dále a množit se. Od Části I do Části II se tragédie jednotlivce rozvíjí v historii civilizace.

V posledním dějství druhé části je eponymní protagonista konfrontován se zlověstným, ale zcela moderním duchem Starosti (*Sorge*). Ta ho raní ztrátou zraku: „Po celou svou existenci byla tvá lidská rasa slepá – nyní je, Fauste, konečně řada na tobě.“ Mág osvětlení je doslova oslepen, ale drží se své zářivé vyhlídky na nový „Eden“. (Všimněme si, že tento odkaz na Rajskou zahradu v Genesis je další biblickou metaforou.) Faustův Eden je kosmopolitní, kapitalistickou a feministickou utopií, která má mnoho společného s buržoazní liberální společností, osvobozenou od tyranie, bigotnosti a chudoby, kterou na konci svého života viděl Goethe vznikat v Anglii a v menší míře ve Francii. V poslední scéně tato realizace Faustova světského ráje obdrží jakési božské požehnání od Mater Gloriosa, matriarchální manifestace „věčného ženství“. Goethův *Faust* nabízí podmanivou, i když mystickou vizi osudu Západu, vizi, jež mimochodem zahrnuje jako nedílnou součást budoucnosti lidstva vznikající liberální mezinárodní řád. Nicméně prokletí slepoty nebude nikdy odvoláno: lidstvo je nejen tíženo pochybnostmi a zoufalstvím, ale je odsouzeno tápat v temnotách a dělat stejné chyby s katastrofálními důsledky.

Faust je jen jedním z celé řady starých i moderních mýtů, jež líčí boj člověka o překonání své smrtelnosti – od Promethea po Frankensteina, od Dona Quijota po Dona Juana, od velkých narativů Marxe a Freuda po krásný nový svět umělé inteligence a transhumanismu. Západ není ani tak místo jako dilema: nevyhnutelná a nevyčerpatelná touha lidstva napodobovat Stvořitele přetvářením přírody k obrazu svému. Nicméně v naší ctižádosti měnit svět z očištcy v ráj někdy vytváříme peklo na zemi. Poslední velké převyprávění Fausta Thomsem Mannem využívá tento mýtus jako metaforu tragédie, v níž vysoká německá kultura, jedna z nejskvělejších v západní civilizaci, začala podléhat nacismu. Tento faustovský příběh končí mnohem chmurněji než Goethův. Záměrnou slepotu německých elit k tomu, že se schyluje k jejich vlastní destrukci a ke zkáze celého kontinentu, vystihuje Mannův vypravěč Serenus Zeitblom, který popisuje Německo „decimované demony, zakrývající si jedno oko a druhým pohlížející na hrůzy beznaděje a zoufalství“. Někteří lidé evropskou katastrofu skutečně předvíдали; ale mnohem více jich bylo ochotno podlehnout pokušení, a pak už nikdo nemohl Židy zbavit zla.

Od roku 1945 spočíval osud Západu především v amerických rukou, za což se těmto strážcům globálního míru dostalo od jejich spojenců jen málo vděčnosti a ještě méně solidarity. Západ je však mnohem více než aliance. Je to civilizace. Co tím míním? Společenství svobodných národních států, jež navzájem spojuje něco mnohem důležitějšího než zájmy a všem společné nejistoty; Západ je rovněž vyvrcholením celých věků sdíleného úsilí a místem kolektivní paměti sahající zpět do počátků lidské společnosti. Západní civilizace je katedrálou historického vědomí, chrámem minulosti i budoucnosti, destinací na cestě, jež započala s Abrahámem a Mojžíšem v zemi, kterou stále nazýváme svatou. Bible je jak v židovské, tak v křesťanské verzi studnicí a souhrnem této civilizace; její příběhy

k nám skrze věky stále hovoří tak, jak by to nedokázal žádný mýtus nebo epická skladba.

Částečně z toho důvodu pokládám příběh Adama a Evy za vhodnější metaforu dilematu západní civilizace než faustovskou legendu. Když je Eva v Genesis sváděna v zahradě Edenu hadem, aby pojedla ovoce, nepodléhá vtělenému zlu vědomě. Nechává se přesvědčit kombinací rozumových a citových pohnutek, že Bůh jim nezamýšlel upřít poznání dobra a zla. Adamova vina je větší, protože není oklamán hadem a příliš dobře ví, že ovoce je zakázané, ale přesto se rozhodne jíst. Oba snad podléhají pokušení představovanému Satanovým slibem, že když ochutnají ovoce, „budou jako Bůh“ – slibem, který později, jak se zdá, potvrdil samotný Bůh, když řekl: „Teď je člověk jako jeden z nás, zná dobré i zlé.“ Oba se rozhodnou ignorovat hrozbu smrti – snad proto, že nemohou chápat, co je smrt, a vlastně ani nevědí, co je strach, dokud ovoce nesnědí. Ale k tomu, co Milton označil za „první neposlušnost člověka“, je pohnula pýcha a zvědavost, nikoli něco ďábelského. Adam a Eva jsou stejně tak z masa a krve jako my, hříšní, přesto kající, s touhou po poznání i za cenu smrtelnosti, učící se prostřednictvím trpkých zkušeností rozlišovat dobro a zlo, v bolestech rodící děti a v potu tváře dobývající svůj chléb. Ztráta prvotní nevinnosti, nesoucí s sebou vyhnání z Ráje a smrt na tomto světě, je rovněž začátkem historie a otevřením horizontu, který činí civilizaci jak možnou, tak i nezbytnou.

Srovnáme to s faustovskou duší, kterou nám Spengler předkládá jako paradigma západní civilizace od Danta po Goetha, od Rembrandta po Beethovena. Jejím vnějším symbolem je nekonečný prostor, jejím symbolem vnitřním bezmezná osamělost. Bůh už není osobou, s níž duše vede nekonečný dialog, ale nepřítomnost, *Deus absconditus*, skrytá tvář prázdného univerza. V této nietzscheovské vizi člověka mezi dobrem a zlem nakonec nemá místo ani Dábel: je jen toužení bez konce, energie rozplývající se v entropii. Spenglerova faustovská

duše je amorální, dokonce nehumánní, právě v tom smyslu, v němž jsou Adam a Eva příliš lidskými. Krátce řečeno, diktátoři mohou být faustovští, ale demokraté jsou bibličtí. Tak jako Mann učinil z Fausta výstižnou metaforu Třetí říše, příběh Adama a Evy je mnohem smysluplnější jako vodítko pro poznání osudu Západu a způsobu přežití liberálního řádu.

Poté, co jsem se zamyslel nad jedním z nejstarobylejších literárních textů, biblickým popisem Stvoření, bych nyní rád přizval k diskusi dva žijící autory: Davida Goodharta a Douglase Murraye. Oba patří mezi nejživější, nejpronikavější a nejinteligentnější pozorovatele mezinárodní scény; oba v tomto roce vydali důležitou knihu; a oba jsou samozřejmě pravidelnými přispěvateli časopisu *Standpoint*. Goodhart patří k levici, Murray k pravici, ale oba se shodují, že má-li liberální demokracie přežít, nelze dále udržovat status quo. Z velmi odlišných stanovisek poukazují na selhání politických reprezentací v celém západním světě, na jejich neschopnost naslouchat hlasům širokých vrstev společnosti a v reakci na ně činit nezbytná adaptační opatření.

V knize *The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics* (*Cesta někam: Populistická revolta a budoucnost politiky*) staví Goodhart do protikladu lidi, jejichž dovednosti jsou mobilní, globální občany, kteří jsou doma všude a nikde (*Anywheres*), a ty, již jsou zakořeněni v konkrétním národě, společenství a kultuře. Dokazuje, že politika a politici Západu po několik desetiletí upřednostňovali první skupinu a prakticky vylučovali ty, kteří někam patří (*Somewheres*). Nicméně právě tito *Somewheres* obvykle tvoří většinu a různými způsoby se prosazují, zejména v takzvaných populistických hnutích a prostřednictvím nekonvenčních vůdců, kteří se prezentují jako mluvčí zapomenutých mas, vystupující proti elitám. *Anywheres* na to pohotově reagují, jak se ukázalo například v nedávných francouzských volbách, a ve většině západních demokracií zůstávají stále v řídicích funkcích,

i když prohrají volby. Je například pozoruhodné, jak rychle dokázal zavedený americký politický aparát v oblasti obrany a zahraniční politiky znovu prosadit určitou míru kontroly nad Trumpovou administrativou.

Nicméně mocenský posun od elit k řadovým občanům je hmatatelný a jeho seizmické otřesy způsobily zmatek i v Evropské unii, jež je vymožeností předchozí politiky, na niž jsou elity nejpyšnější. I když by EU byla možná schopna postavit jednotnou frontu proti nějaké vnější hrozbě – Putinovu Rusku nebo Erdoğanovu Turecku – nebo proti představiteli vnitřního nesouhlasu – například Orbánovu Maďarsku –, nebyla s to předejít mnoha existenčním krizím. K nim se řadily odchod druhé největší přispívající ekonomiky, bezprostředně hrozící bankrot jejích středoekonomických států a neschopnost střežit své hranice nebo zcela zvládat bezprecedentní příliv migrantů z muslimského světa.

To nás přivádí k tématu knihy Douglase Murraye *The Strange Death of Europe: Immigration, Identity, Islam* (*Podivná smrt Evropy: Imigrace, identita, islám*). V pátrání po příčinách evropského civilizačního somnambulismu obviňuje Murray vlády a elity, které jednají s veřejností se značným opovržením, a nejenže ignorují její zájmy a názory, ale záměrně se snaží ji nahradit novými, údajně vstřícnějšími populacemi. Ideologické šupiny na očích – založené na postkoloniálním pocitu viny, kulturním relativismu a slepé víře v schopnost sekulární společnosti integrovat stále radikálnější formy islámu – znemožňují Evropě změnit směr, i kdyby to její vůdcové chtěli udělat. Murray nastiňuje pro tento kontinent dva protikladné výsledky. Uvažuje o tom, jak by se migrace dala zvládat solidněji spolu s vážnou snahou znovu upevnit naši identitu na základě hrdosti na minulost a v širším rámci přípustných názorů. Ale rovněž zvažuje pravděpodobnost nějaké změny a shledává, že setrvačné síly stále převažují. Závěrem vyslovuje strohé varování: „Politická třída jako celek nedokázala pochopit, že mnozí z nás,

kdo žijeme v Evropě, milujeme Evropu, která byla naše. Nechceme, aby naši politici svou slabostí, kvůli sebenenávisti, ze zlých úmyslů, únavy nebo odevzdanosti změnili náš domov v naprosto jiné místo... Jestliže ho takto změni, mnozí z nás toho budou tiše želet. Jiní budou želet už méně tiše. Pro Evropany jako vězně minulosti a přítomnosti zřejmě nakonec nezbudou žádné adekvátní reakce na přítomnost. Takto nakonec dopadne tato fatální pohroma.“

Kdo jsou ti „my“, za něž chce Murray mluvit? Je jasné, že spolu s velkým množstvím a někdy i většinou Evropanů vidí v islámu hroživou moc na vzestupu. Co se skrývá za onou „fatální pohromou“, která udělí umírajícímu kontinentu ránu z milosti? Zdá se, že tímto osudem skutečně může být demografie: pokud se něco nezmění, křesťanství bude nahrazeno islámem jako dominantním náboženstvím Evropy ještě během života mnoha z nás. Je zřejmé, že v závodě mezi poevropštěním islámu a islamizací Evropy vítězí islamizace. Všechny snahy oživit židovskou a křesťanskou víru našich předků usilovaly o přitažlivost, ale naše rituály přechodu vypadají jako směšná napodobenina náboženských obřadů a myšlenkových návyků, které dříve vymezovaly naši civilizaci. Dokonce i nezdolný nestor sekularismu Jürgen Habermas běduje nad vakuem, které po sobě zanechává církev snižující se k tomu, že vybízí nevěřící, aby jednali tak, jako by v Boha věřili.

Jak tedy tyto symptomy civilizační vyčerpanosti vypadají v praktické sféře? Zamysleme se nad nejzákladnějším úkolem každé vlády: obranou prostoru. Co se stalo s armádami, námořními flotilami a leteckými silami, které vyhrály studenou válku bez jediného výstřelu? Nehledě na síly USA, které za Obamovy administrativy trpěly nedostatkem zdrojů, ale přesto zůstávají impozantní, spojenci v NATO vydávají na obranu (včetně sběru zpravodajských informací) nejméně v celé své historii. Většina z nich nikdy nešla do žádné akce a projevují frapantní neochotu podstoupit riziko ozbrojeného

konfliktu, byť jen jako součást strategie odstrašování – například chránit pobaltské státy nebo zastat se Izraele v OSN, nemluvě o intervenci proti agresi tyranů, predátorů a fanatiků v zámoří. Existuje také dobře podložené podezření, že tato averze k aktivní službě je částečně výsledkem skutečnosti, že ani personál, ani vybavení nejsou způsobilé k boji. Mé vzpomínky na několik dní strávených na cvičení Bundeswehru v osmdesátých letech jsou zcela jiné: německá armáda byla tehdy připravena bránit nejen své vlastní teritorium, ale také celý svobodný svět. Demografický pokles našich stárnoucích společností byl umocněn demoralizací, jež se projevuje v touze za každou cenu se vyhnout konfrontaci se zlem a připomíná nám Evropu, která kladla tak malý odpor nacistům a nabízela tak malou pomoc Židům. Ne náhodou tuto demoralizaci Evropy provázelo oživení antisemitismu, ale k tomu se vrátím později.

Ve třech dvacetiletích mého života došlo k dvěma epochálním událostem: k pádu Berlínské zdi a k 11. září. Obě byly pro Západ, slepý jako vždy k varováním všech Moir, Noren a dalších inkarnací osudu, naprostým překvapením. Jejich dlouhodobé důsledky, s nimiž stále žijeme, také nikdo nepředvídal. Možná bude unáhlené předpovídat třetí takovou epochální událost, ale nemohu se ubránit dojmu, že může s velkou pravděpodobností souviset se Státem Izrael.

Jestliže jsem až dosud o Izraeli mnoho neřekl, je to proto, že pokládám za samozřejmost, že jeho přežití a přežití západní civilizace jsou neoddelitelné – a vlastně nerozlišitelné. Tento rok oslavujeme sté výročí Balfourovy deklarace: jednoho z těch řídkých okamžiků historie, kdy velká mocnost učiní šlechetné gesto, které ve skutečnosti znamená mnohem více, než by kdokoli v té době mohl tušit. Rok 1917 je pamětihodný nejen proto, že v něm proběhla bolševická revoluce, která rozdělila svět podle ideologických linií, až dosud neodvolatelně, ale rovněž kvůli intervenci Spojených států v první

světové válce. Tato intervence byla rozhodující nejenom v tom smyslu, že rozhodla o výsledku války, ale především proto, že vedla k ustavení Západu jako politické ideje. Balfourova deklarace, legitimizující návrat židovského lidu do Palestiny na principu, že Židé mají právo se zde usazovat jako právoplatní dědicové starověkého Izraele, a předjímající jejich státnost, byla prvním velkým činem západního státnictví. Druhým a nejtrvalejším takovýmto aktem bylo uznání Izraele v dozvucích druhé světové války. Západní civilizace tím realizovala své nejhlubší hodnoty. Přes všechny nedokonalosti, jež sdílí s dalšími státy, Izrael více než naplnil naděje, jež do něj Západ vkládal. Izrael si podobně jako Spojené státy musel svou nezávislost vybojovat; ale na rozdíl od Američanů žijí Izraelci v oblasti, v níž byli vždy obklopeni nepřáteli. Proti všem očekáváním nad nimi Izrael opět a opět triumfoval, zejména před padesáti lety v šestidenní válce; a ve stále temnějším a despotičtějším regionu zůstává osamělým majákem svobody, práva a demokracie.

Proč se tedy obávám, že Izrael může v blízké době čekat zkouška, jakou ve svém boji o přežití ještě neprošel? Protože Izrael musí čelit celé řadě nebezpečí, fyzických i ideologických, které se kumulativně vrší a ohrožují jeho přetrvání jako židovského státu. Zmíním se o sedmi z nich, ale výčet není ani zdaleka vyčerpávající. Žádné z nich nebude pro nynější posluchače ničím novým, ale v parlamentech a kancléřstvích Evropy, a vlastně i kdekoli jinde, se rutinně zlehčují.

(a) Globální vlna islámského džihádismu, který nahradil marxismus a nacionalismus jako dominantní ideologie muslimského světa. V důsledku genocidního antisemitismu, který je jedním z jeho projevů, představuje džihádismus pro Izrael smrtelné nebezpečí. Jedinou věcí, která spojuje sunnity a šíity, Araby a Nearaby, „umírněné“ a radikály, je eliminace Izraele.

(b) Šíření nukleárních zbraní v muslimských státech, zejména v Íránu, který otevřeně volá po zni-

čení Izraele, ale také hromadění jiných technologií, které mohou představovat vážnou hrozbu. V budoucnosti může být pro Izraelce obtížnější zachovat si v obraně a zpravodajské činnosti schopnost být vždy jeden krok před nepřáteli.

(c) Indoktrinace celého národa Palestinců fanatickou nenávistí k Izraeli, která je nepřístupná kompromisu, nicméně má silný vliv na globální instituce a média, a brání tak jakékoli normalizaci vztahů mezi Izraelem a jeho sousedy. Palestinská propaganda a terorismus nevykazují žádné známky zmírnění, ani není pravděpodobné, že by k tomu došlo, pokud Západ bude hýčkat zkorumpované a pochybné vůdce, kteří zcela závisejí na kultuře rozhořčení a kultu smrti.

(d) Propagace antisemitismu pod pláštěm antisionistického protestního hnutí na celém Západě, které vede k demonizaci Izraele, zvláště na levici. Ta v prvé řadě dopadá na židovskou diasporu, ale nepřímo ohrožuje rovněž Izrael, protože podryvá jeho politickou legitimitu.

(e) Demografické faktory, které vedou nejen k tomu, že Izrael je v regionu obklopen státy se stále početnějšími populacemi, ale i k situaci, v níž je obtížnější udržet židovskou většinu v rámci Izraele a Západního břehu Jordánu. Tyto faktory jsou sice předmětem sporu, není však pochyb o jejich psychologických dopadech. Už jsem se zmínil o demografickém poklesu v Evropě, který se nevztahuje na muslimy, a ani Izrael není vůči stejným faktorům imunní.

(f) Vážným problémem zůstává diplomatická izolace Izraele. Navzdory své rychle rostoucí ekonomice je Izrael v mnoha důležitých ohledech závislý na Spojených státech – naprosto zřejmé je to v otázce obrany. Není pravděpodobné, že by nějaká budoucí vláda USA tuto podporu stáhla, ale šok a ponížení z Rezoluce Rady bezpečnosti č. 2334 z loňského prosince, kterou USA nevetovaly, jasně ukázaly, že Izrael potřebuje širší síť spojenců, aby čelil neúprosnému nepřátelství nejen na půdě

OSN, ale i mezi nevládními organizacemi a na mezinárodních soudních dvorech. Britové nejen že pro Rezoluci č. 2334 hlasovali, ale britští diplomaté ji také pomáhali formulovat – což je snad nejhorší zrada v historii anglo-izraelských vztahů. Abychom byli spravedliví k Therese Mayové, když si premiérka uvědomila, jakou škodu napáchalo její ministerstvo zahraničí, vyjádřila své stanovisko na uštěpačnou poznámku odstupujícího Johna Kerryho na adresu Netanjahuovy koalice stejně bezprecedentním pokáráním amerického ministra zahraničí: „Nemyslíme si, že je vhodné útočit na složení demokraticky zvolené vlády spojene.“ Jestliže se Izrael nemůže spoléhat ani na podporu USA a Spojeného království, nepochybně potřebuje nějaké nové spojenectví.

(g) Nestabilita Blízkého východu byla problémem po celých sedm desetiletí existence Izraele. Poslední desetiletí bylo výjimečně příznivé pro fragmentaci, i když se Izrael kromě intervencí v Gaze dokázal držet stranou. Neexistuje však žádná záruka, že takové štěstí bude Izraeli přát i nadále, zvláště když sen o chalífátu s největší pravděpodobností přežije porážku IS, a stane se tak trvalým zdrojem nestálosti do velké míry umělých států tohoto regionu. I kdyby Izrael nebyl zatažen do žádného konfliktu, nutně se stane terčem násilných protestů a terorismu. Potenciál pro ještě dramatičtější nepokoje, než se odehrávaly v období nevhodně pojmenovaném Arabské jaro, se nijak nezmenšil ani s návratem Ruska na Blízký východ po dlouhé době, od sedmdesátých let. Tak jako pan Trump by si i Izrael měl dávat dobrý pozor na Putinovo medvědí objetí.

Z těchto a mnoha dalších důvodů by měl Západ svůj postoj k židovskému státu přehodnotit. Jestliže si Jižní Korea a Japonsko zasluhují obranu před nukleárním vydíráním, jestliže stojí za to opakovaně osvobozovat Afghánistán a Irák, jestliže má cenu předcházet genocidě v Bosně, Kosovu, Sieře Leone, Kuvajtu a Libyi – není Izrael hoden toho, aby dostal stoprocentní záruky, které poskytuje jen formální

smlouva? Jestliže v Sýrii mají být naryšovány červené linie zajištěné střelami Tomahawk, aby odradily od použití zbraní hromadného ničení, nemělo by se stejně tak předejít realizaci smrtelných hrozeb Izraeli ze strany Hizballáhu a Hamásu? A především, neměl by Západ odmítnout sblížování s Íránem? Neboť ve skutečnosti nejde o „smlouvu“, když neexistují žádné známky, že islámská republika opustila svůj záměr zničit Izrael, který ve své terminologii nazývá „sionistickým režimem“.

Tváří v tvář tolikerému nepřátelství k Izraeli nestačí jen gesta. Gesta solidarity jsou samozřejmě důležitá. Jestliže členové britské královské rodiny navštíví Izrael, aby uctili výročí Balfourovy deklarace, bude toto gesto Theresy Mayové pro Izraelce velmi potěšitelné. Jestliže se americké velvyslanectví skutečně přesune do Jeruzaléma, toto gesto Donalda Trumpa vyšle mocný signál, aby ho následovala, jak doufám, Británie a snad i Německo. Ale to, k čemu skutečně musí dojít – a brzy –, je poskytnutí explicitní bezpečnostní záruky pro Izrael, zakotvené v nějakém spojeneckém svazku a podepsané všemi národy, jež se pokládají za součást Západu. Navrhují zde tedy jakousi Smlouvu o bezpečnosti Izraele, jež by konstatovala, že jakýkoli útok na Izrael bude pokládán za útok na Západ. Taková smlouva by měla být jedinečná v tom, že by nevyžadovala reciprocitu: Izrael má plné ruce práce s obranou sebe sama. Jenže hrozby, které jsem výše vyjmenoval, jsou rovněž jedinečné.

Mohlo by se tvrdit, že už pouhý návrh takovéto smlouvy bude provokativní. Ale co je pro Evropu a Ameriku provokativního na uznání evidentní skutečnosti, že Izrael je součástí Západu? Je to provokativnější než opakované hrozby, že Izraelci budou zahnáni do moře? Provokativnější než globální propaganda popírání holocaustu? Provokativnější než financování terorismu a extremismu na Západě? Provokativnější než popírání práva 400 000 Židů žít na Západním břehu, zatímco v Izraeli žije 1,7 milionu Arabů? Provokativnější než při-

rovnávání sionistů k nacistům? To vše jsou oficiální postoje, které zastávaly nebo stále zastávají různé arabské státy a reprezentace Palestinců. Některé z těchto názorů dokonce přejali západní politici a akademici, očividně lhostejní k jejich provokativní povaze. Deník *New York Times*, tak jako jiná západní média, se během druhé světové války horlivě snažil bagatelizovat důkazy o šoa, aby se vyhnul provokacím. Když je v sázce přežití židovského národa, nevěřím, že vyhýbání se provokacím je k něčemu dobré. Jediným způsobem, jak přesvědčit muslimský svět, že židovský stát zde je a bude, je zastavit politiku ústupků palestinským požadavkům – jak ji prováděla francouzská vláda, když v lednu uspořádala absurdní „Blízkovýchodní summit“. U některých arabských vlád existují známky realističtějšího postoje; je dokonce myslitelné, že Mahmúd Abbás přijme nabídku pana Trumpa na zprostředkování nějaké smlouvy, i když bych Palestincům nedůvěřoval, že si opět nenajdou nějakou výmluvu, aby od jednání odstoupili, jak to udělali v letech 2000 a 2008. Hamás by však v žádném případě neměl být v takové smlouvě účastnickou stranou: ve svém novém, „umírněném“ dokumentu (v němž se nezřekl ani genocidního antisemitismu své zakládající charty) stále požaduje vytvoření Hamásem kontrolované Palestiny sahající od řeky k moři, a tedy eliminaci „sionistického režimu“.

Právě nyní se Izrael může cítit relativně bezpečně a budoucnost vypadá zářivě. Ale ani naše zpravodajské služby – samozřejmě s výjimkou Mosadu, který ví všechno – nedokázaly předvídat téměř žádnou důležitou událost poválečného období. V posledním desetiletí je zaskočila globální finanční krize, Arabské jaro, vznik Islámského státu, ruské invaze do Gruzie, na Krym a na Ukrajinu, evropská migrační krize, brexit i zvolení Donalda Trumpa. Je-li zde někdo, kdo může čestně prohlásit, že všechny tyto události předvídal, byl bych mu vděčný, kdyby za mne u Všemocného ztratil slovo. Ani prorokové a patriarchové, natož prezidenti a premiéři nemo-

hou předvídat běh osudu: předvídaní pouhých smrtelníků má své limity.

To nás přivádí zpět k našemu vyhnání z Ráje. Když Adam a Eva pojedli ovoce ze stromu poznání, sděluje nám kniha Genesis, „otevřely se jim oči“. Se ztrátou nevinnosti se pojila smrtelnost, ale také pracovní morálka a instinkt pro přežití v nepřátelském prostředí. Židé, jimž Západ vděčí za genezi svého ducha, jsou jedinými přeživšími svědky starověkého světa a nejpozoruhodnějším dokladem pracovní morálky v historii. Téměř zázračné vytvoření a přežití moderního Izraele, skutečného Ráje vyrůstajícího z pouště ani ne století, je důkazem nekonečných možností lidstva. Nicméně skutečnost, že od svého vzniku Izrael byl a zůstává v obležení, je také důkazem bezmezného sklonu člověka k závisti, barbarství a zlu. Nesmíme nikdy zapomínat, že nepřátelé Izraele jsou také nepřáteli Západu. V Evropě dnes existuje mnoho politiků, kteří by rádi Izrael ze západního společenství vyloučili. Ale na Izraeli se páchá mnohem více křivd, než kolik jich působí on sám. A jsme to my Evropané, kdo by si měl dávat pozor na našeptávání hadí propagandy hnutí BDS (Boycott, Divestment and Sanctions Movement), která pouze opakovaně šíří nacistický, sovětský a islámský jed.

Západ hraje ve světě vedoucí roli už tak dlouho, že vznik nepřátelských, zlovolných rivalů v něm vyvolává spíše samolibou blahosklonnost než odpor. Přesto neexistuje jasnější a přesvědčivější případ, kdy by měl Západ projevit solidaritu, než Izrael. Židovský stát se svou humanitární otevřeností vůči pronásledovaným nejenže představuje pevnou baštu slušnosti v oblasti, která se někdy k civilizovanému světu obrací zády, ale i pro Ameriku a Evropu může být příkladem, jak prostřednictvím vštěpování pevně vymezené, nicméně inkluzivní identity provádět integraci velmi odlišných kultur. Odměnou za tuto jedinečnou symbiózu – mnohem úspěšnější, než byla notoricky jednostranná německo-židovská symbióza minulosti, kterou kdysi ostře kritizoval

Geršom Scholem – byl Izraeli rozkvět vědy a technologie i umění a humanitních oborů, který obohatil nejen Izrael, ale celý svět. Ze solidarity, kterou požadují pro Izrael, by tak nepochybně měli získat i jeho američtí, britští, francouzští a němečtí partneři. Ale Západ by především už neměl uplatňovat dvojí standardy: zveřejňovat okázalé fotografie významných osobností z návštěvy památníku Jad vašem a zároveň skrytě podporovat nepřátelské rezoluce v OSN nebo ustupovat antisemitismu v organizaci UNESCO; stavět v evropských městech pomníky židovským obětem minulosti a přivírat oči nad financováním teroristů, kteří vraždí Židy dnes; vychvalovat izraelskou demokracii a podřývat legitimitu vlád, které si Izraelci skutečně zvolí.

Izrael není vzdáleným bratrancem Západu; je naším bratrem a sestrou. V Genesis Bůh, který se za denního vánku prochází po zahradě, zvolá: „Kde jsi, Adame?“ Nu, a kde jsme my? Západ by měl podporovat Izrael nikoli proto, že máme špatné svědomí z minulosti, ale protože je to správná věc právě teď. Ano, Západ v minulosti zklamal Židy v Evropě; nechť jsme tedy izraelské Židy zklamat dnes, kdy naši pomoc opět potřebují.

Standpoint, July/August 2017, z angličtiny přeložil Jiří Ogrocký, redakčně mírně kráceno.

Daniel Johnson (1957) je britský žurnalista a historik, věnuje se otázkám mezinárodních vztahů a německé kultuře.

Institut Václava Klause nabízí sborník „**Rozdělení státu: 25 let České a Slovenské republiky**“ (2018). Publikace přináší unikátní osobní svědectví hlavních protagonistů dělení státu. Do sborníku přispěli **Václav Klaus, Vladimír Mečiar, Václav Havel, Jan Stráský a Milan Uhde**. Předmluvu napsal **Jiří Weigl**. Editorem je **Filip Šebesta**.

92 stran, cena 100 Kč

**institut
VÁCLAVA
KLAUSE**

Institut Václava Klause nabízí sborník „**IVK v roce pátém**“ (2018), který přináší klíčové texty spolupracovníků Institutu Václava Klause za poslední rok své činnosti. Do sborníku přispěli **Václav Klaus, Jiří Weigl, Ladislav Jakl, Ivo Strejček, Martin Slaný, Jan Skopeček, Aleš Valenta, Filip Šebesta, Hana Lipovská** a další autoři. Předmluvu napsal **Jiří Weigl**.

200 stran, 100 Kč.

objednávky na: www.institutvk.cz

Sionismus: sekulární cesta vyvoleného národa

JIRÍ HANUŠ, VÍT HLOUŠEK

Když se hovoří o nacionalismu v 19. a 20. století, bývají zmíněny fenomény jako státní nacionalismus, národní hnutí etnických skupin v rámci multinacionálních říší, popřípadě vznik Německa a Itálie jako příklady moderních států vzniklých na bázi moderní ideologie. Někdy se ovšem zapomíná na nacionalismus židovský, který je výjimečný – svou revolučností, překvapivou razancí, paradoxy a vyústěním.

V první řadě je dobré vyjasnit termíny: židovským nacionalismem rozumíme ideje i praxi, která se mohla projevit až v souvislosti s vývojem osvícenství, Velkou francouzskou revolucí a napoleonskými otřesy, které vyústily v uznání občanského principu jako moderního základu společnosti. Sionismem pak nazýváme konkrétní politický proud, který vyvrcholil návratem Židů na „Sion“ a vytvořením Státu Izrael.

Stěží můžeme docenit, jak významná a převratná byla myšlenka rovnosti před zákonem: rušila – někde rychle, jinde poněkud povlovněji – staré uspořádání společnosti, založené na náboženském principu a na principu *gens Christiana* (nebo *dar al-islam*), z něhož byli Židé jakožto příslušníci jiné náboženské skupiny vyloučeni, i když mohli v evropských a islámských státech za určitých podmínek žít. Tolerance i případná diskriminace se v předmoderní době považovala za uspořádání, které dává smysl – odpovídala totiž celkovému společenskému pořádku založenému na privilegiích a stavovském (skupinovém) chápání svobody vyznání.

Evropské revoluce přinášejí do tehdejšího světa Okcidentu i Blízkého východu nové ideje, které si nekladou menší cíle, než je uspořádání společnosti na zcela jiných základech než dosud – na základech, jejichž bázi jsou na jedné straně individuální práva,

na straně druhé (staro-)nové sociální struktury, které se emancipují, formují a „uvědomují“. Těmi jsou takzvané národy.

S nástupem nových principů se postupně rozbi-ly staré sociální vazby, a tento proces se týkal především židovského obyvatelstva. Stalo se to z toho důvodu, že Židé měli v rámci svého náboženského přesvědčení silný pocit výlučnosti, který se projevoval v každodenním životě a který systém ghatt posiloval. Židovské náboženské a tradiční zvyky se dostaly do ohrožení. Projevovalo se to vznikem problémů se slavením židovských svátků (Židé slaví jako „den odpočinku“ sobotu, nikoli neděli), otázkou košer stravy a s novými možnostmi zaměstnání, které měli Židé dříve zapovězeny. Problém židovské identity se stal velmi aktuální a de facto každodenní. Židé v předmoderních časech znali samozřejmě konverze ke křesťanství – nyní byli ale konfrontováni s „konverzem“ ke zcela novému životu, který byl na jedné straně plný příležitostí, na druhé straně plný nástrah vzhledem ke sdílenému náboženství a zvykům.

Velice výstižný příklad, který se týká školství, uvádí ve své knížce *Zrození moderního sionismu* Šlomo Avineri: „Představme si problém moderního emancipovaného Žida žijícího v Litvě v polovině devatenáctého století. Má syna, a protože se sám

vymanil z pout tradiční židovské náboženské výchovy, chce ho poslat do školy, aby získal všeobecné vzdělání. Ale do které školy? Z politického hlediska je tato oblast součástí carské říše, a státní škola je tedy ruská. Ale v Litvě žije již od dob starého polsko-litevského společenství početná polská menšina a místní polské školy vynášejí tuto starou slávu do nebes. Pak je tady významná německá menšina a její gymnázium nabízí to nejlepší německé vzdělání a znalosti. Probouzející se nacionalismus litevské populace je rovněž na vzestupu a začíná rozvíjet svůj vlastní vzdělávací systém. Otec, který nechce dát svému synovi „židovské“ vzdělání, zjišťuje, že mu nemůže poskytnout ani vzdělání všeobecné. Může se pouze rozhodnout mezi specificky ruským, polským, německým nebo litevským vzděláním.“

Když domyslíme a zobecníme tento výstižný příklad, dalo by se říci, že židovská emancipace představuje ambivalentní proces – na jedné straně růst možností, ale současně nutnost volby jiné národní sebeidentifikace, volnost od náboženských závazků, ale současně rozkolísání tradičních principů a vznik a růst židovských menšin, které se staví k sekularizaci záporně. Židé se zkrátka dostali svou emancipací do víru velkých evropských ideologií, které provázely vznik nového světa: vedle nacionalismu to byl od poloviny 19. století především socialismus.

Než ale probereme vztah Židů k socialismu, je zapotřebí zmínit ještě dva důležité sociální faktory ovlivňující život židovského obyvatelstva v Evropě i mimo ni v 19. století.

V první řadě to byl problém židovského osídlení. V roce 1815 žila v Evropě většina Židů ještě v zapadlých venkovských oblastech východní, popřípadě střední Evropy („štetly“ v Haliči i jinde v Rakousku, Rusku a Německu). Za sto let židovské emancipace se situace zcela změnila. Židé začali ovlivňovat evropskou politiku, kulturu a hospodářství, což znamenalo jejich přesun do center dění. Začali postupně tvořit významnou složku obyvatelstva ve velkých městech jako Vídeň, Berlín,

Budapešť, Praha, Paříž nebo Varšava. Ještě podstatněji se Židé začali prosazovat v intelektuální sféře, například univerzitní a mediální. Svět financí i svět politiky se staly do značné míry židovskou doménou. Byli zkrátka nepřehlédnutelní – i když proces emancipace setřel viditelná znamení židovské identity. Původně židovští učitelé, novináři, politici a úředníci už nenosili kaftan a pejzy, stali se zkrátka „moderními“. Někdy přitom byli „papežštější než papež“ a pokoušeli se vyměnit svoji starou náboženskou identitu za novou identitu národní, ať již německou, britskou, francouzskou či italskou. Zejména v liberálních kruzích střední a vysoké evropské buržoazie se taková proměna dost často setkala přinejmenším s neutrálním přijetím. Ostatně, kapitál židovského původu byl po celé 19. století významný nejen pro rozvoj evropského průmyslu, ale zejména pro rozvoj, modernizaci a transnacionalizaci evropského a posléze i světového bankovníctví. Příkladem budiž postupné budování celoevropského bankovního impéria potomky frankfurtského bankéře Amschela Mayera Rothschilda s bankami v pozdějším Německu, habsburských zemích, Velké Británii, Francii či Itálii. Bez jejich půjček by nebyl představitelný například rozvoj předlitavské železniční sítě nebo výstavba Suezského průplavu, ale ani rozsáhlé filantropické aktivity.

Pokud o devatenáctém století mluvíme jako o století velkých demografických pohybů, samozřejmě to platí i o Židech – o jejich stěhování do velkých měst i o jejich přemísťování mimo Evropu: zejména do Spojených států, Austrálie a Jižní Ameriky.

S tím vším souvisí také fenomén nového evropského antisemitismu. Na rozdíl od starého křesťanského „antijudaismu“ (výtku vraždy „bohočlověka“ Ježíše Krista) se na evropské scéně objevuje jeho nová, mnohem pestřejší podoba, která vychází ze zmíněného emancipačního procesu a z teorií nacionalismu a rasismu. Dalo by se s Krzysztofem Pomianem říci, že starý křesťanský antisemitismus se

v zesvětštělé podobě a v pseudovědeckém hávu stává součástí autoritářského nacionalismu v Německu, Rakousku, ve Francii, Polsku, Uhersku i v Rusku. Někdy je dokonce součástí demokratického nacionalismu, který podstatně ovlivňuje veřejné mínění a má i politickou oporu. Tento antisemitismus se stává podnětem k pronásledování a pogromům, především ve východní Evropě.

Jakýmsi symbolem „nové židovské otázky“ na západě (geograficky na jihu) Evropy se stala Mortarova aféra. O co šlo? Jedné červnové noci v roce 1858 zabouchal někdo na dveře jedné boloňské židovské rodiny. Jakýsi muž si za doprovodu strážníků odvedl jedno z dětí, šestiletého chlapce Edgara Mortaru. Šlo o specifickou formu únosu, neboť se přišlo na to, že chlapec byl v době své nemoci služebnou pokřtěn. Došlo ke skandálu, neboť církev prosazovala starou zásadu, že práva Boží a církevní mají mít přednost před právy rodiny. Je podstatné, jak na to reagovalo evropské veřejné mínění – současníci v tom viděli důkaz zaostalosti církve a prosazovali práva a svobody jednotlivců. Tehdy bylo ještě židovské dítě bráno pod křídla ochrany veřejného mínění, ale už proti právům ultramontánního církevního státu. To vše se dělo už na pozadí radikálních socialistických „antižidovských“ myšlenek, formulování rasistických teorií (Joseph Arthur de Gobineau) a konkrétních případů antižidovských pogromů. Jako doklad mohou být zmíněny například pogromové vlny v Rusku. Ty se přehnaly západními oblastmi ruského impéria v roce 1881 poté, co byli Židé obviněni z atentátu na Alexandra II. Ve 166 obcích byly zničeny tisíce domů, celé rodiny byly připraveny o život, čest nebo majetek. V této vlně byl nejhorší pogrom v Kyjevě, a to v dubnu 1881. Tím to ale neskončilo: další pogromová vlna vypukla na různých místech Ruska v roce 1903 a vyžádala si mnoho tisíc obětí. Mimochodem, znamenala také migraci Židů z východu na západ, především do USA, a to přes „tranzitní zemi“, za niž bylo tehdy pokládáno především Ně-

mecko. Počet východních Židů, kteří tehdy opustili své domovy, se odhaduje na dva miliony.

I v zemích střední a západní Evropy se na sklonku 19. století antisemitismus posiloval a v jistém smyslu modernizoval. Navazoval na jedné straně na starou tradici středověkého a novověkého antisemitismu, ovšem kondenzoval různé příběhy o židovském spiknutí a extrapoloval tyto fantasmagorické teorie do přítomnosti. Nejznámějším a doposud v antisemitských kruzích kolujícím pamfletem tohoto druhu jsou známé *Protokoly sionských mudrců*, podvodný to pastiš textů vzešlý z dílny ruské tajné policie a poprvé vydaný v Rusku v roce 1905. Na přelomu 19. a 20. století se antisemitismus stal také jedním z motorů pohánějících politiku nových, dnes bychom řekli extremistických, nacionalistických stran. Antisemitismus byl v evropské politice přítomen po celé dlouhé 19. století, ale vždy byl spojen spíše s konkrétními cíli a konkrétními politiky. Proměna evropské politiky z elitní v masovou záležitost v kombinaci s ideologií integrálního a rasismem a šovinismem silně ovlivněného nacionalismu přinesla nový důraz na antisemitismus.

Nositelé byli různí. Typickou krajně pravicovou stranou nového druhu byla *Action française*, založená v roce 1898 Henrim Vaugoisem a Mauricem Pujo. Prvotní impulz poskytla snaha intelektualizovat francouzský integrální nacionalismus, ale popularitu přineslo spíše antisemitské angažmá na straně tzv. antidreyfusianů (viz níže). Do čela AF se záhy dostal bojovný a výřečný Charles Maurras, který za jeden z pilířů snah strany označil zavedení „státního antisemitismu“. V Předlitavsku zase na vlně lidového antisemitismu pluli německý nacionalista Georg von Schönerer a zakladatel rakouské křesťansko-sociální strany Karl Lueger. Zatímco ten první se pro svou nesmiřitelnost jak s dynastií Habsburků, tak s relativně liberální oficiální politikou vůči židovskému obyvatelstvu a postupně i se svým dosti paranoidním bojem proti „semitské vládě peněz i slova“ ocitl na politickém

i společenském okraji, Luegerův politický osud byl úspěšnější.

Lueger, populistický miláček vídeňského publika, se stal nejen starostou rakouské metropole, ale také politikem, který zformoval masovou stranu, na jejíž základech funguje dodnes ÖVP (Rakouská lidová strana). Luegerův antisemitismus byl na rozdíl od Schönererova čistě instrumentální (slavný je jeho výrok „o tom, kdo je Žid, rozhodují já“), ale právě jeho úspěšné využívání ukazuje hloubku odporu k emancipovaným a ekonomicky i společensky relativně úspěšným Židům střední Evropy přelomu století. Zejména nižší a střední vrstvy větších i malých měst habsburské monarchie vnímaly židovské obchodníky, intelektuály i podnikatele jako nekalou konkurenci, a právě těchto motivů Schönerer i Lueger a jim podobní využívali. V jistém slova smyslu tak modernizovali tradiční nábožensky založený antisemitismus, respektive historicky vzniklou nenávist k Židům „obohatili“ o sociální a ekonomickou dimenzi, a tím vlastně transformovali antisemitismus do podoby typické pro Evropu první poloviny 20. století.

Novým postavením Židů v evropské společnosti, geografickými přesuny a mentalitními posuny se zabývali mnozí tehdejší autoři. Za všechny zmiňme alespoň známého romanopisce a novináře Josepha Rotha, který si ve svých esejích všímá postavení a proměn židovského obyvatelstva ve střední a východní Evropě v prvních dekádách 20. století. Píše mimo jiné toto: „Jaké štěstí, být ‚národem‘ jako Němci, Francouzi, Italové, poté, co Židé byli ‚národem‘ již před třemi tisíci let a vedli ‚svaté války‘ a prožili ‚velké epochy‘! Poté, co stínali hlavy cizím generálům a přemohli ty vlastní! Epochu ‚národní historie‘ a vlastivědy mají Židé už za sebou. Okupovali a hájili hranice, dobývali města, korunovali krále, platili daně, měli ‚nepřátele‘, byli zajatci, dělali světovou politiku, svrhovali ministry, měli něco jako univerzitu, profesory a žáky, pyšnou kněžskou kastu a bohatství, chudobu, prostituci, majetné

a hladové, pány a otroky. Chtějí to ještě jednou? Závadí evropským státům? Jistě chtějí uchovat svůj ‚národní svéráz‘. Chtějí své právo na život, zdraví, osobní svobodu, práva, která jim téměř ve všech evropských zemích upírají či zkracují.“

Tento citát, vystihující opravdu velmi důležitý aspekt židovské emancipace a nacionalizace, nás již přímo uvádí k podnětům, které vedly k sionistickému hnutí. Většinou bývá v této souvislosti připomínán Theodor Herzl (1860–1904), vídeňský novinář a propagátor „návratu na Sion“. Než se ale k němu dostaneme, konstatujme, že Herzl nebyl tak originální, jak se většinou soudí. Jedním z prvních intelektuálů, kteří vyjádřili myšlenku založení židovské společnosti (socialistického stříhu), byl kolega a inspirátor Karla Marxe, levicový hegelian Moses Hess (1812–1875). Ten se ve své knize *Řím a Jeruzalém* z roku 1862 přiklonil k novodobému nacionalismu a určil ho vedle socialismu jako vůdčí sílu nejen pro evropské národy, ale i pro židovstvo. (Římem Hess nemyslel starověký Řím, ale Řím Mazziniho, tedy Řím jakožto centrum moderního národního státu, který měl být pro židovský národ podnětem a vzorem!) Hess, který si byl vědom nových protizidovských nálad například v Německu – ostatně je sám často svými socialistickými výroky podněcoval –, hledal od šedesátých let východisko z poznané krize. Emancipace již pro něj nebyla řešením, považoval za potřebné vytvořit novou židovskou komunitu, která měla být založena spíše na nižších sociálních vrstvách a měla tvořit základ nového národního společenství v Palestině. Hess byl dokonce bystrý prognostik arabských nacionálních revolucí v Asii a Africe, o kterých předpověděl, že rozbijí Osmanskou říši.

Není možné ale zůstat jen u Mosese Hesse, i když šlo o významnou postavu, která je oceňována v evropském socialistickém a židovském národním společenství dodnes. Theodor Herzl vstoupil se svými vizemi skutečně již do zkyplené půdy, což dokládá i jazyková problematika, v židovském prostředí

opět specifická. Šlo totiž o to, zda Židé mají nadále používat hebrejštinu nejen jakožto bohoslužebný jazyk, ale také jako moderní dorozumívací prostředek. To ovšem vyžadovalo intelektuální úsilí, které se rovnalo úsilí našich obrozenců. I takoví se v židovské komunitě objevili. Je zde nutné připomenout alespoň jméno Eliezera Ben Jehudy (1858–1922), který se pustil do náročného a vysilujícího díla – do obnovení hebrejštiny jakožto moderního jazyka. A co bylo na tom to nejdůležitější – aby se mohla hebrejšтина v této funkci obrodit, musela mít jakousi společenskou bázi, infrastrukturu, na níž by bytovala. A tu viděl Ben Jehuda, podobně jako Hess či Herzl, v židovském obyvatelstvu Palestiny. Jehuda se dokonce do Palestiny i se svou rodinou odstěhoval a přispěl k tomu, aby se hebrejšтина stala nejen jazykem intelektuálů (k tomu konečně přispěla už *haskala* – židovské osvícenství), ale i jazykem prostého lidu, který obýval Palestinu.

Theodor Herzl bývá často představován jako muž „konverze“, k níž mělo údajně dojít ve Francii, neboť právě tam byl Herzl poslán šéfredaktorem prestižního rakouského liberálního deníku *Neue Freie Presse*, aby přinesl zprávy o tzv. Dreyfusově případě. Šlo vlastně o justiční omyl. Na konci září 1894 objevila zpravodajská služba soupis určený německému vojenskému atašé v Paříži, v němž se ohlašovala záznamka tajných vojenských dokumentů. Vzhledem k francouzsko-německým vztahům se jednalo o výbušnou záležitost. Dreyfus, jenž byl židovského vyznání, byl zatčen a předveden před pařížský válečný soud, který jej odsoudil k doživotní deportaci do pevnosti na Dáblském ostrově u pobřeží Guyany. Poměrně banální případ však pokračoval dalšími zjištěními a ukázalo se, že Dreyfus asi nebyl „ten pravý“. Dreyfusův případ se stal aférou, neboť se proměnil v boj mezi stoupenci revize procesu (k těm patřili i významní francouzští intelektuálové jako Émile Zola) a zastánci tvrzení, že Dreyfus byl odsouzen po právu. Celá záležitost vygradovala v ideologický konflikt, který měl celou

řadu peripetií a zákrut a jehož jedním z důsledků byl vznícený antisemitismus, jenž ovlivnil i Herzla a stal se důležitou součástí antidreyfusovské ideologie. V Herzlově případě se pokus o individuální emancipaci asimilací do nežidovské německy hovořící a liberálně smýšlející populace pod dojmem antisemitismu ve Francii i jinde v Evropě proměnil v sen o kolektivní emancipaci Židů tím, že se přizpůsobí dobovému „trendu“ a vytvoří plnohodnotný moderní státní národ. Cesta individuální emancipace, kterou se úspěšně vydal třeba Benjamin Disraeli, významný britský spisovatel a později konzervativní premiér (krátce 1868, 1874–1880), nebyla v kontinentální Evropě možná.

Theodor Herzl představuje tedy průlom v tom smyslu, že nová židovská otázka a konec emancipačního programu dostaly svého výrazného stoupence a propagátora, který začal šířit myšlenky o nutnosti hledání nové židovské vlasti po selhání pokusu emancipace v rámci evropských národů. A podstatné též bylo, že Herzl je šířil nejen prostřednictvím tisku a vlastních publikací, ale též politickou propagandou a zakládáním židovských organizací, které měly nový židovský sionistický program uskutečňovat. Snažil se též získávat peníze u významných židovských bankéřů, jako byli Edmond de Rothschild a Maurice de Hirsch, a snažil se prosazovat své názory u tehdejších hlav států, včetně sultána a papeže. Prohrál mnoho bitev. Ale zdá se, že neprohrál válku. Mnohými byl přehlížen a karikován, na druhou stranu později se naplnily mnohé jeho plány. Balfourova deklarace z roku 1917 představuje jeden z podstatných výsledků mnohaletého Herzlova usilování. Jeho dílo *Židovský stát* se stalo čteným manifestem, z něhož se mnohé uskutečnilo, i když třeba poněkud jinak, než to Herzl zamýšlel. Nebyla to však jen fikce, spíše směs utopického socialismu, vědomí politické a sociální reality, ideová směs přednesená ve správný čas správnými osobami. Herzl umožnil myšlenkám, které v jeho době vyklíčily, vyrůst a rozkvést. Načrtl plán, který byl svým

způsobem jednoduchý a geniální: „Podmínkou je samostatnost a kus země, která bude stačit oprávněným potřebám našeho lidu, všechno ostatní si už zajistíme sami. Vznik nové suverénní země není nic úsměvného ani nemožného. V nedávné době jsme toho mohli být svědky u národů, které nepatří jako my ke střední třídě, nýbrž jsou chudší a nevzdělané, a tudíž i slabší. Vlády zemí postižených antisemitismem mají živý zájem zajistit nám samostatnost. K dosažení tohoto v principu jednoduchého a ve skutečnosti složitého cíle se zřídí dvě velké organizace – Society of Jews a Jewish Company. To, co Society of Jews vědecky a politicky podloží, převede Jewish Company do praxe...“

Herzlova kniha je i zajímavým odrazem společenských, politických a ekonomických debat na přelomu 19. a 20. století a ukazuje sionismus jako myšlenku a hnutí plně integrované do tehdejších moderních proudů. Herzl dokázal díky své novinářské zkušenosti vtěsnat do rozměru malé knihy třeba i nutnost budovat rozsáhlou železniční síť (železnice byla tehdy vnímána jako symbol pokroku) či stavět dělnická sídliště (což byl zase jeden z hlavních problémů tehdejšího uchopení sociální otázky). Ani Herzl se nevyhnul prvním náznakům totalitních pokusů, která se naplno rozvinula ve 20. věku, ale pro které politické myšlení pozdního 19. století již pomalu připravovalo půdu. Ukažme to na příkladu Herzlova na první pohled lákavého návrhu na zavedení sedmihodinové pracovní doby v časech, kdy se za pokrok považovalo její omezení na jedenáct hodin Taaffeho vládou v roce 1885: „Neznamená to, že se bude denně jen sedm hodin kácet, kopat, vozit kamení, zkrátka, že všechny možné činnosti se budou vykonávat jen po tuto dobu. Ne, bude se pracovat čtrnáct hodin, ale směny se vystřídají po každých třech a půl hodinách. Organizace bude zcela podle vojenského vzoru, s hodnostmi, povýšeními, s odchodem do penze... Za tři a půl hodiny dokáže zdravý muž odevzdat velký kus soustředěné práce. Po stejně dlouhé přestávce, kterou věnuje

odpočinku, rodině a vzdělávání v rukou školitelů, nabude nových sil. Taková pracovní síla dokáže zázraky.“

Židovský nacionalismus a jeho sionistická odrůda byly samozřejmě rozličně interpretovány, zvláště pak ve světle událostí 20. století: holokaustu a založení státu Izrael v roce 1948. Přelom 19. a 20. století se však stále jeví jako „přelomová doba“, což je možné ukázat na výkladech nedávno zemřelého německého historika Ernsta Nolteho. Ten se ve své knize o islamismu věnuje fenoménu sionismu ze třech úhlů pohledu. Jako o významném prvku mluví za prvé o židovském sebevědomí a vědomí jisté morální a intelektuální převahy, existující i v méně industriálních společnostech. V této souvislosti zmiňuje rovněž řadu osobností, iniciátorů židovské „autoemancipace“, a výrazně oceňuje například ruského Žida z Oděsy Leona Pinskera a jeho knihu *Autoemancipace* z roku 1882: podle něj se Židé musejí stát národem jako všechny ostatní národy, národem s vlastním územím a vlastním státem – jediné tak se zbaví kletby „židofobie“. Za druhé si Nolte všímá okolností inklinace Židů k socialismu i kapitalismu a pokusů o hledání „třetí cesty“, která se snaží odstranit slabiny obou systémů jakousi syntézou. A za třetí popisuje „nejotevřenější nepřátelství“ vůči sionismu, které projevovali v té době nikoli příslušníci jiných národů, ale ortodoxní Židé, kteří kritizovali sekularizovaný judaismus a pokus postavit se na Mesiášovo místo. Nolte také důkladně rozebral Balfourovu deklaraci, která je podle jména dodnes známa širokým kruhům západního i islámského světa a která diplomatickou řečí vyjádřila ochotu poskytnout Židům „národní domoviny“. Tato analýza je důležitá zejména proto, abychom si uvědomili, jak složitá byla tehdejší situace a jak problematické bylo prosazení této ideje v mezinárodněpolitické válečné vřavě. Základní kámen k budoucímu státu však byl položen, i když Nolte poněkud ironicky podotýká, že na rozdíl od „národního sebeurčení“, které se vztahovalo na aktuálně přítomné obyvatelstvo,

se v tomto případě jednalo o uskupení, které své nároky odvozovalo z dávno minulých dob – nebo ze svých schopností –, a byly de iure nelegitimní.

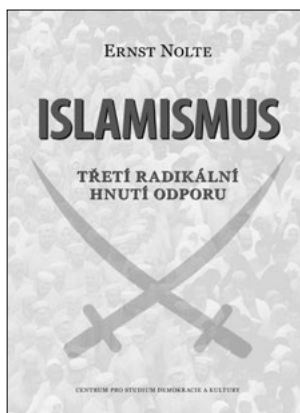
V posledních dekádách se též diskutuje o postavení obyvatelstva, které žilo v tehdejší Palestině. Muslimové nazývají Židy „Syny Izraele“ a oceňují na nich především monoteismus, podle islámské doktríny mají společného „praotce“ Abraháma. V konkrétních historických souvislostech však byla tato společná východiska často setřena. Sionismus časově předcházel vznik moderního (západního) nacionalismu v muslimských zemích, proto se zdálo, že vzájemné soužití může být ošetřeno respektováním práv všech obyvatel určitého území. To se posléze ukázalo jako iluzorní, a to jak u židovských, tak u muslimských optimistů. Příčin bylo několik: válečná dohoda (Sykes-Picotova), která rozdělila Blízký východ na dvě zóny, francouzskou a britskou; zánik Osmanské říše, který přinesl národnostní otřesy; postupné ochlazování vztahů „původních“ obyvatel Palestiny k nově přichozím židovským osadníkům, ať již přicházeli se sionistickým záměrem nebo to byli uprchlíci před pogromy. K totálnímu vyostření vzájemných vztahů však došlo až po druhé světové válce, v souvislosti se založením státu Izrael.

Literatura:

- Avineri, Šlomo: *Theodor Herzl a založení židovského státu*. Sefer, Praha 2017.
- Avineri, Šlomo: *Zrození moderního sionismu*. Sefer, Praha 2001.
- Duby, Georges: *Dějiny Francie od počátků do současnosti*. UK Karolinum, Praha 2003.
- Haumann, Heiko: *Dějiny východních Židů*. Votobia, Olomouc 1997.
- Herzl, Theodor: *Židovský stát. Pokus o moderní řešení židovské otázky*. Academia, Praha 2009.
- Krupp, Michael: *Sionismus a stát Izrael: Historický nástin*. Vyšehrad, Praha 1999.
- Maurois, André: *Život Benjamina Disraeliho*. Prostor, Praha 1997.
- Nolte, Ernst: *Islamismus. Třetí radikální hnutí odporu*. CDK, Brno 2018.
- Pomian, Krzysztof: *Evropa a její národy. Ve znamení jednoty a rozmanitosti*. Mladá fronta, Praha 2001.
- Roth, Joseph: *Židé na cestě*. Academia, Praha 2013.
- Sand, Šlomo: *Jak byl vynalezen židovský národ*. Rybka Publishers, Praha 2015.
- Winock, Michel a kol.: *Historie extrémní pravice ve Francii*. Academia, Praha 1998.

Jiří Hanuš, historik, pracuje v Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Vít Hloušek, politolog, působí na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

ERNST NOLTE

Islamismus

Třetí radikální hnutí odporu

Tato kniha představuje islamismus jako třetí velkou ideologii – po ruském bolševismu a německém nacionálním socialismu –, která se staví do odporu vůči modernitě, liberální demokracii, svobodné tržní ekonomice a západnímu individualismu. Autor sleduje dějiny novodobého politického islámu od 19. století do teroristického útoku na New York v roce 2001 a ukazuje, jakými cestami se ubírala jeho radikalizace ve vztahu k Západu. Srovnání s nacismem a komunismem, kterému se autor podrobně věnuje, umožňuje nahlédnout „revolučně konzervativní“ povahu islamismu a lépe porozumět jak oněm dvěma hnutím odporu, s nimiž se Západ musel potýkat ve 20. století, tak i tomu třetímu, islamistickému, s nímž je konfrontován v současnosti.

Vázaná, 272 str., 348 Kč

Vydalo CDK, objednávky na www.cdk.cz

Lidská důstojnost: záchranný ostrov v uprchlické záplavě?

JOSEF ISENSEE

Zacházení s nejvyššími právními principy

Právník má zábrany odvolávat se bez dalšího na spravedlnost. Naproti tomu laik argumentuje spravedlností bez okolků, přičemž se řídí svými pocity. Kdo však uvažuje, rozpozná rozdíl mezi abstraktní právní ideou a konkrétním právním případem a vidí, že povznesenost myšlenky je vykoupena obsahovou chudobou a absencí reálných kontur. Pokud právník nepropadne agnosticizmu Kelsenovy školy a nezavrhne spravedlnost předem jako prázdňovou formuli, pak má-li stanovit obsah této právní ideje *lege artis*, ocitne se v obtížích a chápe, že je třeba ji zprostředkovat obsahově naplněnými právními větami. To, co brání nerozhodnému právníkovi, aby se dotýkal hvězd, naivního interpreta přitahuje. Ten své právní problémy řeší intuitivně na nejvyšší úrovni a ušetří si obtížné zdůvodňování.

Tak i u principu lidské důstojnosti lze očekávat totožné rozdělení rolí mezi profesionální vykladače práva a laiky. Tento princip se totiž svou povahou a mírou abstrakce blíží principu spravedlnosti. Avšak role jsou zde vyměněny. Spolkový ústavní soud, každopádně tedy jeho první senát ve své největší judikatuře, sahá v laické bezelstnosti bezprostředně k lidské důstojnosti, „nejvyšší hodnotě“ ústavy, aby detailně odpovídal na praktické právní otázky. Přejímá tak roli právních laiků a důrazně potvrzuje výstřelek bonnského experta na civilní právo Wernera Flumeho, který způsobil velké rozpaky svému fakultnímu kolegovi, ústavnímu soud-

ci Ernstu Friesenhahnovi, když označil Spolkový ústavní soud za „nejvyšší laický soud Německa“.¹

Stvoření nepsaných základních práv z lidské důstojnosti

Spolkový ústavní soud občas využívá lidskou důstojnost jako pomocníka, když vytváří nová nepsaná základní práva. Přirozeně se neodvolává pouze na čl. 1, odst. 1 základního zákona [tj. německé ústavy – pozn. překl.], ale také na konkrétnější ústavní normu, jako např. na právo na svobodu v čl. 2, odst. 1 zákl. zák., když zavádí všeobecné právo na ochranu osobnosti v usnesení k mikrocenzu.² Věcně pojaté základní právo na informační sebeurčení se opírá o všeobecnou svobodu jednání (čl. 2, odst. 1 zákl. zák.) coby primární východisko, ovšem – jakoby ve funkci pojistky – „ve spojení“ s lidskou důstojností.³ Stejná dvojice, složená ze všeobecného práva na ochranu osobnosti a lidské důstojnosti, uvozuje dále nové základní právo na zajištění spolehlivosti a integrity informačně-technických systémů.⁴ Právo na život „ve spojení“ s lidskou důstojností tvoří *sedes materiae* v základních právech nově objevené povinnosti ochrany nenarozeného dítěte.⁵ Zde nabývá lidská důstojnost konstitutivního významu. Neboť právo na život je postaveno jako většina ostatních základních práv k obraně proti zásahům státu, zatímco garance lidské důstojnosti je výslovně koncipována s dvojí funkcí: jako obranné právo a povinnost chránit. Státní moc se zavazuje jak k „respektu“

vůči důstojnosti, tedy k tomu, že se zdrží neoprávněných zásahů, tak k tomu, že bude „chránit“ důstojnost před útoky soukromých osob (čl. 1, odst. 1, věta 2. zákl. zák.).⁶ Naproti tomu nové základní právo na nemocenskou péči v systému GKV (Základní nemocenská péče) se obešlo bez odkazu na lidskou důstojnost; opírá se o všeobecnou svobodu jednání „ve spojení“ s klauzulí o sociálním státu.⁷

Avšak vlastní váha lidské důstojnosti sílí. Ve stanovisku k zákonu o bezpečnosti leteckého provozu sice ještě Spolkový ústavní soud cituje přednostně právo na život, ale ve věci samé se již opírá bezprostředně o čl. 1, odst. 1 zákl. zák. tak, že stát nesmí sestřelit dopravní letadlo, jež se v rukou teroristů změnilo v bombu, protože by tím jednal s cestujícími jako s objekty.⁸ Rozhodující zde není právo na život, jež stojí pod výhradou zákona, nýbrž bezvýhradně garantovaná lidská důstojnost.

Lidská důstojnost dnes slouží jako hlavní argument, aby se v základním zákoně zakotvilo právo na existenční minimum a aby se základní rysy práva na sociální pomoc pozvedly na úroveň ústavy. Je to výsledek dlouhého, ne právě přímočarého vývoje.⁹ Signál vyšel od Spolkového správního soudu, který v zásadním rozsudku z roku 1954, prolamujícím tradici vrchnostenského státu, staví vůči zákonné povinnosti státu zajistit sociální péči přímo právní nárok člověka v nouzi. Ten odůvodnil tím, že lidská důstojnost zakazuje pohlížet na potřebného pouze jako na předmět jednání státu, pokud se jedná o zajištění nutných životních potřeb, tedy o zajištění jeho existence jako takové. Mimoto se odvolává na čl. 2, odst. 1 a čl. 3 zákl. zák., stejně jako na demokratické zásady a principy právního a sociálního státu dle článku 20 zákl. zák.¹⁰

Naproti tomu Spolkový ústavní soud se zprvu stavěl k odvolávání na lidskou důstojnost zdrženlivě. V roce 1951 odmítl představu o odvození práva na přiměřené zabezpečení z lidské důstojnosti, protože státní ochrana, již zde vyžaduje základní zákon, se nevztahuje na hmotnou nouzi, nýbrž na

útoky jiných osob, jako je ponižování, stigmatizace, pronásledování, zavržení apod.¹¹ Tématem tedy není sociální, ale psychická jistota.¹² Ústavní soud nicméně uznává klauzuli o sociálním státě (čl. 20 zákl. zák.) jako ústavněprávní základ práva na zabezpečení; tato klauzule může být při výkladu základního zákona a ostatních zákonů rozhodující.¹³ Později soud prohlašuje za samozřejmou povinnost sociálního státu zajistit v každém případě minimální předpoklady pro důstojnou lidskou existenci, zprvu ovšem bez výslovného odkazu na čl. 1, odst. 1 zákl. zák.¹⁴ V dalším kroku je tento příkaz odvozen bezprostředně z principu lidské důstojnosti „ve spojení“ s principem sociálního státu.¹⁵ Na rozdíl od ostatních dvojic základních práv se zde čl. 1, odst. 1 zákl. zák. posouvá na první místo. Tato norma stále více přebírá hegemonii a určuje obsah, jakož i úroveň platnosti minimálního standardu „lidské důstojnosti“.¹⁶ Klauzule o sociálním státu (čl. 20, odst. 1 zákl. zák.) zakrněla v pouhý přívěsek.

„Existenční minimum důstojné člověka“ pro uchazeče o azyl

Lidská důstojnost představuje jediné měřítko, jímž se poměřuje zákon o výkonu azylového práva (*Asylbewerberleistungsgesetz*), přičemž ten byl v podstatných částech shledán jako příliš striktní a úsporný. Cizincům, kteří se nacházejí na německé půdě, přísluší existenční minimum důstojné člověka ve stejné míře jako domácím obyvatelům, a to jako „lidské právo“. (V neprofesionální terminologii je tím míněno právo každého.)¹⁷

Krátká doba pobytu nebo pobytové perspektivy v Německu nemají ospravedlňovat krácení nároku.¹⁸ Nezáleží ani na statusu pobytu.¹⁹ „Migračně-politické úvahy o snížení dávek uchazečům o azyl a uprchlíkům s cílem zamezit podnětům pro migraci, vyvolané případnou – v mezinárodním srovnání – vysokou úrovní dávek, nemohou předem ospravedlnit žádný pokles standardních dávek pod psychické

a sociokulturní existenční minimum.²⁰ Jakékoli škrty jsou vázány na úzce vymezené předpoklady,²¹ takže Spolkový ústavní soud poskytuje právněpolitickým požadavkům písemný argument k úplnému odstranění zákona o výkonu azylového práva.²² Klíčová teze zní: „Lidskou důstojnost, zaručenou v čl. 1, odst. 1 zákl. zák., nelze z migračněpolitických důvodů relativizovat.“²³ To je pozvánka vítací kultury (*Willkommenskultur*), stejně jako její kreditka.

Nárok na respekt k důstojnosti každého jednotlivce má absolutní působnost. Základní právo je ze své podstaty nedisponovatelné a musí být naplněno, i když to vyžaduje konkretizaci a stálou aktualizaci zákonodárcem. Avšak „hrací prostor k utváření“ (*Gestaltungsspielraum*), který zákonodárce testuje už jen ze slušnosti, zužují striktní předpisy, jež byly odvozeny z prostého práva na sociální výpomoc a následně kanonizovány na ústavní úrovni. Tyto předpisy, které se rovnají zmocňovacímu nařízení, určují podle obsahu, účelu a rozsahu, co vyžaduje fyzická existence člověka a jaké jsou nutné prostředky (domácky kapesné) „k zajištění možnosti péče o mezilidské vztahy a minimální míry účasti na společenském, kulturním a politickém životě“.²⁴ Z piedestalu lidské důstojnosti se Spolkový ústavní soud považuje za zmocněného, aby s ohledem na nečinnost zákonodárce stanovil přechodnou úpravu k zajištění existenčních potřeb a přitom vypočítal přesné příspěvky a procentní sazby zvýšení, snížení a zaokrouhlení základních dávek pro osoby, které zákon o výkonu azylového práva řadí do stupňů potřebnosti 1 a 2, s přesností na euro a cent.²⁵

Určující je existenční minimum v Německu, nikoli v zemi původu.²⁶ Soud interpretuje lidskou důstojnost podle pravidel a tarifů prostého práva. Námitka, že hladina sociální pomoci pro domácí obyvatelstvo by mohla ležet výše než existenční minimum, přikázané lidskou důstojností, se neprosadila. Nicméně evropské právo by mohlo dát podnět k dodatečné úvaze, protože výslovně zohledňuje možnou divergenci.²⁷

Právní a politické důsledky argumentace lidskou důstojností

Výsledek, k němuž dospěl Spolkový ústavní soud, by vlastně se stejným intelektuálním úsilím bylo možné odvodit také z klauzule o sociálním státu, z teze o všeobecné rovnosti nebo ze samotného základního práva na azyl.²⁸ Ale zakotvení v lidské důstojnosti činí nárok absolutním, vyvazuje ho z dalších úvah a omezení a nepřipouští žádnou legitimní kontrapozici, jež by umožňovala relativizaci. Úředníci nejsou povinni řídit se služebním nařízením, jestliže porušuje takto určenou důstojnost člověka.²⁹ Spolková republika měla ústavněprávně svázané ruce, když chtěla reagovat na masový příliv uprchlíků tak, že by snížila nabízenou sociální podporu, a tím oslabila svou atraktivitu. S nepsaným nouzovým právem, podobným případu katastrofy, se v případě náporu přistěhovalců nepočítá. Zákonodárce se za takových podmínek nesmí dotknout existenčního minima zaručujícího lidskou důstojnost, a už vůbec nesmí uvažovat o změně ústavy. Čl. 1 *Grundgesetzu* patří k tvrdému jádru ústavy dle čl. 79, odst. 3 zákl. zák., jež se vymyká zásahu legislativy, nikoli však zásahu ústavního soudu,³⁰ který jako poslední instance konstatuje závazně, co k tomuto jádru patří, a co ne. Může se svobodně rozhodnout svůj výrok změnit. Odvoláním na lidskou důstojnost Spolkový ústavní soud na celé čáře vyšachoval zákonodárce a položil základy své tematické samovlády. Tak se volba rozhodovacího měřítka ukazuje být také otázkou mocenskou.

Nepsané základní sociální právo na sociální pomoc je kladeno výše a sankcionováno přísněji než výslovně zaručené základní svobody, na které se vlastně chtěl ústavodárný sbor v roce 1949 omezit, v neposlední řadě s ohledem na nepředvídatelný hospodářský a sociální rozvoj.³¹ Stal se tento vývoj již předvídatelným a trvale stabilním?

Pro Spolkový ústavní soud by bylo snadné analogicky k právu na existenční minimum, zaručujícímu

lidskou důstojnost, vykouzlit z klobouku lidské důstojnosti další základní sociální práva, např. právo na zdraví, práci, bydlení. A posléze by mohl na základě intuitivní jistoty, kterou se zde nechává ovládat, odpovědět na veškeré právní otázky, které vyvstávají z masového přílivu uprchlíků výlučně z lidské důstojnosti, bez ohledu na odlišnosti zbývajících ústavního práva a na zákony. A lidskou důstojností by nakonec mohl rovněž odůvodnit veškeré dobrodiní práva: volný vstup uprchlíků a trvale zajištěný pobyt, ochranu před odsunem, příchod rodinných příslušníků, rovnocenné postavení s Němci, udělení státního občanství podle přání. Správní a soudní praxe již dříve zapracovala velkorysým uplatněním azylového řízení, jež bylo prakticky zbaveno ostří svého výkonu v podobě vyhoštění; v nejhorším případě nastane odvolání k aktu strpění (*Duldungsakte*). Skutečnost kontaktu s územím postačuje, aby se spustil proces garancí a následoval materiální status, který se v průběhu času srovná s postavením domorodců. Atribut lidské důstojnosti by také zde mohl poskytnout měkké praxi vyšší posvěcení ústavou.

Výhrada možného

Judikatura Spolkového ústavního soudu nepočítá s variantou krizového vývoje. Nepočítá s krizí, v níž množství statků určených k rozdělení nebude stačit, aby nasýtilo příliv osob, majících na ně nárok.

Politický mluvčí vítací kultury rozptýlí případné obavy následujícím propočtem: i kdyby všichni uprchlíci tohoto světa, kterých je momentálně asi 60 milionů, přišli do Německa, hustota obyvatelstva bude stále ještě nižší a národní důchod stále ještě vyšší než v Bangladéši. Pokud by tento případ nastal, pak by rozsudek ohledně existenčního minima, zaručujícího lidskou důstojnost, zabránil snížení hladiny sociální pomoci pouze pro přistěhovalce, ovšem nikoli pro veškeré obyvatelstvo. Pak také nastupuje ona reálná hranice, jíž podléhají veškeré pozemské zdroje: obživa a peníze, prostor a síla integrace. Veš-

keré nároky včetně azylového práva jsou podrobeny výhradě možného.³² Politika nechce vzít tuto výhradu na vědomí a brání se stanovení kvantitativní hranice azylového práva. Komentátoři čl. 16a základ. zák. [čl. o azylovém právu – pozn. překl.] toto pojetí sdílejí a odvolávají se na to, že text základního zákona o horní hranici nic neříká.³³ Až dosud nebyl tento právní názor podroben praktické zkoušce, protože kapacity postačovaly. To se může změnit. Nedostačnost nelze zakázat právními prostředky. Ústava nedokáže způsobit žádné zázračné zmnožení živobytí. Někteří komentátoři se utěšují tím, že problém se prakticky vyřešil s ohledem na pokles žadatelů o azyl³⁴ a že text by se ještě vždy mohl změnit, kdyby nastala nouzová situace.³⁵ To ovšem předpokládá, že právní situace nebyla předem argumentem o lidské důstojnosti prohlášena za nezvratnou, jak tomu je v případě výživného a kapesného. Samotné základní právo na azyl je nicméně podle nynějšího výkladu Spolkového ústavního soudu – zatím – k dispozici zákonodárci k případné změně ústavy.³⁶

Ale pokud by nouzová situace skutečně nastala, mohlo by být na změnu ústavy pozdě. Nouzová situace se nemusí ohlásit s dostatečným předstihem. A kdyby se tak stalo, s největší pravděpodobností by byla v Berlíně i v Bruselu právě tak přeslechnuta, jako předtím hlasitě, ale politice dobrého pocitu nemilé signály uprchlického problému, které přicházely z Afghánistánu, Sýrie, Jordánska, Iráku a Turecka.

Se siláckým výrokem kancléřky „My to dokážeme“ koresponduje bezstarostná, realitě vzdálená premisa Spolkového ústavního soudu „My jsme to už dokázali“. Poté, co Angela Merkelová odložila šedou halenu fyzika a oblékla si hvězdný plášť madony, spasitelky světa, Spolkový ústavní soud ji svým právním postojem bezvýhradně podpořil.

Etika smýšlení versus etika odpovědnosti

Morálnímu patosu lidské důstojnosti dokáže právní argumentace jen stěží vzdorovat. Všestranná

použitelnost přihlášení k ústavě vybízí k uplatnění lidské důstojnosti jako prostředku spásy pro všechnu lidskou bídu, zejména při uprchlické katastrofě, stejně jako poslední záchranný ostrov uprostřed záplavových oblastí, v nichž národní i evropské právo více či méně zanikají. Pokud je ústava interpretována podle Spolkového ústavního soudu, pak se otevírají neomezené možnosti k odložení právních překážek příchodu, k rozšíření stávajících předpokladů azylového práva a k zamezení jeho redukce nebo dokonce odbourání. Dále se tak vytváří prostor k tomu, aby se bránilo odsunu, vyrovnaly se právní rozdíly různých typů pobytu, výhrada možného byla pominuta a s pohrdáním se přešlo přes jakýkoli argument na bázi státního zájmu nebo národního sebevědomí. K tomu ostatně Němci beztak tíhnou, jelikož nejsou schopni se vyrovnat sami se sebou a hledají záchranu v kosmopolitismu. Ústavně-patriotický hlas v chóru vítací kultury: německý národ může utěšeně utonout v migračním přílivu, jen když přežije demokracie základního zákona. *Fiat dignitas, pereat populus*. Nábožensko-etický potenciál lidské důstojnosti ponouká k přísnému uplatnění etiky smýšlení, jež se neptá po hranicích právně možného a pro kterou jsou reálné kapacity stejně jako praktické důsledky irelevantní. Ale právě ty musí brát státní moc také v potaz, má-li lidskou důstojnost účinně respektovat a bránit, jak to přikazuje základní zákon. Tady se rozevírá „základní rozdíl“, jež popisuje Max Weber: „...zda někdo jedná podle mravní maximy etiky smýšlení, tedy nábožensky řečeno podle toho, že „křesťan dobře činí a následek ponechává Bohu“, nebo podle maximy etiky odpovědnosti tak, že na sebe bere (předvídatelné) následky svého jednání.“ Jsou-li následky jeho jednání špatné, svaluje je vyznavač etiky smýšlení na jiné, na špatný svět nebo na Boha, který jej stvořil. Naproti tomu vyznavač etiky odpovědnosti si stojí za svými činy.³⁷

Vyznavač etiky smýšlení spatřuje v masovém fenoménu lidského přílivu obličej jednotlivého uprchlíka, který žadoní o soucit. Vyznavač etiky odpověd-

nosti vidí masy s jejich potřebami, šancemi a riziky, které znamenají pro jeho zemi. Zkoumá, zda a nakolik jim stát se svými omezenými zdroji může natrvalo dostat, a vyvozuje z toho praktické důsledky.

Vyznavač etiky smýšlení si vychutnává dojemné obrázky, krásnými se cítí utvrzen ve svém postoji a nenávistné, odpudivé od sebe odsouvá. Stoupenec etiky odpovědnosti se neptá po estetické či morální kvalitě obrazů, nýbrž po jejich pravdivosti. V demokracii rozhodují média o tom, jaké obrazy dostane veřejnost k nahlédnutí.³⁸ Tím ovládají myšlení a utvářejí politické klima.

Teze k právní relevanci lidské důstojnosti pro jednání státu

V Parlamentní radě označil poslanec Theodor Heuss lidskou důstojnost za „neinterpretovatelnou tezi“.³⁹ Dnes nauka a judikatura, zejména judikatura Spolkového ústavního soudu, interpretaci dotáhly a rozvedly do nejjemnějších kapilár. Je na čase si vzpomenout na hranice právních možností a chorobné výrůstky odříznout. Orientaci poskytuje průkopník výkladu lidské důstojnosti, Günter Dürig, který nepovažoval lidskou důstojnost za individuální základní právo, nýbrž za nadindividuální „nejvyšší konstituční princip veškerého práva“.⁴⁰ Ohrazoval se proti tomu, aby se s ní zacházelo jako s „malou mincí“.⁴¹

V tomto smyslu předkládám několik ústavně-právních tezí k normativnímu charakteru ústavní věty o lidské důstojnosti a jejímu právnímu významu pro jednání státu:

1. Z toho, že se základní zákon přihlásil k myšlence univerzálních, předstátních lidských práv (čl. 1, odst. 2 zákl. zák.), nevyplývá, že všichni lidé této planety mohou uplatňovat svá lidská práva na německé půdě.
2. Základní zákon objevil ideu lidské důstojnosti v nábožensko-etické tradici Evropy⁴² a uznává ji jako předem dané přirozené právo. Ale právní věta čl. 1, odst. 1 zákl. zák., obsahující ono uznání, je

- státní pozitivní právo. Platí pouze v rámci jeho normativních podmínek a uvnitř jeho hranic.
3. Garance čl. 1, odst. 1 zákl. zák. nemá podíl na univerzalitě nadpozitivních lidských práv nebo světovém étosu.
 4. Čl. 1, odst. 1 zákl. zák. zavazuje německou státní moc také v jejím zahraničním jednání. Ale nerozšiřuje její mezinárodní oprávnění a neprolamuje její mezinárodní závazky.
 5. Lidská důstojnost se odlišuje (ve dvojím smyslu) od „následných“ základních práv. Nepatří k nim jako jedno individuální základní právo vedle jiných. Spíše vytváří jejich vůdčí ideu: pravidlo pravidel, základ základních práv.⁴³
 6. Idea jako taková platí absolutně. Není ale vymahatelná, není skutkově vymezena, nelze ji omezit a uvážit, není podmíněna ani vázána na situaci. Nerozlišuje mezi normalitou a výjimečným případem.
 7. Od myšlenky lidské důstojnosti je nutno odlišovat její praktické deriváty: např. existenční minimum důstojné člověka, zákazy vyhoštění, ochranu dat, zákaz mučení apod., které nemají absolutní kvalitu normy lidské důstojnosti. Jsou zakotveny v jednotlivých ústavních normách, např. „následných“ základních právech nebo sociálním cíli státu, a v právu nižšího stupně. V případě, že tyto deriváty zakládají subjektivní práva, jsou tato práva relativizována konkurujícími a kolidujícími zájmy, s nimiž mohou být poměřována a jimiž mohou být omezována.
 8. Myšlenka lidské důstojnosti není – tak jako idea spravedlnosti – uplatnitelná bezprostředně pro řešení praktických právních otázek. Z ní samotné se nedají odvodit žádné přímé pokyny k jednání, jako je určení existenčního minima. Není to „právní světáctví“ (*Weltenei*),⁴⁴ z něž vyplývá komplexní řešení pro uprchlický problém.
 9. Myšlenka dosahuje prakticko-právní uplatnitelnosti prostřednictvím konkretizujících norem, zejména „následných“ základních práv.

10. Právní diskuse o problému začíná u konkrétních norem, jakož i u tematicky příslušných „následných“ základních práv, např. azylového práva nebo všeobecné svobody jednání. Myšlenka lidské důstojnosti uvozuje interpretaci těchto norem a má vliv na jejich váhu při rozvažování o materiální stránce věci (*Güterabwägung*) a na míru možného omezení.
11. Myšlenka lidské důstojnosti se nespokojuje se současným stavem právního řádu, na nějž vyvíjí soustavný ospravedlňující tlak. Nespokojuje se ani s omezeností práva vůbec. Spíše v právním státě vytváří „mravní neklid“.⁴⁵
12. Základní zákon staví na očekávání, že každý člověk respektuje důstojnost druhého. Právní závazky, které z toho plynou, vyžadují formální zákon. Ale láska k bližnímu, jež v cizím rozpoznává bližního, se nedá právně nařídit.

Tyto teze neřeší žádný z komplexních problémů, které dnes vznikají. S pouhým argumentem lidské důstojnosti se nedá žádný z nich vyřešit. Avšak vůdčí myšlenka lidské důstojnosti může ukázat politické a právní cesty a usmířit rozpory mezi státoprávní nutností a humanitárním étosem. Proto si ale státníci nemusejí brát lidskou důstojnost stále do úst. Udělali by dobře, kdyby postupovali jako Francouzi po roce 1871: stále na to myslet, nikdy o tom nemluvit.

Poznámky:

¹ Aniž uvádí původce, hovoří Hans H. Klein o odpovídající pověsti Spolkového ústavního soudu. Gedanken zur Verfassungsgerichtsbarkeit, in: Festschrift für Klaus Stern, 1997, s. 1135 (1146).

² BVerfGE (Bundesverfassungsgericht) 27, 1 (6 ff.).

³ Hanno Kube, Persönlichkeitsrecht, in: Josef Isensee – Paul Kirchhof (Hg.), Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland (= HStR), sv. VII, ³2009, § 148, 31 ff.

⁴ BVerfGE 120, 274 (302 ff.).

⁵ BVerfGE 39, 1 (41); 88, 203 (251 f.).

⁶ Günter Dürig, in: Maunz – Dürig, Grundgesetz, Stand 1958, čl. 1, odst. 1 zákl. zák., 2, 3; Josef Isensee, Das Grundrecht als Abwehrrecht und als staatliche Schutzpflicht, in: HStR IX, ³2011, § 191, 27 ff.

⁷ BVerfGE 115, 25 (41 ff., 47 ff.); B. v. 3. 7. 2015, 12.

- ⁸ BVerfGE 115, 118 (154 f.). Kritika: *Josef Isensee*, Die Menschenwürde: die säkulare Gesellschaft auf der Suche nach dem Absoluten, in: AöR 131, 2006, s. 173 (191 ff.); *týž*, Leben gegen Leben, in: Festschrift für Günther Jacobs, 2007, s. 205 (226 ff.).
- ⁹ K tomu *Walter Georg Leisner*, Existenzsicherung im öffentlichen Recht, 2007, s. 98 ff.; *Andreas v. Arnould*, Das Existenzminimum, in: *týž* – Andreas Musil (Hg.), Strukturfragen des Sozialverfassungsrechts, 2009, s. 251 (268 ff.).
- ¹⁰ BVerfGE 1, 159 (160 ff.). K tomu *Horst Dreier*, Menschenwürde in der Rechtssprechung des Bundesverwaltungsgerichts, in: FG 50 Jahre BVerfGE, 2003, s. 201 f.
- ¹¹ BVerfGE 1, 97 (104). Starší kritika u Düriga (pozn. č. 6), čl. 1, odst. 1, 43 f.
- ¹² K odlišení odpovídajících ochranných povinností srov. *Isensee* (pozn. č. 6), § 191 Rn. 11, 13, 192 ff, 196 ff.
- ¹³ BVerfGE 1, 97 (105).
- ¹⁴ BVerfGE 40, 121 (133).
- ¹⁵ BVerfGE 82, 60 (85); 99, 216 (233); 99, 246 (259).
- ¹⁶ BVerfGE 125, 175 Ls 1 (122 ff.); 132, 134 (159 ff.); 137, 34 (72 ff.).
- ¹⁷ BVerfGE 132, 134 Ls 1 (159). „Lidská práva“ patří jako nadstátní práva k přirozenému právu či mezinárodnímu právu. Vytvářejí protějšek ke státním základním právům, u nichž se rozlišuje mezi právy každého a právy občanů. K terminologii *Josef Isensee*, Positivität und Überpositivität der Grundrechte, in: Detlef Merten – Hans Jürgen Papier (Hg.), Handbuch der Grundrechte (=HGR), sv. 2, 2006, § 26, 5 ff.
- ¹⁸ BVerfGE 132, 134 (171 ff.).
- ¹⁹ BVerfGE 132, 134 (164 ff.).
- ²⁰ BVerfGE 132, 134 (173).
- ²¹ BVerfGE 132, 134 (164 f.).
- ²² *Thomas Groß*, Intergration durch Rechtsgleichheit, in: DVBl 2014, s. 1217 (1221); *Judith Wiebke – Ricardo Brehme*, Plädoyer für die Abschaffung des Asylbewerberleistungsgesetzes, in: KJ 2014, s. 330 ff.
- ²³ BVerfGE 132, 134 (173).
- ²⁴ BVerfGE 132, 134 (160). Srov. také BVerfGE 125, 175 (222 ff., 227 ff.); 137, 34 (72).
- ²⁵ BVerfGE 132, 134 (177).
- ²⁶ BVerfGE 132, 134 (161).
- ²⁷ Členské státy EU mohou žadatelům o peněžní dávky či poukazy přidělovat méně, zvláště když úroveň dávek přidělovaná vlastním státním příslušníkům směřuje k zajištění takového životního standardu, jenž leží nad životní úroveň předepsanou dle této směrnice pro žadatele o dávky. (Čl. 17, odst. 5 směrnice 2013/33/EU Evropského parlamentu a Rady z 26. 6. 2013.) To přehlédli *Groß*, pozn. 22, s. 1221.
- ²⁸ Tímto směrem ukazuje BVerfGE B. v., 20. 1. 2010, in: NVwZ, 2010, s. 452 (453). Judikatura k souvislosti azylového práva a lidské důstojnosti viz *Dreier*, pozn. č. 10, s. 210 f.
- ²⁹ § 64, odst. 2, s. 4 BBG; § 36, odst. 2, s. 4, BeamStG.
- ³⁰ Čl. 79, odst. 3 zák. konst. mj., že změna článku 1 (tj. o lidské důstojnosti) je nepřípustná. [Pozn. překl.]
- ³¹ Argument poslance Theodora Heusse ve 3. plenárním zasedání Parlamentární rady (JöR, n. F. [1951]), s. 43. K rozhodnutí základního zákona proti základním sociálním právům srov. *Dietrich Murswiek*, Základní práva jako práva účasti (*Teilhaberecht*), základní sociální práva, in: HStR IX, ³2011, § 192, 52 ff.
- ³² BVerfGE 33, 303 (333). *Paul Kirchhof*, Mittel staatlichen Handelns, in: HStR V, ³2007, § 99, 108 ff.; *Murswiek*, pozn. č. 30, § 192, 63 ff.; *Walter Schmitt Glaeser*, Der freiheitliche Staat des Grundgesetzes, ²2012, s. 244; *Otto Depenheuer*, Vorbehalt des Möglichen, in: HStR XII, ³2014, § 269., 19 ff., 45 ff.
- ³³ *Johannes Masing*, in: Dreier, Grundgesetz, sv. I, ²2004, čl. 16a, 94; *Michael Sachs*, in: Klaus Stern, Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland, sv. IV/1, 2006, s. 848; *Ulrich Becker*, in: v. Mangoldt – Klein – Starck, Grundgesetz, ⁶2010, čl. 16a, 146; *Andreas v. Arnould*, in: v. Münch – Kunig, Grundgesetz, sv. I, ⁶2012, čl. 16a, 33. Hraniční kapacitu naproti tomu akceptují: *Kay Hailbronner*, Kommentar zum Ausländerrecht, sv. III, Stand 2003, B 1, čl. 16a zák. zák., 43; *Albrecht Randelzhofer*, Asylrecht, in: HStR VII, ³2009, § 153, 62; *týž*, in: Maunz – Dürig, Stand 2007, čl. 16a odst. 1, 131; *Rupert Scholz*, Kein Asylrecht ohne Grenzen, in: FAZ, 14. 10. 2015, č. 238, s. 8.
- ³⁴ *v. Arnould* (pozn. č. 32), čl. 16a Rn. 33 – „nanejvýš teoreticky“ extrémní situace, podobná nouzovému stavu.
- ³⁵ Takto *Sachs* (pozn. č. 32), s. 848.
- ³⁶ BVerfGE 94, 49 (85 ff.); 94, 115 (132 ff.); 94, 166 (190 ff.); Srov. také *Randelzhofer*, in: Maunz – Dürig (pozn. č. 32), čl. 16a, 8 ff.
- ³⁷ *Max Weber*, Politika jako povolání. Praha 1929, s. 78. (Překlad: Jan Mertl – mírně upraveno dle dnešních pravopisných norem)
- ³⁸ Podle zjištění Institutu pro demoskopii v Allensbachu považovalo v říjnu 2015 47 % obyvatelstva zpravodajství o uprchlické situaci za jednostranné a jen 32 % za vyvážené; v prosinci byl poměr 41 % ku 36 %. (*Renate Köcher*, Vertrauen und Skepsis – Bürger und Medien, in: FAZ, 16. 12. 2015, č. 292, s. 8.)
- ³⁹ *Theodor Heuss* ve 4. zasedání výboru pro základní principy (Grundsatzasusschuss) z 23. 9. 1948, in: Der parlamentarische Rat 1948–1949, Akten und Protokolle, sv. 5/I, 1993, s. 72.
- ⁴⁰ *Günter Dürig*, Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde, in: AöR 81 (1956), s. 117 (128 f.); *týž*, in: Maunz – Dürig, Grundgesetz, Stand 1958, čl. 1, odst. 1, 4 ff., 17 – opačný postoj zastává *Hans Carl Nipperdey*, Die Würde des Menschen, in: Neumann – Nipperdey – Scheuner, Die Grundrechte, sv. 2, 1954, s. 1 (11 ff.).
- ⁴¹ *Günter Dürig*, in: Maunz – Dürig (pozn. č. 6), čl. 1, odst. 1, 16, 29.
- ⁴² Blíže s odkazy *Josef Isensee*, Würde des Menschen, in: HGT IV, 2011, § 87, 55 ff.
- ⁴³ Blíže *Isensee* (pozn. č. 41), § 87, 92 ff.
- ⁴⁴ Metafora: *Ernst Forsthoff*, Der Staat der Industriegesellschaft, ²1971, s. 144.
- ⁴⁵ *Dürig* (pozn. č. 6), čl. 1, odst. 1, 16.

Menschenwürde: Rettungsinsel in der Flüchtlingsflut?
In: Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter (Hg.), *Der Staat in der Flüchtlingskrise. Zwischen gutem Willen und geltendem Recht*. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2016, s. 231–249. Přeložil Aleš Valenta.

Josef Isensee je předním německým státovědcem a právním filosofem.

Strach elity před lidem

JAN MACIEJEWSKI

Následující text polského novináře Jana Maciejewského vyšel v únoru v polském týdeníku *Plus Minus* a vyvolal značnou diskusi. Nabízí netradiční a kontroverzní pohled na třicet let vývoje polské politiky a politické diskuse v optice současných politických změn. Snaží se postihnout nejvýraznější dělicí linii v polské společnosti, jež dávno nespočívá v klasickém soupeření mezi pravicí a levicí či Solidaritou a táborem postkomunistů. (*red.*)

Liberální demokracie, jež slibovala všeobecný pluralismus a konec politických sporů, představovala v polských podmínkách jednu velkou mystifikaci. III. Rzeczpospolita (dále Třetí republika) potřebovala u svého vzniku nepřítele – a její politická jednota byla vybudována na strachu z *buranů* a na pohrdání jimi. „Chám“,¹ venkovský prostáček, buran, zpátečník příslušející k „temnohrad“,² sirotek po socialismu, mohérový baret,³ taková byla jen různá pojmenování pro jednoho a téhož nepřítele (on sám se vymezit nemohl, neboť se ho na názor nikdo neptal). Nepřítele demokracie a pokroku, přesněji nepřítele moderního evropského Polska. A když už se zdálo, že je hydra polského buranství poražena a odkázána tam, kam patří – na politické a společenské smetiště –, znovu pozvedla hlavu a uplacená slibem sociální podpory (koneckonců jí nikdy nešlo o nic jiného než o naplnění břicha) zajistila táboru „dobré změny“ (jak nazvala svůj program reformem strana Právo a spravedlnost) absolutní většinu v parlamentu. Tak došlo k tomu, že polské buranství mohlo slavit velký návrat do arény dějin.

„Všechno, co se dnes odehrává, je promoce a nobiletace polského buranství, uvedení polského hovada do salonů. Největším problémem PiSu bude sundat aureolu z buranovy hlavy. Buran vy-

růstá do monumentální pomníkové podoby. Buran drží moc (...) Nedokončil univerzitu, nečetl Gombrowicze, neví, co je to genotyp, neví, jaké baryonové číslo mají mezony, ale všechno zná lépe. Buran z kazatelny hlásá, že v Dubné vyráběli ‚mezonovou bombu‘. Takže, burane, poslouchej: Mezony jsou základní částice patřící mezi hadrony, které mají celočíselný spin a jejichž baryonové číslo se rovná nule. Mezony jsou vždy tvořeny z jednoho kvarku a jednoho antikvarku, takže výsledný barevný náboj mezonu je nulový, protože antikvark má antibarvu kvarku. A buran na to: Chceš přes držku?“

Tento internetový vpis šéfa Výboru na obranu demokracie (KOD) Krzysztofa Łozińskiego vypovídá (kromě poučného výkladu o vnitřní stavbě mezonů) také hodně o tom, jak se po roce 1989 utvářela polská politická veřejnost. Její hranice vyznačovalo pohrdání burany a strach z nich. Klíčová pro popis polské společnosti je kategorie důstojnosti, ne kategorie světonázoru nebo morálky. Nejdůležitější dělicí čára neprobíhá mezi pravicí a levicí nebo mezi Solidaritou a táborem postkomunistů. Méně podstatný je i vztah k minulosti, otázka, kdo po roce 1989 zůstal věrný a kdo zradil. Všechna tato dělítka jsou druhotná, pokud jde o to, kdo zasluhuje být nazýván občanem a kdo nikoli, čím způsob existence

lze přijmout a či způsob naopak má být předmětem pohrdání a výsměchu nebo tvrdého odmítnutí a má být vyvržen mimo rámec společnosti.

Dělníci a rejdaři

Tomuto pohrdání a odvržení předcházely krátký, ale vášnivý román elit s masami. Z tohoto spojení vzešla *Solidarność*, *Solidarita*. Levicoví intelektuálové zachytili v první polovině osmdesátých let závan ducha dějin vycházející z dělníků. To, o čem první jen psali a mluvili, dokázali druhí naplnit. Navíc dělníci nebyli při svém vyjednávání svazováni různými teoriemi a sečtělými, a díky tomu žádali něco, co se elitám zdálo zcela nerealizovatelné. Adam Michnik po letech přiznal, že kdyby byl v roce 1980 v gdaňské loděnici, udělal by vše pro to, aby žádná *Solidarita* nevznikla. Považoval požadavky dělníků za nezodpovědně maximalistické. Mezi elitami intelligence se dokonce objevilo něco jako komplex vůči dělnické třídě, spočívající v uznání vlastního odporu za příliš málo radikální, přeintelektualizovaný, nedostatečný. V dokumentárním filmu Richarda Adamse *Citizens* (Občané), věnovaném vzniku *Solidarity*, učitelka z Krakova Maria Sierotwińska vyřkla klíčová slova o polské společnosti: „Vždy jsem měla za to, že nejdůležitější jsou kulturní záležitosti, knihy. Ale ukázalo se, že jde o věc jen okrajovou. V intelektuálních kruzích jsme byli všichni v něčem namočení. Představitelé opozice měli kontakty se stranickými tajemníky a všichni jsme se k sobě chovali zdvořile. Ale dělníkovi bylo všechno jasné – vždyť je to rudoch! A o to jde. Praktická moudrost dělníků je nejzdravější. Dokážou na rozdíl od nás odlišit pravdu od lži.“

Komunistickou revoluci vystřídal revoluce důstojnosti, již disidenti jako Václav Havel nebo Jacek Kuroń vykládali jako „život v pravdě“. Šlo o odmítnutí komunistické lži, o popření světa nekonečných iluzí a předstírání. Byla to důstojnost nejen politická, ale především existenciální, zahrnovala v sobě

nejen veřejné působení, ale život člověka jako celek. V roce 1980 byla intelligence svědkem toho, jak pracující masy naplňují jí hlášené ideály.

Etické kategorie v té době přijaly politický či dokonce historický význam a závažnost. Dělníci předkládali ekonomické a zároveň politické požadavky, žádali po vládě jak veřejnou, tak politickou úctu a uznání. Důstojnost pojatá v těchto dvou dimenzích se stala revoluční silou. Ryszard Kapuściński tehdy na stránkách pařížské *Kultury* psal: „Buranství představovalo v naší kultuře jistý cizorodý prvek. Existovala samozřejmě šlechtická povýšenost, ale neměli jsme tu záměrné ponižování, hanebné šikanování ani brutální pohrdání dávané najevo těm slabším. Chování tohoto druhu postavili dělníci z Pobřeží na pranýř a našemu patriotismu vtiskli tuto novou hodnotu: být vlastencem znamená cítit důstojnost druhého člověka.“ V očích elit dělníci podvraceli základy systému celým způsobem života. Jejich ctnosti byly kontrarevoluční. Novým způsobem definovaly politično. Kdo nedokáže nebo nechce „žít důstojně“ a nechce se postavit proti komunisty vnucenému buranství, ponížení a šikanování, ten se sám vylučuje ze společenství – tak lze v nejkratší podobě shrnout politickou filosofii *Solidarity*.

Dělnické masy však dost rychle, a to už v polovině osmdesátých let, začaly být elitám *Solidarity* na obtíž. Když Gorbačov v roce 1985 spustil politiku „glasnosti“, bylo podle seriózních pozorovatelů jasné, že „přichází něco nového“. Teď už nebyl hlavním úkolem jen boj s komunismem, ale šlo i o to připravit se na vytváření nového systému. Vítr dějin začal vanout jiným směrem, a bylo nutné správně nastavit lodní plachty. Ještě v témže roce začíná Adam Michnik vytvářet novou strategii *Solidarity*. Má-li se *Solidarita* stát novou účinnou silou transformace, musí dělníky ve vedení odborů nahradit „racionálně uvažující“ intelektuální elita. Před proletářským zázemím *Solidarity* je třeba se mít na pozoru. „V roce 1980 jsme je měli za rozvážené a rozumně uvažující aktéry politické scény,

ale ve skutečnosti to jsou iracionální blázni, nepřátelé rozumu a zdravého uvažování, kteří pohrdají pojmem kompromis, nejsou schopni přistoupit na realitu a meze skutečného světa.“ Dělníci mají proto záležet do kouta, vrátit se na okraj společnosti; jejich historická chvíle je minulostí. Inteligenti znovu lépe než oni vědí, jak se dělá politika.

Dějiny hněvu

Jestli se u intelektuálních elit v něčem skutečně projevoval komunistický původ a dával o sobě výrazně vědět, byl to jejich historiosofický instinkt, „čich“ na vanutí ducha dějin. Jak to vyjádřil Andrzej Friszke: „Komunismus vysvětloval svět, poskytoval intelektuální perspektivu, jasnost hodnotících kritérií, pocit zapojení do tábora pokroku a podílení na vytváření lepší budoucnosti.“ Toto všechno inteligence našla v liberální demokracii, konkrétně v myšlence konce dějin, kterou měla prosadit.

Demokraticko-liberální systém byl v Polsku prosazován se zápalem odpovídajícím definitivnímu vyřešení všech historických rozporů a pnutí. Jeho zavádění nepodléhalo žádné společenské diskusi – proč diskutovat o něčem, co je objektivní historickou nutností? Tímto způsobem se podle slov Zdzisława Krasnodębského polská demokracie stala „demokracií periferie“. Transformace spočívala v horlivém následování systému a kultury centra, která ovšem představovala nedostizný vzor. V první řadě nebyla projektem ekonomickým nebo politickým, ale ideologickým. Proto byla prosazována s náboženskou horlivostí a slepou vírou v historickou nutnost. Šlo koneckonců o klíčový moment dějin – o revoluci, navíc tu poslední. A jak už to u revolucí chodí, požírají vlastní děti, v tomto případě masy pracujících, kteří tvořili Solidaritu.

Jedním z prvních slibů, které nabízela liberální demokracie společností, že ji přijímaly, byla všeobecná úcta, vzájemné uznání vlastní důstojnosti všech občanů. Francis Fukuyama, který pocho-

pil všeobecný triumf liberální demokracie po roce 1989 jako známku konce dějin, stavěl svoji víru v definitivní dokonalost tohoto zřízení na hodnotách jako úcta, uznání a prestiž. Všechna předešlá zřízení se nakonec rozložila, neboť se nedokázala vypořádat s nejvýznamnějším prvkem lidské osobnosti: s pocitem spravedlnosti, s vrozeným přesvědčením lidí o jejich vlastní hodnotě. Ve chvíli, kdy se jedni chovají tak, jako kdyby hodnota jiných členů společnosti byla menší, než je ve skutečnosti, ostatních se zmocňuje hněv. Dějiny světa – zdroj revoluce a pádu feudalismů, teokracií, totalitarismů a všech ostatních režimů, jež předcházely liberální demokracii – jsou dějinami právě tohoto hněvu. Ti, jejichž důstojnost byla snižována, se dožadují uznání a zahajují boj za to, aby je získali. Ale nakonec šlo většinou o hru s nulovým součtem – vítězství jedněch znamenalo porážku druhých. Samozřejmě až do doby nástupu liberální demokracie.

Politický režim, který zavádí všeobecnou rovnost, přiznává stejnou hodnotu všem občanům, a to nezávisle na tom, k jaké patří národnostní, etnické nebo rasové skupině. Proto je nejdůležitější demokratickou ctností tolerance. Nelze dělit názory na lepší a horší, pravdivé nebo falešné. Na cestě k tomuto demokratickému ráji stojí už jen dvě překážky: náboženství a národ. Jde o neracionální síly, které lidi připravují o schopnost střízlivého hodnocení situace, zavádějí rozdělení a nutí k vylučování.

Po roce 1989 měly být překonány dosavadní rozdíly a mělo dojít ke sloučení dosud nepřátelských ideologií. Program sjednocení a pluralismu byl příliš obecný a mlhavý, zato hranice právě se rodícího společenství byly vytyčeny velice konkrétně. Hlavní linie politického dělení měla probíhat mezi demokracií a „nostálií po autokracii“, mezi evropskou ideou a „nacionalistickou zaostalostí“. Jak v knize *Paměť po komunismu* napsal Paweł Śpiewak: „Tlustá čára“ už neoddělovala totalitní období od posttotalitních, ale autokraty a neanderthalce od Evropanů a horlivých vyznavačů otevřené

společnosti.“ Porážka prvních představovala v podstatě jediný politický úkol, který bylo třeba splnit. Po ní už bude možné se soustředit na vládnutí a na hospodářský rozvoj.

Na počátku devadesátých let napsal Ernest Skalski v textu „Bída-strana“: „Naše strany vypadají mimořádně anachronicky, jako kdyby je k nám někdo přenesl z jiné epochy. Bojují s vymyšlenými nepřáteli, i když ve skutečnosti není už o co bojovat, protože všech Velkých Cílů bylo již v podstatě dosaženo.“ V epoše konce dějin jsou politické strany, a obecně politika jako taková, zbytečné a anachronické. Boj s buranem – autokratem a neandertálcem – proto nepředstavuje politický spor, ale spor civilizační. Buran totiž není protivníkem, ale nepřítelem, jehož je třeba ze společnosti vyloučit.

Liberální demokracie, pokračovaly polské elity ve svém výkladu Fukuyamy, nemůže rovněž existovat bez liberální ekonomiky, díky níž padají staré třídní bariéry a rozdíly a začíná převládat všeobecná rovnost šancí. Počínaje tímto okamžikem bude každý moci získat tolik uznání, nakolik je toho jen schopen, a tedy tolik, kolik zasluhuje. Jeho smysl pro spravedlnost může být uspokojen; každý osobní neúspěch bude moci vysvětlit pouze vlastní neschopností, nedostatkem ambice nebo schopností. Obviňovat bude moci pouze sám sebe, ne systém, v němž žije. Liberální demokracie neslibuje všeobecné štěstí (tím se liší od utopií minulosti), ale všeobecný smysl pro spravedlnost – tedy že moje důstojnost je uznávána jinými přesně v takovém stupni, v jakém si to zasluhuji.

Přijetí takového jazyka popisování skutečnosti neponechává ani kousek prostoru pro péči o slabší, chudší, pro ekonomicky vyloučené. Oni naopak představují potenciální ohrožení realizace neodkladných reforem. A zároveň jsou reliktem minulé doby, sirotky po socialismu, sovětskými lidmi. Jsou-li navíc věřícími katolíky spjatými s národní tradicí, máme v nich modelového příslušníka „uzavřené společnosti“ – největšího nepřítele liberálů.

Někoho, kdo se nachází mimo hranice společnosti. Proto se *Radio Maryja*, jehož „rodinu“ tvoří především ekonomicky vyloučení katolíci, pro které je důležitá kategorie národa, stalo oblíbeným terčem stoupenců „otevřené společnosti“. Společenství posluchačů toruňské rozhlasové stanice má všechny důležité atributy, pro něž je lze označit za „ohrožení demokracie“. Jeho členům proto nelze přiznat lidskou a občanskou cenu, neboť se sami postavili mimo dosah mechanismů demokraticko-liberální „distribuce důstojnosti“. Rodina *Radia Maryja* (takto se jmenuje neformální společenství přátel této stanice) se tak stala největším a nejkonkrétnějším „kolektivním buranem“ Třetí republiky.

Nájezdy Hunů

Vznikající liberální demokracie v Polsku burana potřebovala, neboť právě on dodával obrysy a tvar novému politickému společenství. „Politická jednota vyrůstá z přesvědčení, že existuje reálná možnost, že se objeví nepřítel,“ napsal německý právník a filosof Carl Schmitt, tvůrce zcela antiliberalní, bolestivě realistické koncepce politična spočívající v odlišování přítele a nepřítele. „Nepřítel je etický rozdíl, projevující se jako nutnost negovat toho, kdo je cizí v totálnosti jeho života jako celku.“ Až tváří v tvář nepříteli hledáme přátele, již jsou našimi spojenci v boji na obranu našeho „způsobu existence“ před těmi, kdo jej ohrožují. Demokraticko-liberální pluralismus a tolerance pouze maskovaly tvrdý politický střet, boj proti cizím, proti buranům, „v totálnosti jejich života jako celku“. Tento střet se zviditelňuje v jazyce, jež „elity“ užívají při popisu „mas“.

„Jsme tu svědky nájezdu Hunů,“ napsala v červenci 2016 v *Newsweeku* Anna Szulcová o Polácích přijíždějících „za 500+“ (tedy za přídavek na děti zavedený současnou vládou) k polskému Baltu. V jejím textu citovaná celebritka Agata Młynarska hovoří o pocitu obklíčení těmi, kdo „se chtějí cítit

u Baltského moře jako hrdinové Warsaw Shore nebo Prázdninových deníků“ (polské reality show). Došlo ke střetu civilizací, nájezdu cizinců napadajících „elitní způsob existence“. K paní Młynarské tehdy přistoupily dvě učitelky v důchodu z Kalisze. „V očích měly slzy – milovaly to tady. Ale to místo už neexistuje.“ Zmizelo, protože do něj vpadli „Hunové“.

Stejná dikce plná povýšenosti a pohrdání se objevuje v reakcích na protesty, které „Hunové“ zorganizovali ve Varšavě. Když se v únoru 2015 v hlavním městě chystali protestovat rolníci, neskrývala své pobouření redaktorka televizní stanice TVN Jolana Pieńkowská: „Nechci, aby mé město bylo takhle napadeno!“ – „Odserte se od Varšavy, verbeži!“ – doplňoval ji režisér a scenárista Andrzej Saramonowicz. Varšava není v této optice hlavním městem země, místem, v němž dochází ke klíčovým rozhodnutím týkajícím se celého státu. Vyloučené sociální skupiny se v hlavním městě nemohou dožadovat uskutečnění svých zájmů, neboť nepatří do téže společnosti. Nevejdou se do hranic demokratického pluralismu. Jsou to cizí nájezdníci.

Liberální demokracie se svým příslibem všeobecného pluralismu a ukončení politických sporů

byla v polských podmínkách jednou velkou mystifikací. K tomu, aby mohla vzniknout, potřebovala Třetí republika svého nepřítele. Její politická jednota byla vybudována na strachu před burany a na nenávisti k nim. Jenomže dějiny neskončily a „Hunové“ jsou občany téhož státu jako „elity“. Dokud polští liberálové tyto evidentní skutečnosti nepochopí, zůstanou svázáni svým strachem a fobiemi.

Poznámky:

- ¹ Takto polská šlechta označovala sedláky. Ve dvacátém století vtiskl tomuto pojmenování nový život Witold Gombrowicz ve svých satirických obrazech polské společnosti.
- ² Polsky „Ciemnogród“ – „Hrad tmářů“ (označení z osvícenecké literatury kritizující zpátečnictví polské šlechty).
- ³ Zesměšňující označení odvozené od typické pokrývky hlavy starších dam – věrných posluchaček rozhlasové stanice *Radio Maryja*.

Plus Minus, 3. 2. 2018. Z polštiny přeložil Josef Mlejnek.

Jan Maciejewski (1990) je polský novinář, spolupracuje s deníkem *Rzeczpospolita* a je šéfredaktorem internetového časopisu *Pressje*.

Evropa, v níž lze věřit

Rozhovor s Romanem Jochem o Pařížské výzvě

JIRÍ HANUŠ

Pod názvem *Evropa, v níž lze věřit* vyšla před několika měsíci tzv. Pařížská výzva. Začíná těmito slovy: „Evropa patří nám a my patříme k Evropě. Její země jsou naším domovem; nemáme žádný jiný. Důvody, proč je nám Evropa drahá, přesahují naši schopnost vysvětlit je či ospravedlnit naši loajalitu vůči ní. Jedná se o sdílené dějiny, naděje a lásku. O zvyklosti, momenty hrdosti a bolesti. O inspirující zkušenosti smíření a přísliby společné budoucnosti.“ Výzvu k obraně této „skutečné“ Evropy podepsalo třináct významných evropských akademiků-intelektuálů (text Pařížské výzvy srov. <https://thetrueeurope.eu/evropa-v-niz-lze-verit/>). Mezi podepsanými jsou v České republice známí spisovatelé jako Rémi Brague, Pierre Manent, Robert Spaemann, Ryszard Legutko a Roger Scruton. Za českou stranu je podepsán Roman Joch, ředitel Občanského institutu v Praze, který přednáší politickou filosofii na pražské soukromé vysoké škole CEVRO. Roman Joch se zúčastnil debaty o Evropě pořádané think-tankem Pravý břeh v Brně v únoru 2018. Při této příležitosti jsme ho požádali o rozhovor, v němž by se vyjádřil k některým klíčovým pasážím a pojmům diskutovaného dokumentu.

Jak vznikla idea napsat tuto výzvu? Tvoří skupina podepsaných spíše náhodné uskupení, nebo to jsou lidé, kteří se spolu pravidelně scházejí a diskutují?

Centrum pro evropskou obnovu, neformální sdružení evropských konzervativců a klasických liberálů, každoročně pořádá tzv. Vanenburské setkání, nazvané podle setkání prvního v létě 2006 na zámku Vanenburg v Nizozemsku. To zorganizovali naši holandsští přátelé z Nadace Edmunda Burka jako příležitost k diskusím. A od té doby se každé léto tato diskusní společnost schází v nějakém evropském městě. Byly to: Vídeň (2007), Madrid (2008), Budapešť (2009), Krakov (2010), Lovaň (2011), Cirencester v západní Anglii, poblíž nějž bydlí Roger Scruton (2012), Praha (2013), Varšava (2014), Dubrovník (2015), opět Cirencester (2016), Berlín (2017) a letos to bude Riga. Právě na setkání v Cirencesteru v roce 2016 dva američtí hosté navrhli

nám Evropanům, abychom sepsali jakýsi panevropský manifest o stavu civilizace a politiky v Evropě z konzervativního pohledu. Sešli jsme se poslední květnový víkend v loňském roce v Paříži a den a půl nezávazně diskutovali o všem možném, co kdo měl na srdci. Dva lidé si dělali poznámky a následně je editovali do oné výzvy, která pak prošla emailovými korekcemi všech zúčastněných – a tak vznikla Pařížská výzva. Poprvé byla zveřejněna 7. října 2017, v den výročí bitvy u Lepanta.

Vy jste jediný český signatář tohoto dokumentu. Proto by mne zajímalo, jaký byl váš autorský podíl. Co jste tam prosadil, co si myslíte, že je v textu nejdůležitější pro českou společnost?

Asi by se nemělo říkat, co kdo konkrétně navrhl. Je to reformulace názorů všech podepsaných. Spíše řeknu, co jsem „vetoval“, co jsem z první verze

požádal vyhodit: ostřejší kritiku kapitalismu a používání termínu „neoliberalismus“, protože si myslím, že coby konzervativci bychom neměli přebírat levicovou terminologii, která je pejorativní. Takže výsledný text je méně kritický k tržnímu hospodářství, než byla první verze.

Pro českou společnost jsou důležitější civilizační pasáže než politické. Tedy otázky rodiny, civilizační identity Evropy, ale i varování před plíživou ztrátou našich tradičních a liberálních svobod (a poučení z vývoje v západní Evropě).

Text zdůrazňuje roli národních států na úkor společné evropské identity. Tyto pasáže odpovídají názoru mnoha signatářů, já je tak úplně nadšeně nesdílím. A z účastníků pařížského setkání jen jeden odmítl výzvu v její definitivní podobě podepsat – mozek a hlava nizozemských konzervativců. Právě z tohoto důvodu. Chápu ho, byť mi to bylo líto, protože Pařížská výzva není něčím, s čím každý ze signatářů ve všech detailech plně souhlasí, nýbrž souhrnným stanoviskem konzervativců z evropských zemí, jací a jaké ve své rozmanitosti jsou.

Kdybych měl osobně vybrat „výkladovou“ linii výzvy, asi by to bylo rozlišení na „pravou“ a „falešnou“ Evropu. Mohl byste toto rozdělení blíže vysvětlit?

„Pravá“ Evropa je západní civilizace, jaká existovala až do neomarxistické revoluce probíhající poslední půlstoletí se stále sílící intenzitou. Tedy civilizace hrdá na své židovské, řecké, římské a křesťanské kořeny; a v politické oblasti s liberálním státem chránícím naše svobody. „Falešná“ Evropa je neo-civilizace toužící odříznout se od našich civilizačních kořenů, protože je považuje za zlé (za svůj hlavní „civilizační“ kořen má Velkou francouzskou revoluci), a usilující silou státní moci vnucovat všem svou neo-morálku, jejímž obsahem jsou privilegia historicky znevýhodněných menšin (rasových, etnických, sexuálních atd.) a jejich nedotknutelnost, nekritizovatelnost. V „pravé“ Evropě bylo něco považováno za hříchy, ale ty byly státem tolerovány,

Roman Joch na debatě Pravého břehu. Foto Petr Dvořák.

a něco za základní práva, např. právo na svobodu slova, náboženskou svobodu a právo rodičů vychovávat své děti podle svého svědomí. Ve „falešné“ Evropě je to, co kdysi v Evropě „pravé“ byly hříchy, dnes považováno za nedotknutelná lidská práva; a mnohé z toho, co byly kdysi základní svobody zahrnující i právo na vtipy o komkoli, je dnes vnímáno jako hříchy, které mají být nejen společensky odsuzovány, ale i zakazovány a trestány státní mocí.

Jedna věc je výkladová linie, druhá jsou jednotlivá pozitivní témata související s „pravou“ Evropou. Zde se mi zdá asi nejpodstatnější důraz na národní stát jako základ moderní společnosti, na sdílené anticko-křesťanské tradice a na vládu zákona. Pokud je tomu tak, proč právě tyto důrazy a v čem spočívá jejich aktuálnost?

Aparáty centrálních evropských institucí jsou obsazeny ideologií „falešné“ Evropy, proto mnozí evropští konzervativci zdůrazňují národní státy, neboť v některých z nich stále převládá více zdravého rozumu. Já si myslím, že hlavním problémem nejsou centrální evropské instituce, ale právě jejich obsazení těmi ideologií, kteří ale už dominují i na úrovni některých jiných národních států. Takže ten hlavní problém nevidím jako EU versus národní státy, nýbrž jako problém ideologie, která má být

intelektuálně a politicky poražena a zdiskreditována. A pak má samozřejmě nastat politická čistka: aparáty centrálních evropských institucí mají být obsazeny novými lidmi.

Anticko-křesťanské tradice jsou základem naší civilizace, proto mají být zdůrazňovány, zvláště tehdy, když je ideologové „falešné“ Evropy takhle flagrantně popírají a opouštějí. A vláda zákona je *sine qua non* jakékoli svobodné společnosti.

V textu je z tradic zdůrazněno především křesťanství. Nemáte ale pocit, že křesťanství je dnes argumentačně využíváno všude, v různých ideových táborech? Na tradici přijímání migrantů jakožto „hostů“ se přece odvolává i současný papež a jedním z nejčastějších hesel současné EU je „křesťanská solidarita“?

Je to ještě horší, křesťanských kořenů Evropy se domáhají i novopohanští etno-nacionalisté, když odmítají imigraci „barevných“. A přitom jsou tak „křesťanští“, že jim podpora potratů těch „barevných“ nenarozených dětí nevadí, leč vítají ji jako pozitivní dobro. Ať je „bílých“ více a „tmavých“ méně...

Je to pokrytectví na mnoha stranách. Levicově-liberální nekřesťané (a antikřesťané), kteří by se osypali hrůzou, kdyby někdo navrhoval, aby legislativa zohlednila křesťanskou morálku v otázce potratů (levicoví liberálové a xenofobní rasisté, kteří se vzájemně nenávidí, mají více společného, než si myslí), rádi kážou o křesťanské morálce státem vynucované a vnucované v případě „solidarity“. Přitom nechápou, že solidarita je ctnost a že coby ctnost musí být dobrovolná, nikoli důsledkem donucení, jinak by ctností být přestala. Když mi někdo k hlavě přiloží pistoli a donutí mě, abych někomu pomohl, není to má solidarita s ním, ale zločin toho prvního a můj strach. Takže státem nařízená „solidarita“ vůbec solidaritou není, je jen přerozdělováním bohatství od jedněch k druhým a omezením svobody všech.

A papež František? Živý důkaz toho, že i papež může být politicky nekompetentní, ba naivní. Od-

povědnost za obecné dobro politické společnosti patří laikům, občanům a státníkům, nikoli papežovi. Ten může mít jen poradní hlas. A někdy může radit dobře, někdy špatně. Host je vždy u hostitele s jeho souhlasem a dočasně. Imigranti však nejsou hosté; oni chtějí u nás a s námi žít permanentně. A to lze vždy jen se souhlasem občanů: o tom, kolik imigrantů a jakých, má rozhodnout konsenzus společnosti. Vnutit něco lidem proti jejich souhlasu by nebylo demokratické; bylo by to svévolí mocných.

Mimochodem, papež, který obětoval čínské katolíky čínskému komunistickému totalitnímu režimu, přestává být pro mě jakoukoli morální autoritou v politických otázkách. Byť, pokud jde o otázky víry a mravů, je to papež.

Pro „falešnou“ Evropu je podle dokumentu charakteristická špatně chápáná svoboda, regulace, individualismus, bezcílnost, multikulturalismus, technokratická tyranie, kultura sebe-zavrhování. Nelze samozřejmě důkladně probrat všechny pojmy, ale ten poslední mne zaujal nejvíce. Můžete přiblížit jeho smysl a problematičnost?

Kultura sebe-zavrhování je návykem, reflexem zavrhovat západní civilizaci, jak se historicky ustavila, a její kořeny; považovat ji za obzvláště špatnou ve srovnání s civilizacemi ostatními. Je to vlastně jakýsi komplex viny za to, že jsme příslušníky západní civilizace.

Všichni známe slovo „xenofobie“, jež znamená strach vůči odlišnému a nenávisť vůči jiným, cizím. Roger Scruton před několika lety navrhl zavést slova další: oikofobie, xenofilie a oikofilie. Oikos je domov, domácnost, tedy oikofobie je nenávisť vůči vlastní společnosti. Analogicky, xenofilie je preferování cizího, odlišného před vlastním a oikofilie je láska k vlastní společnosti. Nežřídka ti progresivisté, kteří obviňují konzervativce z xenofobie (samozřejmě skuteční xenofobové existují – ale nikoli mezi konzervativci, nýbrž mezi etno-nacionalistickými rasisty), sami trpí oikofobií a propadají xenofilii.

Tento komplex sebe-zavrhování vlastní společnosti je typický pro progresivní levici a „falešnou“ Evropu. Příslušníci všech civilizací spáchali v dějinách zločiny, protože všichni lidé jsou hříšní. Západní civilizace byla naopak unikátní nikoli ve svých zločinech (v nichž byla srovnatelná se všemi odlišnými civilizacemi), nýbrž v tom, že byla mnohem více schopna je jako zločiny nahlédnout a odsoudit. Např. otroctví a otrokářství byly přítomny ve všech civilizacích, ale jen západní je nahlédla jako špatné – a zasadila se o jejich zákaz a zrušení. Západní civilizace se za své zločiny minulosti stydí; ostatní si nepřipouštějí, že by v dějinách udělaly cokoliv špatného (zeptejte se muslimů, Číňanů atd.). Takže kulturou sebe-zavrhování není, když pojmenujeme naše zločiny; kulturou sebe-zavrhování je, když tvrdíme, že byly horší než u ostatních, či dokonce unikátně zlé, a tudíž je naše civilizace jakýmsi nádorem na těle jinak dobrého a holubičího lidstva. Kdyby nebylo bílého muže, byl by svět idylkou... Přitom ve skutečnosti je to téměř opačně: snesitelné režimy respektující lidskou svobodu jsou na Západě či v oblastech světa Západem ovlivněných.

Dokument také používá pojem „náhradního náboženství“, nový paralyzující společenský opiát. Rozumím tomu dobře, že je to jakési celkové označení pro teorii i praxi „falešné Evropy“? K náboženství patří i utopické myšlení. Co nabízí podle vás „nepravá“ Evropa v této oblasti? Jaká je její vize a pro koho je lákavá?

Je to stejná vize jako vize Velké francouzské revoluce a jejich dědiců, včetně marxistů: vize jednotného homogenního lidstva bez válek, nerovností a odlišností. Setřou se rozdíly na makroúrovni mezi civilizacemi, náboženstvími, rasami a národy; na mikroúrovni mezi muži a ženami, dospělými a dětmi, starými a mladými. A všemu bude vládnout jeden globální benevolentní stát na bázi OSN, některými eufemisticky nazývaný „globální vládnutí“.

Tato utopická vize (a tudíž naprosto nerealistická: nerovnosti, války a odlišnosti mezi lidmi budou

vždy, je to totiž lidský úděl, minimálně od vyhánění Adama a Evy z Ráje) je zároveň eschatologickou vizí tohoto nového „náhradního náboženství“ (náhradního za judaismus a křesťanství). Pro její stoupence je vírou, které se drží vzdor faktům; vírou, která dodává smysl jejich životům a snažením. Bez ní by upadli buď v zoufalství a nihilismus, nebo přešli k fanatismu jiného druhu – anebo, Bůh „nedopusť“, našli rozumnost křesťanství či judaismu.

Tato humanisticko-pokrokářská víra je vlastně, terminologií Erika Voegelina, jen další formou gnosticizmu, tedy úsilí o imanentizaci křesťanského Eschaton (vytvoření Ráje na Zemi). Když v 60. až 70. letech 20. století mladí američtí konzervativní studenti chtěli šokovat či vyvést z míry své levicové profesory, nosili na oděvech placky s nápisem „Neimanentizujte Eschaton!“. Kdo četl Voegelina, chápal; kdo nečetl, neměl šanci pochopit (snažili se tím říct: „cesta do Pekel je dlážděna dobrými úmysly...“).

Musím říci, že se mi v dokumentu nejvíce líbily dvě neotřelé charakteristiky: jednak vystižení imigrace bez asimilace jakožto nové kolonizace, a potom také nové označení „vítací kultury“ nikoli pro problém migrace, ale pro rozhodnutí přijímat vlastní děti a budovat rodinné vazby. Kdo vymyslel tyto výstižné a originální pojmy?

To naše setkání v Paříži se uskutečnilo více než tři čtvrtě roku zpátky a diskuse probíhala půl druhého dne. Už si přesně nepamatuji, kdo použil právě tyto formulace. Myslím, že tu první někdo z Evropy západní a tu druhou někdo z Evropy střední.

Z témat, která jsou ve výzvě probírána, mi po pravdě přišla málo jasná ta ekonomická. Ano, je tam zdůrazněn faktor dobře fungujících trhů, což je zřejmě vaše zásluha, současně jako by tam byl ale přítomen i rys nutnosti trhy regulovat. Jaký je v tomto směru přesný záměr dokumentu?

Ze všech otázek se signatáři mezi sebou zřejmě nejvíce liší v názorech na ty ekonomické. Někteří

jsou stoupenci větších státních zásahů a role státu v ekonomice, jiní zase podporují ekonomiku liberálnější, než je ta současná. Proto je ta formulace záměrně všeobecná, aby s ní mohl souhlasit každý. Já například jsem stoupencem svobodného obchodu a svobodného trhu v co největší míře, ale zároveň připouštím regulace typu zákazu prodeje určitých komodit mladistvým či zákazu nebo regulace volného obchodu s nebezpečnými látkami, ale i právo státu uvalit embargo na vývoz zbraní a citlivých technologií do nepřátelských zemí (nebudeme přece jako leninští užiteční idioti svým nepřátelům půjčovat peníze na oprátku, na které nás chtějí pověsit).

Výzvu chápu jako intelektuální počin, bez přímé politické aplikace. Není to politický program. Přesto – existuje představa o jejím šíření a vlivu? Máte například představu, jak rezonuje její publikování například ve Francii či v Polsku? Myslíte, že by rezonovala také v nějakých amerických konzervativních kruzích, například v okruhu časopisu First Things?

Výzva se šíří mezi intelektuály, a to výrazně. Já sám jsem byl překvapen, jaký ohlas měla na Slovensku nebo mezi maďarskými politiky či v Polsku a jak sil-

ně zastoupená byla na francouzských křesťanských stránkách. A taky v zemích Balkánu, z nichž nebyl ani jeden signatář, rovněž jako v Norsku či Pobaltí. Dokonce mě zaskočilo, kolik liberálních, ba až levicově-liberálních a progresivistických intelektuálů o ní ví a četlo ji i u nás v Česku. Osobně mi to řekli, ale nijak veřejně na ni nereagovali (což je z jejich strany asi prozíravé).

Pokud jde o USA, staříček emeritní profesor politické filosofie z Georgetownské univerzity, jezuita James V. Schall (z jehož článků jsem se o vztahu klasiků Platona a Aristotela ke křesťanské politické filosofii naučil tak moc!), napsal o Pařížské výzvě nadšenou recenzi v katolickém časopisu *Crisis*.

A Rusty Reno, současný šéfredaktor *First Things*, se účastnil dvou posledních Vanenburských setkání; na diskusi v Paříži, jež vedla k sepsání výzvy, byl jedním ze dvou amerických pozorovatelů.

Za rozhovor poděkoval Jiří Hanuš.

Jiří Hanuš, historik, pracuje v Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Miloš Stehlík – historik umění v památkové péči

JIRÍ KROUPA

V letošním roce oslaví 95. narozeniny prof. MILOŠ STEHLÍK, brněnský historik umění se zaměřením na barokní sochařství na Moravě, dlouholetý pracovník státní památkové péče a vysokoškolský pedagog. Při této příležitosti připravuje nakladatelství B&P Publishing ve spolupráci se Seminářem dějin umění publikaci *Kam kráčíš, památková péče?*, reprezentativní výbor autorových textů od šedesátých let do současnosti.

Osobnost prof. Stehlíka připomínáme jeho dosud nepublikovanou přednáškou „Krajina a člověk v baroku“ a studií Jiřího Kroupy „Historik umění v památkové péči“. Oba texty doprovázíme fotografickou přílohou zachycující některé zdařilé příklady památkových realizací na Moravě.

Když bylo roku 1856 ve Vídni zahájeno vydávání časopisu tehdy teprve nedávno ustavené „c. k. Ústřední komise pro výzkum a ochranu stavebních památek“, napsal profesor dějin umění na Vídeňské univerzitě, Rudolf Eitelberger von Edelberg, do jeho prvního čísla úvodník o vztahu uměleckohistorického výzkumu a památkové péče. Obě sféry se podle jeho názoru navzájem podmiňovaly, neboť hlavním cílem disciplíny dějin umění bylo odhalit pro památkovou péči dosud nepoznané umělecké objekty a zbavit je tak nebezpečí zapomenutí. Osobně to považoval za značně důležité, neboť památky habsburské monarchie byly přece podstatnou součástí jejího bohatství a výmluvným svědkem její minulosti. V každé památce se podle něj propojuje historický *dokument* a uměleckohistorický *monument*. Oba tyto stavy přitom čekají na své ocenění a zpřítomnění pro veřejnost. Podle Eitelbergera však provedená uměleckohistorická analýza a interpretace nestačí, neboť památka musí být následně uchráněna před vandalstvím, lhostejností a neznalostí: musí tedy být o ni vzbuzen zájem a zároveň na ni obrácena veřejná pozornost tak, aby se „pub-

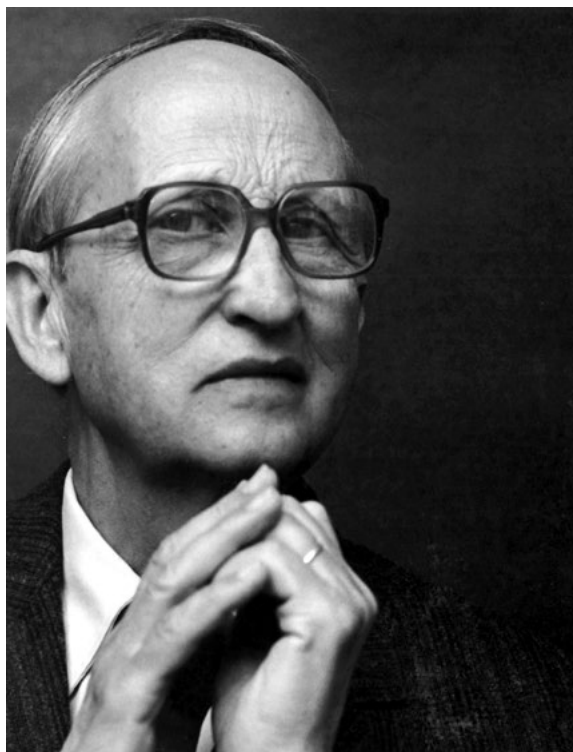
likum stalo jejím skutečným strážcem“. To však nebude vůbec jednoduchou úlohou, říká Eitelberger a dodává k tomu s mírnou skepsí, že „není to úloha odborná a učená, je to úloha praktická“, spojená s nelehkou a každodenní činností památkáře. Ten přitom musí pracovat s rozhodností a se zbraněmi poučení a rady; neměl by však jen kárat, ale naopak poukazovat na dobré příklady již zdařilých příkladů ochrany či restaurátorských prací, případně chválit chování kultivovaných lidí nebo národů.

Na tento text z počátků středoevropské památkové péče si vzpomeneme, pokud se zamyslíme nad dílem vysokoškolského profesora, uměleckého historika a památkáře Miloše Stehlíka. Přes staletí se zde setkávají olomoucký rodák, jeden ze zakladatelů středoevropské památkové péče, a současný památkář, který celý svůj život zasvětil péči o památky a jejich zprostředkování veřejnosti. Miloš Stehlík se ve svých památkových úvahách zamýšlí nad tím, co je spíše podstatné pro stav a fungování soudobé památkové péče: burcuje proti chybám z nevědomosti nebo malého zájmu, nabádá k etice praktické práce s památkami, ale stejně tak rozvažuje

nad tím, co bylo za jeho účasti v památkové oblasti (zejména na jižní Moravě) úspěšně realizováno.

Stehlíkův postoj k památkové péči můžeme zařadit do onoho proudu památkářských praktiků, který v české a slovenské památkové péči druhé poloviny 20. století navazuje na jistým způsobem definovanou „historickou školu“ památkové péče. V jejích počátcích byl jejím stoupencem právě Rudolf Eitelberger von Edelberg, když zdůrazňoval rovnocennost pamětních hodnot uměleckých děl minulosti i jemu blízké současnosti. Vlastním původcem onoho hnutí byl ovšem tvůrce německé (pruské) památkové školy Franz Kugler, jenž již před polovinou 19. století nesouhlasil s esteticky zdůvodňovaným restaurováním uměleckých památek, ale ani s konzervativním odmítáním všeho moderního svým výrokem: „Je nutné být velmi pečlivě na pozoru, abychom ani o vlásek nešli příliš daleko. Stejně jako archeologická horlivost, která neuznává potřeby současnosti, tak také jednostranně nadsazený purismus nejednou neuváženě poškodily krásnou věc památkářské konzervace. Ta se totiž dostává mnohdy do konfliktu s naléhavými potřebami současnosti: velmi často ovšem můžeme rozumným průzkumem a následnou diskusí nalézt střední cestu, která bude respektovat oba zájmy...“

Miloš Stehlík si nebezpečí obou pólů uvědomuje stejně dobře a jeho statě k památkovým problémům přesvědčivě ukazují stálé promýšlení existence a významu konkrétní památky ve vztahu k minulosti i k současnosti. Je však stejně tak nutné opakovat, že v jeho osobě je spojena mimořádná osobnost vynikajícího uměleckého historika a specialisty především na barokní sochařství s památkovým pracovníkem, stále a znovu bojujícím za práva památkových objektů být součástí duchovního života současného člověka. Jeho dosavadní odborná i popularizující práce je ukryta v nesčetných publikacích: od knižních monografií přes články až po nezveřejněné přednášky či konkrétní rozhodnutí o zachování a restaurování uměleckých památek.

Portrét Miloše Stehlíka. Foto Bohumil Marčák.

Před časem byly souborně vydány Stehlíkovy práce uměleckohistorické, nyní jsou v předkládaném svazku uspořádány jeho texty s obsahem památkářským. Jestliže tedy u příležitosti původního výběru statí byla v úvodním textu zdůrazňována především jeho cesta a přístupy uměleckohistorické na podkladě precizního poznání památkového fondu, nyní se ke Stehlíkově osobnosti chceme dostat jako by z opačné strany: poznáním jeho památkářských postojů zakotvených v precizním uměleckohistorickém a vědeckém poznání.

I.

Miloš Stehlík svou uměleckohistorickou kariéru sice zahájil po skončení druhé světové války jako mladý asistent na Seminárii dějin umění, ovšem velmi záhy se stal vědeckým pracovníkem Památkového

ústavu v Brně. Zde zůstal činný po celý svůj život a setkával se s celou řadou osobností z řad restaurátorů, majitelů památek i kolegů památkářů. Sám Stehlík někdy říkává, že mnohem více než žákem brněnských univerzitních profesorů byl odchovancem Karla Svobody (1896–1954). Ten jej jako tehdejší přednosta Památkového ústavu zasvěcoval do tajů práce historika umění – památkáře. Byla tu však ještě jedna společná vazba a shodný zájem. Podobně jako Stehlíkův univerzitní profesor Václav Richter byl i Karel Svoboda žákem našeho zřejmě nejpozoruhodnějšího historika umění zakladatelské generace, Vojtěcha Birnbauma. A přestože napsal řadu významných studií z oblasti dějin umění na Moravě, svůj život zasvětil především praktické činnosti při ochraně památek. Ve svém poněkud svérázném slovníku rozlišoval historiky umění hodně nekonvenčně na historiky „parketové“ a „terénní“. V tomto smyslu se cítil on sám být historikem terénním. Stejně tak tomu je i v případě Miloše Stehlíka, pokud bychom nebrali v potaz jeho stejně významnou složku výzkumné práce umělecko-historické. A je třeba říci, že jako skutečně typický terénní badatel je Miloš Stehlík dodnes stále na služebních cestách, aby sledoval stav uměleckých památek, kontroloval práce kolem nich a přispěl ze své zkušenosti radou k jejich stavu a osudu.

Z tohoto hlediska je Miloš Stehlík především oním prakticky činným a působícím památkářem, o němž kdysi snil Rudolf Eitelberger von Edelberg a doufal v jeho rozšíření ve středoevropském prostředí. Ovšem Stehlíkův památkářský rozhled je mnohem širší než pouze praktický; po dlouhá léta o památkové péči přednášel (a dosud přednáší na Masarykově univerzitě) a přiváděl své posluchače před konkrétní „originály“, aby na nich demonstroval možné umělekohistorické a památkářské přístupy. Jeho žáci jsou tak prvními, kteří získávají informace o klasických úvahách na téma památkové péče a ochrany od Georga Dehia, Aloise Riegla, Maxe Dvořáka i o restaurátorských konceptech našich

předních restaurátorů. Ke svému praktickému pojetí památkové péče se Miloš Stehlík nevyjadřuje nějak systematicky a nadto má zcela symptomaticky vždy mírně ironický odstup od všech pokusů o vytváření nějaké budoucí „teorie“ památkové péče. V jeho přístupu má naopak vždy prvenství zájem o praktické vyřešení konkrétních problémů ochrany památkových objektů. Výběr z jeho statí ovšem napoví, že pokaždé, když to považoval za nezbytné, se důrazně hlásil o slovo a zdůvodňoval své jednoznačné památkářské krédo. Tak tomu bylo v okamžicích, kdy se rozhodovalo o dalším směřování památkové péče na počátku 90. let minulého století, i tehdy, kdy hájil právo umělecké památky před nadměrným zásahem do její podstaty.

Pozorný čtenář si snad uvědomí, že určitými základními a opakujícími se pojmy Stehlíkova přístupu k památce a její ochraně jsou slova o „památkářském nadání“, „etice v památkové péči“ či „místě památkového objektu jako součásti duchovního světa dnešního člověka“. V těchto slovech se koncentruje Stehlíkova znalost všech dosavadních výkladů památkové péče i jeho nezaměnitelná zkušenost s praktickými kroky restaurování a konzervování uměleckých objektů. Připomeňme si proto některé historické a metodické kontexty, z nichž jeho osobitá argumentace vyrůstá.

II.

Podstatnou daností pro vykonávání praktické památkové péče je pro Miloše Stehlíka nejen výborné a zcela samozřejmé osvojení vědeckých přístupů umělekohistorické disciplíny, ale nadto zcela nezbytné „památkářské nadání“, jež srovnává například s hudebním sluchem hudebníků a hudebních vědců. Mít „památkářský sluch“, to je naslouchat památce a jejím potřebám, je jedna k nejpodstatnějších věcí, kterou od svých nástupců – mladých památkářů – vždy vyžaduje. Takové naslouchání se nelze jednoduše naučit ani obecně zpracovat v nějaké

Miloš Stehlík v restaurátorském ateliéru. Foto Z. Matulíková.

spásné teorii památkové péče. Jeho základem však určitý teoretický koncept je: totiž Rieglův pokus o vypracování systematické teorie památky.

Jak je dobře známo, tento teoretický koncept zdůvodnil a sepsal nepříliš dlouho před svou smrtí vídeňský historik umění Alois Riegl (*Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung*, 1903). Jeho základem byl Rieglův pozdní příklon k „receptivně-funkční“ umělekohistorické teorii. Ta pro něj znamenala především nově založený výzkum uměleckých děl z hlediska jejich receptivního přijímání divákem a vyvolávání jeho pocitů. V souvislosti s památkovou péčí si uvědomil, že vlastnosti památky nemohou být odvozeny ani z určitého přesvědčení, ani z nějaké veřejné potřeby, ale pouze prostřednictvím principiálně neohrazeného hermeneutického procesu.

Památkové hodnoty se podle Aloise Riegla v průběhu času mění, někdy působí vedle sebe a jindy se dostávají navzájem do konfliktů. Riegl proto tyto hodnoty rozděluje do dvou větších skupin na hodnoty upomínající, paměťové na jedné straně a hodnoty přítomnostní na straně druhé. Do první skupiny patří historická hodnota, upomínající jako dokument na nějakou historickou událost, a všeobecnější hodnota stárí. I ten, kdo nemá ponětí o historič-

nosti daného předmětu, dokáže vnímat a následně ocenit působení starobylosti, melancholii sešlosti, magii stárí. Z nálady své doby asi Riegl předpokládal, že právě tato hodnota stárí bude v jeho současnosti i v budoucnu nejvíce oceňována veřejností, a bude tak největším spojencem pracovníků v památkové péči.

Proti těmto hodnotám připomínajícím minulost a starobylé stárí však současně působí zcela opačné hodnoty, spojené s naší současností. Do druhé skupiny památkových hodnot totiž patří užitková hodnota, která uspokojuje lidské smysly v proměnách funkce památky, respektive umělecká hodnota, která uspokojuje ducha (ať již svou hodnotou novosti či případně uměleckou hodnotou v užším slova smyslu). Změnou funkce objektu, případně restaurováním a očištěním uměleckého díla bude sice potlačena jeho hodnota stárí, ale ta bude nyní nahrazena jeho novou a návštěvnický atraktivní funkcí nebo oceněním estetické působivosti a uměleckého významu.

Rieglovo rozlišení památkových hodnot má ráz objektivní systematizace, nicméně pro památkáře nastává v jeho využití složitější situace. Na jediné památce totiž vedle sebe objevíme mnohdy všechny uvedené hodnoty najednou. Základním krokem péče o památky je proto nutnost nejen určit ty hodnoty, které jsou v ní ukryty, ale zjistit též jejich vzájemný vztah a důležitost. Toto zjišťování je stálým hermeneutickým procesem; ten je založen na uplatnění stále se zjemňujících umělekohistorických metod a přístupů. V takovém okamžiku však pro památkáře nestačí být dobrým historikem umění a rozhodovat, jaká z hodnot má pro něj v daném okamžiku nejvyšší význam. Miloš Stehlík upozorňuje na to, že dobrý památkář musí svému objektu „naslouchat“ a rozhodnout se pro správné řešení jeho ochrany a údržby, tak aby snad pro budoucnost neuzavřel dveře uplatnění jiné interpretace, která v památce leží potenciálně ukryta, ale zatím není rozpoznána.

Vybrané památkové realizace na Moravě

Telč, zámekká kaple Všech svatých, dokončeno roku 1580, interiér restaurován v 80. letech 20. století.

Brno, kašna pro Výstavu soudobé kultury osazená na nádvoří Nové radnice, J. Peška a J. Stejskal, 1928, restaurováno v roce 1988.

Znojmo-Louka, opatská kaple klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie a sv. Václava s oltářem sv. Šebestiána a s nástěnnou malbou Bičování Krista, restaurováno v letech 2000–2003.

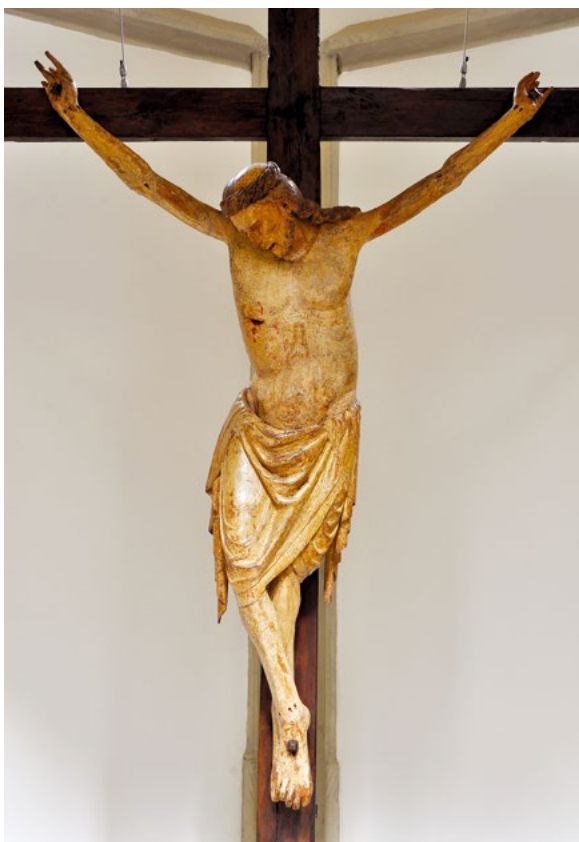

Pernštejn, vstupní síň hradu se sklípkovou klenbou.

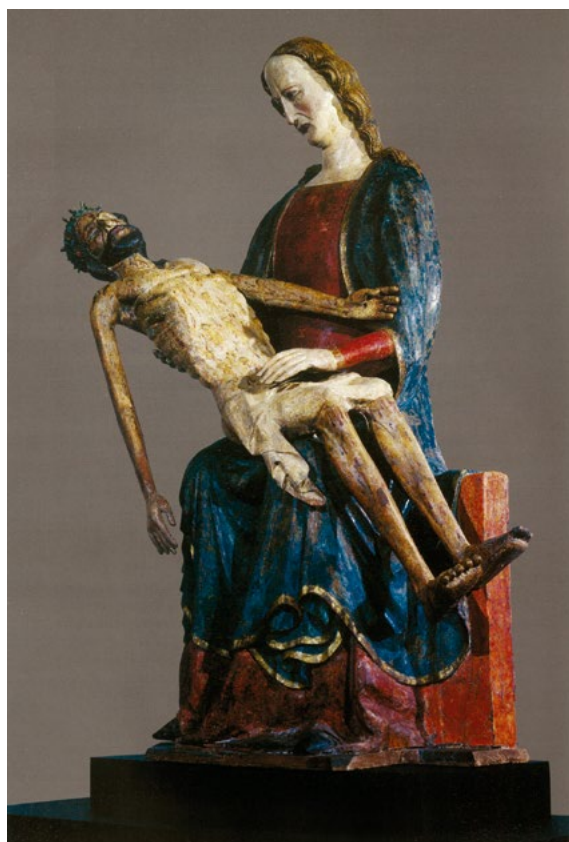

Brno-Zábřehovice, bývalá kaple sv. Kunhuty vysvěcená roku 1211, jižní strana s odkrytým románským zdívem, vpravo detail kamenické práce, restaurováno v roce 2001.

Brno, kostel sv. Jakuba, Ukřižovaný, poslední čtvrtina 13. století, restaurováno v roce 2014.

Jihlava, kostel sv. Jakuba Většího, sousoší Piety, okolo roku 1330, restaurováno v letech 2003–2005.

Znojmo, kostel sv. Kříže, socha sv. Ludmily, Jiří Antonín Heinz, 1753, stav před restaurováním, vpravo obnova polychromie během restaurování v roce 2013.

Zámek v Bučovicích, tzv. Císařský sál,
restaurováno v 50. letech 20. století.

Žďár nad Sázavou, kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře, na seznamu světového kulturního dědictví UNESCO.

Dyje, kostel Bičovaného Spasitele, barokní
nástěnná malba Franze Antona Maulbertsche
před restaurováním, vpravo freska z části
rekonstruovaná v letech 2004–2005.

Křtiny, poutní kostel Jména Panny Marie, nástěnné malby Jana Jiřího Etgense, restaurováno od roku 1978 dodnes.

Brno, bazilika Nanebevzetí Panny Marie na Starém Brně, vnější plášť restaurován v letech 1997–2010.

Lysice, zahradní průčelí zámku, fasády restaurovány v 70. letech 20. století.

Brno, Vila Stiassni, Ernst Wiesner, úprava zahrady Otto Eisler, 1927, celková obnova v letech 2012–2015.

Mikulov, novostavba Galerie Závodný v Husově ulici, architekt Štěpán Děnge, 2011.

Brno, Jaselská 9, dům Vesny, štuky Josef V. Pekárek a Karel Novák, 1899, uliční průčelí restaurováno v roce 2016.

Luhačovice, lázeňský dům Bedřicha Smetany, Emil Králík, 1908–1910, celková oprava v letech 1993–1995.

Brno, ulice Zahradníková, sousostí Zdraví, Václav Hynek Mach, restaurováno v roce 2011.

Lednice, Apollónův chrám, Josef Kornhäusel, 1817–1819, sochařská výzdoba od Josefa Kliebera restaurována v roce 2006.

III.

Oblast památkové péče je ve výkonném slova smyslu vymezena interakcí objednavatele či vlastníka památky, uměleckého historika a restaurátora-konzervátora. Mezi nimi probíhá odborná diskuse vedoucí k volbě adekvátního postupu pro zásah a budoucí využití umělecké památky. Pro Miloše Stehlíka právě v této oblasti hraje nejpodstatnější roli etika, společenská a badatelská odpovědnost za stav našeho památkového fondu. Pokud se budeme snažit pochopit častý Stehlíkův apel na toto téma, porozumíme mu především asi jako souznění osobnostní morálky se společenskou morálkou v osobě vlastníka památky na jedné straně a památkáře (a restaurátora) na straně druhé.

Ve druhé polovině 20. století se v restaurátorské metodologii a praxi prosadilo pojetí Cesara Brandiho (1906–1988), podle něhož „cílem restaurování musí být obnovení potenciální jednoty uměleckého díla, aniž se dopustíme uměleckého nebo historického padělku a aniž setřeme stopy pohybu uměleckého díla v historickém čase“. Rozhodování o zásahu do památky nemůže být přitom nikdy spojeno s nějakými apriorně stanovenými pravidly, ale je specifickou „kritickou činností“, do níž vstupuje jak konzervátor, tak také badatel, umělecký historik. Ti oba musejí stále řešit existující protiklady v památkovém objektu, totiž: Je památka primárně historickým dokumentem, nebo estetickým monumentem? V každém díle rozeznáváme dvojí čas jeho vzniku a jeho dnešního nového ocenění; mezi tím ale uplynul jiný čas jeho oprav a proměn: dokážeme proto nalézt cestu, jak onen dvojí čas vyvážit a nestavět jeden výše než ten druhý? Obdobně také musíme zohlednit vlastní prostor památky – uměleckého díla na jedné straně a původní prostor, okolí památky, které bylo její součástí při jejím vzniku. A konečně se před nás staví podstatný problém dichotomie materiální povahy uměleckého díla, kdy je podle Brandiho třeba rozlišit jeho materialitu podle

toho, zda je „převážně vzhledem, nebo naopak převážně strukturou“ (ta první je věcí ducha umělce, ta druhá věcí jeho provádějící ruky – a pouze ta může být restaurátorem retušována nebo opravována).

Pro Brandiho pojem restaurování přitom zahrnoval nejen činnost toho, kdo restaurování provádí, to je vlastního restaurátora, který řemeslně opravuje, čistí nebo omítá památku, ale též umělecko-historického odborníka, který rozvažuje o jejích historických a uměleckých kvalitách. Brandiho teorie „kritického restaurování“ byla v pozdějších letech doplněna a částečně modifikována významným belgickým památkářem Paulem Philippotem (1925–2016) v konceptu „conservation-restauration“, založeným na kritické reflexi historické diskuse o převážně historickém či estetickém přístupu k památkovým objektům.

Památkářské myšlení Miloše Stehlíka se pohybuje ve zcela paralelních dimenzích jako zmíněné příspěvky obou významných evropských exponentů restaurování. Také on klade velký důraz na diskusi vědecky školeného odborníka na jedné straně a umělecky (ale současně rovněž vědecky) školeného restaurátora na straně druhé. Vyhýbá se však utvoření nějakých předem daných receptů: proto mnohem více, než to činí zmínění teoretikové, zdůrazňuje především etiku jako onen základ, bez něhož není možné přistupovat k řešení komplexních otázek vztahu dokumentárního a estetického v uměleckém díle. Propojení schopnosti tázat se památky po jejích potřebách s badatelskou pokorou a etickým imperativem je cestou, jak památce posloužit bez zvýrazňování vlastních ambicí či naopak bez malého zájmu o to, co památkářův výrok způsobí.

Na skutečnost, že se některé myšlenky Brandiho i Stehlíka blížily a spěly k podobným interpretacím, jsem upozornil již dříve na jiném místě na příkladu důrazu na adekvátní řešení významu „torza“ v památkové péči. Oba historikové umění totiž upozorňují na podstatnou, ale často zanedbávanou práci památkové péče s památkovým torzem. Zatímco Brandi

uvažoval o tom, že „dílo potenciálně přetrvává jako celek v každém fragmentu“, Miloš Stehlík několikrát upozornil na to, že zejména naši „památkáři se nedokáží vyrovnat s problémem a realitou torza“.

IV.

Sledujeme-li úvahy Miloše Stehlíka, povšimneme si, že se týkají skutečně především oněch nejzákladnějších otázek památkové péče, aniž by sklouzávaly do nějaké teoretické spekulace. Zatímco jeho myšlenky o práci v památkové péči, která je svým způsobem „posláním“ vyrůstajícím z osobnostního nadání, odpovídají na otázku „kdo“, výroky o nutnosti s pokorou přistupovat k památce a naslouchat jejím potřebám odpovídají na otázku „co“, a konečně jeho apel na etiku v památkové péči odpovídá na otázku „jak“.

Zbývá snad již poslední z oněch základních otázek: „Proč je památková péče vlastně potřebná?“ Miloš Stehlík dokáže přirozeně odpovědět s poukazem na filozoficky zakotvené úvahy svého profesora dějin umění Václava Richtera. Osobně se však domnívám, že mu je mnohem blíží česko-vídeňský historik umění a Rieglův následník v ústřední komisi péče o památky – Max Dvořák. Ten v existenci uměleckých památek spatřoval především určitou antropologickou konstantu: na jedné straně památku vymezuje láska k domovině – k vlasti, městu, obci a místu, na druhé straně památka neexistuje nikdy izolovaně, ale je součástí širšího přirozeného kontextu (zasazení památky v okolí, její existence v památkových souborech a městském panoramatu apod.), a dodával k tomu: „Historická díla musejí být chápána jako živá, integrální součást naší podstaty, našeho dění, naší vlasti, evropské kultury, našich duchovních a etických výdobytků.“

Miloš Stehlík při svých přednáškách z památkové péče vždy pracoval s Dvořákovým *Katechismem památkové péče* v ruce. Na jeho obrázcích dodnes

objasňuje to, co je praktickým výkonem a duchovním poselstvím památkové péče směrem k veřejnosti. Ke své lítosti čas od času musí k oněm historickým snímkům přidávat jako jakési memento nepovedené opravy a rekonstrukce, případně zcela nové stavby, které degradují historické, památkové prostředí našich měst. Přitom je nutné podotknout, že v osobních rozhovorech se nevyhne jistému skepticismu k současnému postoji k památkám. V nynějším výběru Stehlíkových statí ovšem naopak připomenou onu vlídnější, pozitivní tvář katechismu ty studie o památkových instalacích, které v minulosti sám připravil. I když jsou většinou dnes již proměněné, stojí za to číst o jejich původním účelu a důvodech, proč tak byly navrženy. Současné instalace takový myšlenkový a ucelený základ mnohdy postrádají.

Pokud se vrátíme k úvodním výrokům Rudolfa Eitelbergera von Edelberg, povšimneme si ještě jednoho spříznění mezi oběma historiky umění. Eitelberger podporoval vydávání dobrých a chvalyhodných příkladů restaurování a péče o památky. V bibliografii Miloše Stehlíka nalezneme řadu textů, které shrnují zdařilé příklady péče o památky zejména v Jihomoravském kraji (viz obrazová příloha). Tyto příklady slouží jako trvalá připomínka toho, že mnohaletá práce Miloše Stehlíka v oblasti památkové péče přes jeho někdy vyslovovaný skepticismus nezůstává bez pozitivní odezvy ani bez následovníků, kteří jej na oné nelehké cestě doprovázejí. Opravené památkové objekty se vracejí do života společnosti a stávají se logickou součástí jejího duchovního života i každého jejího člena. Miloš Stehlík nás ve svých textech současně upomíná na to, že péče o památky proto není nikdy útekem do minulosti, ale vždy živou účastí na přítomnosti.

Jiří Kroupa je historik umění zabývající se dějinami architektury raného novověku. Působí na Semináři dějin umění FF MU.

Krajina a člověk v baroku

MILOŠ STEHLÍK

Vážení přítomní, vzácní hosté, milí kolegové, dlouho jsem nebyl přesvědčen o vhodnosti počátečních slov, kterými bych vás měl uvést k vytčenému cíli, tedy k uvedení do krajiny, na jejímž obraze se podílel člověk v baroku. Škoda, že jen nemnoho, nebo dokonce nikdo z vás neslyšel a neviděl brněnské provedení Haydnova Stvoření světa. Onoho geniálního hudebního díla vzniklého na konci 18. století, v době plné změn a revolučních osvobozujících zvratů; oratoria vycházejícího z biblické Genesis, odkrývající vznik světa a původ člověka. Prostřednictvím umění poznával tehdejší člověk svět a současně dostával odpověď na otázku o smyslu své existence. Jde o ujasnění si začátku všeho. Neznám-li začátek, jak mohu pochopit spění ke smysluplnému konci? Stvořený svět byl předán člověku k jeho dotváření. Jestliže vše bylo stvořeno, pak neúcta k všeobsahující pravdě je zneuctíváním její posvátnosti. Zneužívání je vlastně pohrdáním. Svět přírody představuje dar, který má být užíván s vděčností. Jsem totiž jeho správcem, nikoliv vlastníkem, ale pečovatelem a ochráncem. Tento výrok jsme slyšeli nedávno z úst naší aristokracie. Říkám to proto, že to souvisí s péčí o svěřené památky.

Abychom mohli vstoupit do oblasti poznání a pochopení krajiny barokního člověka, orientujme se napřed ve světě současného dění. Dnes je kultura ve střetu s civilizací, která by se měla vlastně na utváření životního prostředí kladně podílet, aby ulehčila člověku nesení tíže životního břemena. Jde o ono rčení: kdo z koho. Boj byl započat. Sledujeme napjatě vyrovnávání výkyvů misek svatomichalských vah zatěžkávaných vykonanými činy. Dochází k zúroče-

ní darů poskytnutých člověku stvořenou přírodou? Přitom – žel – nelze zamezit nebo alespoň zpomalit mizení již vytvořených hodnot. Jsme svědky neustálého hledání čehosi ztraceného, někdy už opravdu zničeného. A tu vstupuje do dramatu děje starost, až úzkostná obava v poloze ochrany a péče, zabírající široce rozloženou sféru zájmů. Dochází k nucenému hledání oáz krásy v zotročené krajině, která čeká na osvobozující znovuoživení vybledlých, vychladlých hodnot, zmizelých iluzí a ztracených nadějí, byť ještě dožívajících v podobě torza. Civilizace sice přináší nové poznatky související s plněním životních potřeb, avšak převážně v poloze hmotové, nikoliv duchovní, anebo ve vzájemné nevyrovnanosti. Civilizace uzemňuje kulturu. Rozum tlumí cit. Moudrost ustupuje nevědomosti. Pokora je vystřídána sebevědomím. Kde je dnes ještě v plnosti smysly postižitelný stav světa, nesený kdysi poutem řádu volné svobody? Ono souznění člověka a krajiny.

Vytváříme si domov, obydlí s úsilím zajistit si potřebný klid, avšak současně jsme nuceni budovat bariéry proti zlověstnému hluku ozývajícímu se z míst, odkud by měla zaznívat symfonie smíru. Živá volná krajina je totiž odsouvána mimo nás s urputnou sobeckostí a závistí, současnému člověku vlastní. Není již samozřejmostí propojení člověka s ostatním světem. Putování po stezkách přerušují dálkové trasy s neměnnými ukazateli určujícími směr naší cesty. Úniku do přírody poklidnou plavbou po řekách zabraňují přehrady. Přetváření krajiny ve znamení zlepšování životního prostředí se dostává do střetu nikoliv jen omezených zájmů, ale do rozporu hlubšího významu. O připravenosti přírody –

Mikulov, pohled od zámku
na Svatý kopeček. Foto
Aleš Flídr.

dárkyně života – směřující ke svému nezadržitelnému vzepření raději pomlčím.

Harmonie pohledového propojování sídlištních útvarů – měst a vesnic – s krajinou je narušena negativními urbanistickými zásahy. Krajina, člověku nezištně se otevírající a nuceně se poddávající jeho nátlakům, se postupně proměňuje v chaotický odraz současného myšlenkového světa, dobrovolně a zjištěně odůvodňovaného nezbytným zabezpečováním vlastní existence. Avšak děje se tak ve znamení vítězství hmoty nad duchem. Hmoty konečné nad nekonečností duchovna. To je člověk dneška. Zastihujeme ho při poznávání a odkrývání nových skutečností v poloze vynálezů, nových rádob objevů, které se snaží zapojit do daností odvíjejícího se všedního dne. Chce, musí se totiž s touto situací vyrovnat. Je přesvědčen, že dosáhl toho, co chtěl: plnosti své seberealizace. Mnohdy však neví, co si má počít, jak se má k věci postavit, jakým způsobem se má vypořádat s nastalými otevírajícími se

otázkami, jež velmi často a rád označuje jako „problémy“. Jakou bude mít podobu přijaté použití odkrytého, nebo chcete-li onoho objeveného? Protože tolik víme, kolik poznáváme. Jsou nová zjištění potřebná k žití, nebo jsou nepotřebná? Nutno se tudíž rozhodnout. Co nyní? Kam jdeme, nebo lépe, kam směřujeme? Hmotové předpokládá, ba si vytváří nutné spojení s duchovnem, existujícím sice v přítomnu, ovšem ve stavu utlumení, odsunutí; stává se jakoby – zdánlivě – nežádoucí. Ono však trpělivě čeká na znovuzrození či obrození. Konečná hmota a nekonečné nehmotné duchovno se tak ocitají v souboji, v neustálém napětí.

Podobné situace jsou v historii známé. Nabízí se velmi zřetelně v období baroka. A nemusíme být s touto epochou obzvláště detailněji obeznámeni, abychom si při srovnávání nemohli uvědomit spojitosti s poměry, do nichž jsme byli i my vpraveni, a to osudovou daností, která je charakterem, znakem našeho vymezeného životního času. Zdeňkem

Kalistou kdysi bylo řečeno, že v nás zabydlené vnitřní napětí a rozpolnost v propojování hmotného a duchového, reálného a nereálného, konečného s nekonečným – tuto situaci pro nás obdobnou – nezažíval třeba gotický člověk. Ve středověku se s těmito střetnutími nesetkáváme; tehdy se od sebe neodděloval čas a prostor, nesvářelo se osobní s neosobním. Také renesanční uměřenost a prostorová uzavřenost nám není pro pochopení přítomnosti blízká. Týká se to i rozdílnosti společenských tříd, propastných vzdáleností vládnoucích mocí. Pokud jde o svět barokního člověka – jemuž konečná harmonie všeho dění byla samozřejmostí – je jiný, také odlišný od našeho, jedno však je osudově společné, totiž zápas o samotný volný život, který by vycházel z daného řádu. Dnes je svoboda bez řádu; je tudíž konfuze a nemohoucí. Člověkem chtěná volnost neexistuje. Sféra našich poznatků, vědomostí a síly je tak mocná, že je nezvládnutelná. Dostáváme se do krizového stavu. Člověk dospěl k bodu neodkladného rozhodnutí. Buďto tak, nebo onak. Bytost člověka se projevuje spěním k cíli. Chodec života je buď turista, nebo poutník. Zvědavost pohání turistu k atrakci, časem vyprchávající. Poutník ve své zvědavosti odkrývá tajemno a dospívá k pevnému setrvávajícímu cíli.

Zjistili jsme, co krajina může člověku dát, co může poskytnout k naplnění jeho života. Cesta je jenom jedna, a tou je pravda, k níž se blížíme svým subjektem. Kolik životů, tolik cest – dle Jakuba Demla. My jsme si vybrali tu mikulovskou, kterou se pokoušíme odkrývat, poznávat, chápat a přijímat jako nezbytnou k spoluvytváření svého já.

Vstupme proto plni zaujetí do spásně očekávané atmosféry ojedinělého přírodního reliéfu krajiny, z níž – podmíněn proměnlivostí času – se rozvíjel městský útvar životem pulzující a souladně splývající s okolním světem. Život, krajně vyrovnaný a vytvářející se v životadárné atmosféře formujícího se *genia loci*, střelil v rozsahu míry své pozemskosti na návrší se vypínající zámek, který skýtal člověku

Mikulov, pohled ze Svatého kopečku k městu.
Foto archiv NPÚ, územní odborné pracoviště v Brně.

ochranu jeho každodennosti. Vdechnutím života do sochařské hmoty se dostalo oživení architektury mikulovského zámeckého areálu, a my – protože prostřednictvím umění poznáváme svět – přijmeme výzvu k rozhodnutí vkročit do odvíjející se reality přítomnosti. Je třeba si však uvědomit, že ona vytvořená díla, ať už architektonická nebo sochařská či malířská, ztrácejí pro dnešek přesvědčivou výpověď duchovního obsahu, a tím plnost výtvarného sdělení. Někde dokonce jako by jí byla upírána oprávněnost její existence. Mění se v pouhý náhodný estetický zážitek, a ještě se vynořuje pochybnost, zda tu nejde jen o předstírání zájmu. Existence vytvořeného díla jako by ztrácela opodstatněnost vřazení do společnosti. Jindy pak zase dochází k uvědomění si pozvolného i náhlého mizení a ztrát, a vyvstává překvapivá touha po zachování již vytvořeného. Zájem se přetváří do té míry, že dosahuje někdy povahy senzací, avšak jen na chvíli. Emotivní zážitek totiž – s ekonomickým podbarvením? – v jistou chvíli vyprchává a omezeně poznaná hodnota se znovu dostává do polohy nepochopeného, a proto nepotřebného torza, reliktu odsunutého do zapomnění.

Proč tyto nemístné a od tématu se oddalující quasi-úvahy? Proto, abychom si poznáváním sebe samých ověřili, zda jsme, nebo nejsme výjimkou. S čistým svědomím sestupujeme z hradních prostor

do umně upravené zámecké zahrady, majestátní branou akcentovanou sochařskou složkou vcházíme s netrpělivostí do prostoru náměstí ovládaného Lengelacherovým sloupem Nejsvětější Trojice. Impozantní figury Rigových andělů rýsovaly siluetu někdejšího dietrichštejnského kostela sv. Anny, skrývajících kdysi památnou Santu Casu. Rozhodli jsme se pokračovat na započaté cestě a jít po stopách barokního člověka. Ten se odpoutával od všech ve zdejších darů, jež mu poskytovala společnost spoluvytvářející, ale přitom i ochuzující jeho bytostnou vnitřní duchovní sílu. Přijetím poutnické hole byl smysl cesty určen: Per aspera ad astra. Dosáhnutí volné otevřené krajiny, jež má být pro něho konečným cílem, totiž nemůže být příliš snadné a nezasloužené. Snaha barokního poutníka spočívala v přeměně vlastního já, a to lze jenom projitím těsnou branou, jak se čte v Bibli. Jedině tak se mohl ztotožnit s „královstvím Božím na zemi“. Vzhůru na Svatý kopec vinoucí se asketická stezka je provázena zastaveními křížové cesty a vybízí k rozjímání. Vypjatá emoce figurálních výjevů Kristova utrpení umožňovala poutníku pokračovat v naplňování rozhodnutí dosáhnout kýženého cíle. Skrytost a izolace aktérů pašijového dramatu ve strohých bělostných schránkách násobí plnost duchovní atmosféry vyza-

řující z figurálních scén a zdůrazňuje vnitřní chvění bezprostředního vzájemného vztahu mezi dějem a poutníkem. Stoupání do výšin ukončuje zahořklá elegie Božího hrobu. Poznáním smrti se dostává do nového života. Očistná pouť barokního člověka končí. Nikoliv v davu poutníků prosících o pozemské dary, ale výstupem na místo v krajinném útvaru nejvyšší, kde je přehlédnutí širého světa na dosah. Poutník přehlíží a zvažuje smysl výsledku splnění své úlohy: dotvoření stvořeného. Volnost svobody zbavené pout pozemskosti jej vyzývá k úspěšnému pokračování ve zdárném počátku. Na výšině, kde se od věků shromažďoval lid k posvátnému kultu, dochází k setkání poutníka barokního a současného. Oba hledali volnost a svobodu, sice v rozličném ideovém zakotvení a jiném časovém horizontu, avšak bytostně se propojujícím v jednom: ve vyrovnání se řádu svobodného života s pravdou, konstantou, v níž jediné lze nalézt splnění lidského údělu, daného jim osudem. Svět krajiny přetvořený člověkem baroka ve své nedozírné monumentálnosti očekává pokračování v uskutečňování nových činů pod ochranným štítem všeobší harmonie.

Předneseno 25. května 2011 v Mikulově v rámci přednáškového dne Barokní krajina Mikulova a Pálavy.

MILOŠ STEHLÍK

KAM KRÁČÍŠ, PAMÁTKOVÁ PÉČE?

Výbor statí profesora Stehlíka, zaměřených na různé aspekty památkové péče sestává z publikací, které vznikaly od šedesátých let až do současnosti.

**BOOKS
& PIPES**
PUBLISHING

e-shop: www.bpublish.cz
kontakt: obchod@bpublish.cz

NOVINKA

Solženicyn: Cesta k *Souostroví Gulag*

IVANA RYČLOVÁ

Řekne-li se gulag, málokterý čtenář patřící k euroamerické kultuře bude mít jinou asociaci než jméno Alexandra Solženicyna (1918–2008). Svým dílem se stal zprostředkovatelem fantazmagorické skutečnosti sovětského represivního aparátu, místopisem nepřístupných trestaneckých zón – novodobé říše mrtvých. Jako první odkryl šokované západní čtenářské veřejnosti zákulisí ideologického teroru – stalinistické tábory nucených prací –, a získal za to Nobelovu cenu. Využijme zájmu, který letos vyvolávají dvě Solženicynova výročí (uplyne sto let od narození a deset let od úmrtí spisovatele), a vydejme se po cestě, jež vedla ke vzniku *Souostroví Gulag*. Aniž bychom tvůrci upírali zásluhy v boji s dezinformací a lži sovětského režimu, pojďme se podívat, co v sobě ukrývá Solženicynův mýtus.

Jestliže ještě dlouho nezasvitne v naší zemi světlo svobody, bude rozšiřování této knihy spojeno s velkým nebezpečím, a proto musím i budoucím čtenářům vyjádřit dík – od těch, kteří zahynuli.

A. SOLŽENICYN: Předmluva k *Souostroví Gulag*

Neodbytná myšlenka

Když po létech krvavého teroru vyneslo politbyro po Stalinově smrti v roce 1953 k moci Nikitu Chruščova, dostaly progresivní síly ve společnosti nový impuls. Byly otevřeny brány gulagů a statisíce nedobrovolných rezidentů sovětských pracovních táborů byly propuštěny na svobodu. Snad každá sovětská rodina měla s touto hrůzostrašnou institucí osobní zkušenost. Nicméně i poté, co společnost přestala svírat diktátorova železná paže, se o této děsivé stránce sovětského režimu taktně mlčelo. Tou dobou sice již básnířka Anna Achmatovová nosila v paměti legendární poemu *Rekviem*¹ – autobiografickou poemu o zatčených, obětech gulagu i jejich blízkých –, ale na její zveřejnění se neodvážila ani

pomyslet.² Ze strachu každý verš poté, co si jej bezpečně vryla do paměti, páčila. Podobná myšlenka – zachytit a předat čtenářům na vlastní kůži prožité hrůzy – neodbytně doléhala také na rjazaňského učitele matematiky a fyziky Alexandra Solženicyna. Napadla ho už v zimě 1950/1951 v lágru, kde za „antisovětskou agitaci a propagandu“ strávil osm let.³ „Jenom popsat jeden den do podrobností, do nejmenších podrobností. [...] Není potřeba rozdmýčkovat nějaké hrůzy, není potřeba, aby to byl nějaký zvláštní den, ale – běžný, takový, z něhož se skládají roky. To jsem si usmyslel a tato myšlenka mi zůstala v hlavě, devět let jsem si jí nevšímal, a teprve v roce 1959, po devíti letech, jsem sedl a napsal.“⁴

Z matematika spisovatelem

Solženicyna vždycky vábila literatura. I když z mnoha důvodů zvolil studium matematiky, sledoval bedlivě všechno, co se v této oblasti v jeho zemi odehrávalo. Když v roce 1961 na XXII. sjezdu KSSS po Chruščovově projevu vystoupil Alexandr Tvardovskij,⁵ šéfredaktor liberálního literárního měsíčníku

Novyj mir, Solženicyn zpozorněl. Básníková slova: „Naše literatura ne vždy a ne ve všem následovala toho příkladu smělosti, přímosti a pravdivosti, který nám ukazuje strana,“⁶ zněla Solženicynovi jako výzva. „Konečně přišel ten dlouho očekávaný radostný okamžik,“ zapsal si, „kdy musím vypustit svoji zbraň.“⁷ Přes Raisu Orlovou, ženu známého disidenta Lva Kopeleva, poslal na počátku listopadu 1961⁸ do redakce *Nového miru* rukopis, jenž měl vejít do dějin jako *Jeden den Ivana Děnisoviče*.

Literární kritička Anna Berzerová, zodpovědná za oddělení prózy, složitými manévry zařídila, aby text dostal šéfredaktor osobně, aby neputoval přes jeho ideologické tajemníky, kteří by ho mohli zadržet. Když si o několik dní později Tvardovskij rukopis odnášel, netušil, že má před sebou bezesnou noc. Novelu zachycující všední den vězně gulagu přečetl jedním dechem. Byl nadšen. Takové téma zde ještě nebylo. Do redakce odcházel s pocitem, že musí využít veškeré své autority a diplomatických schopností, aby dílo vyšlo. Pokud se mu to nepodaří, boj za pravdu v literatuře, o níž se jako spisovatel i jako šéfredaktor dlouhá léta snažil, prohrál.

Tvardovskij, kdysi člen ÚV s kontakty v nejvyšších stranických kruzích, svého cíle dosáhl. Přiměl Chruščov, aby otázku *Jednoho dne Ivana Děnisoviče* přednesl na zasedání politbyra (tehdy prezidia) ÚV a vydobyl jeho publikaci. Dodejme, že důvody Chruščovova souhlasu s publikací lágrové novely byly pragmatické – podporu liberální inteligence pro udržení své pozice potřeboval.

Když *Novyj mir* v listopadu roku 1962 uveřejnil novelu *Jeden den Ivana Děnisoviče, jeden den ze života vězně sovětského pracovního tábora*, šlo o šokující událost, která doslova obletěla celý svět. Z autora, provinčního učitele, se rázem stala celebrita. Přestože v domácích poměrech zjištění, že existují lágry, nikoho neudivilo, bylo to poprvé, co toto tabu někdo prolomil. Výtisk *Nového miru*, v němž novela vyšla, byl okamžitě rozebrán. Četli ho lidé na ulicích, na probíhajícím plénu ÚV, redakce byla za-

sypána prosbami, zda někde ještě nezůstala nějaká čísla. O ničem jiném se nemluvílo.

Tvardovskij byl na úspěchy autora, kterému pomohl na svět, hrdý. A bylo na co: sovětská i zahraniční média skloňovala Solženicynovo jméno od rána do večera, v kulturních i odborných časopisech vycházely pochvalné recenze. A v rychlém sledu za sebou šly další události, jimiž nový autor krok za krokem stoupal na piedestal sovětské slávy.

Setkání na nejvyšší úrovni

Od publikace *Jednoho dne Ivana Děnisoviče* uběhl sotva měsíc, a pro Solženicyna přijela nečekaně do Rjazaně vládní Volha, aby ho odvezla do Moskvy na každoroční setkání členů vlády s reprezentanty sovětské literatury a umění. Konalo se 17. prosince 1962. Ve vyzdobeném přijímacím sále na Leninových horách seděli za slavnostně prostřeným dlouhým stolem nejvyšší straničtí vůdci v čele s Chruščovem a ikony sovětské literatury, jimž vévodil Michail Šolochov, předseda Svazu sovětských spisovatelů.⁹ I on podpořil publikaci prvního díla sovětské lágrové literatury. (Až se politické poměry v zemi změní v neprospěch liberálních sil, bude z titulu své funkce vystupovat jako Solženicynův hlavní kritik.)

Tvardovskij, když přišla vhodná chvíle, představil Ivana Děnisoviče Chruščovovi. Ne, nejde o chybu, která se vloudila do textu. Solženicyn byl všemi nazýván Ivanem Děnisovičem. Dosáhl toho, co si přál – splynul se svým literárním hrdinou, dal mu svoji tvář, kterou zanedlouho dá i na obálku své novely. Chruščov působil uvolněně, a jak bylo jeho zvykem, prostě se usmíval.¹⁰ Solženicynovo poděkování, ne za sebe, ale za miliony trpících obětí gulagu, potěšeně přijal. Následně vystoupil Leonid Iljičov, bývalý šéfredaktor deníku *Pravda*, nyní šéf oddělení agitace a propagandy ÚV, s tím, že novela *Jeden den Ivana Děnisoviče* je příkladem díla korespondujícího s linií strany – „sice ostře kritického, ale životaschopného“.¹¹ Chruščov vyzval auditorium, aby se podívalo

na autora, jenž by měl všem být vzorem. Solženicyn povstal a celý sál mu hlasitě aplaudoval.¹²

Krátká doba sovětské slávy

Když lídři sovětské literatury viděli, jak mimořádné pozornosti se nový autor těší, narychlo, bez obvyklých ceremonií, jej ještě před koncem roku 1962 přijali mezi sebe do Svazu sovětských spisovatelů. Dodejme, že se všemi privilegii, která k postavení sovětského spisovatele patřila: materiální zajištění a byt v Moskvě. Život moskevského prominenta Solženicyn sice odmítl,¹³ společenský status však přijímá. Okamžitě podává výpověď ve škole a od ledna 1963 se stává profesionálním spisovatelem. Kontroverzních témat, která přímo volala po tom, aby je někdo otevřel, bylo víc než dost. Přesněji řečeno, Solženicyn už je měl literárně zpracované, jen čekaly v *Novém miru* na publikaci.¹⁴ Jednalo se o dvě novely – *Matrjoninu chalupu*¹⁵ a *Případ na stanici Krečetovka* – a vyšly v lednovém čísle roku 1963. První z nich, sugestivní obraz zbídačené ruské vesnice situova-

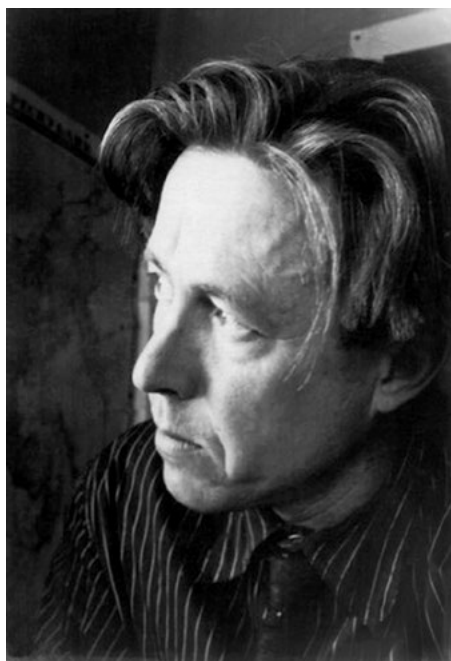
ný do předchruščovovského období, nazval Andrej Siňavskij (zanedlouho si půjde společně se spoluobviněným spisovatelem Julijem Danielem¹⁶ sednout za štvavou literaturu do lágru a poté emigruje) „nejsilnějším dílem ruské venkovské prózy“.

V této souvislosti si dovolím poznámku, že *Matrjonina chalupa* společně s *Jedním dnem Ivana Děnisoviče* jsou v Solženicynově rozsáhlém literárním odkazu považovány za umělecky nejzdařilejší. Obě redigoval Tvardovskij, básník a spisovatel par excellence, který s grácií potlačil své ego, aby jako šéfredaktor *Nového miru* vdechl svobodu ruské literatuře.

Otištěním lágrové novely se zostřily potyčky mezi liberály (stoupenci Chruščova) a konzervativci (neostalinisty) ve společnosti. Pár dní po vydání *Nového miru* s *Jedním dnem Ivana Děnisoviče*, 30. listopadu 1962, vychází v hlavním stranickém tisku, deníku *Izvestija*, báseň *Meteorit*, cílící na Solženicyna.¹⁷ Volně parafrázováno: Kde se vzal tu se vzal, na nebi se objevil meteorit. Zazářil, rozprostřel svůj ohon na sto verst a proměnil se v prach. Autor měl pravdu. Život Solženicyna jako sovětského spisovatele bude, metaforicky řečeno, jepičí. Hlavním faktorem ovlivňujícím jeho délku se stane Chruščovova pozice ve straně.

Konec lágrů v literatuře

Již v auditoriu, které Solženicynovi aplaudovalo na Leninských horách, zaznívaly hlasy, že *Jedním dnem Ivana Děnisoviče* je lágrové téma v literatuře skončeno. Protože stoupenců neostalinismu v ÚV přibývalo, náklad odsouhlaseného knižního vydání novely byl zredukován na třetinu. Sto tisíc výtisků však bylo dostatečné množství, aby novela doputovala ke čtenářům do nejzazších koutů provincie. Na přebal knižního vydání *Jednoho dne Ivana Děnisoviče* se Solženicyn nechal vyfotografovat v lágrovém mundúru s vězeňským identifikačním štítkem na hrudi. Celá země nyní znala nejen autora, který tak

Alexandr
Solženicyn,
1953/1954.

nečekaně rozzářil šedé nebe sovětské literatury, ale i jeho tvář. Stylizovaná fotografie s „výrazem zkroušeným a smutným“, aby vzniklo zdání autenticity, vzbuzuje dodnes značné rozpaky. Byl to první veřejný projev jednoho z rysů Solženicynovy povahy: chtěl být vidět. Podobných aktů sebe prezentace bude úměrně tomu, jak poroste jeho spisovatelské sebevědomí, přibývat. Později se ještě přidá manipulace s fakty ve jménu budování ušlechtilého vnějšího obrazu, který s léty přeroste v mýtus.¹⁸

Zatímco si autor první vlašťovky lágrové literatury užíval slávu, vnitropolitické události nabíraly dramatický spád. Na počátku března 1963,¹⁹ čtvrt roku poté, co se Solženicynovi dostalo Chruščovových pochval na Leninských horách, byli znovu svoláni představitelé umění, tentokrát do jednoho ze sálů v Kremlu. Atmosféra setkání však byla odlišná. Chruščovovo chování se změnilo. Už to nebyl laskavý hostitel, nabízející několika stovkám hostů opulentní menu. Nejvyšší představitel sovětské moci byl rozčilen tím, co před pár měsíci podpořil – pravdou v literatuře. Lál na to, že v nakladatelstvích se vrší rukopisy o vězeních a lágrech: „Nebezpečné téma! [...] Je potřeba znát míru! Co bude následovat, když všichni [vězňové gulagu, pozn. I. R.] začnou psát? [...] Na takový materiál, jako na mršinu, se budou slétat velké tučné mouchy!“²⁰ Tučnými mouchami měl na mysli západní novináře.

Zda bylo Chruščovovo rozčilení upřímné, či se snažil zvrátit situaci, která spěla k jeho odstranění, lze dnes jen spekulovat. „V troskách doutnal celý dvacátý sjezd,“²¹ vzpomínal na setkání Solženicyn. O přestávce už k němu nikdo nespěchal, aby mu stiskl ruku, už se s ním nikdo nesnažil seznámit. V kuloárech se hovořilo o tom, že Šolochov měl připravený referát směřující k likvidaci *Nového míru* i s Tvardovským a Solženicynem. Když viděl Chruščovovo rozčilení, vystoupení si rozmyslel. Inteligence setkání pochopila jako restauraci stalinismu.

Ti, kteří před pár měsíci velebili Tvardovského za publikaci první lágrové prózy, nazývali nyní *No-*

vyj mir „žumpou literárních splašků“. ²² Na rozdíl od šéfredaktora, obávajícího se o další existenci časopisu, Solženicyna to, že se na něj hrnula ze všech stran negativní kritika, příliš netrápilo. Ještě nikdy předtím neměl tak mimořádné podmínky k tvorbě jako nyní. Poprvé v životě mohl psát, kdykoliv se mu zachtělo, a přitom žít u řeky nebo v lese. „Nebrání mi v psaní – co víc si přát? Jsem svobodný a píšu – co víc bych mohl chtít?“ Spisovatel Korněj Čukovskij vzpomínal, jak ho počátkem léta 1963 poprvé navštívil novopečený spisovatel Solženicyn na dače v Perdělkinu: „V lehkém letním obleku, růžolící, v očích mládí a úsměv. [...] Host byl ‚lehký‘, plný chuti do života, veselý. [...] A z přebalu vydání jeho novely shlížela smutná vyčerpaná utrápená tvář...“²³

Idyla v Solotči

Zatímco oficiální spisovatelská platforma v Solženicynově vlasti doslova dštela síru a litovala přijetí kontroverzního autora do svých řad, na Západě se *Jeden den Ivana Děnisoviče*, vycházející velkými náklady v překladech do světových jazyků, stal senzací. (U nás vyšel v obou tehdejších úředních jazycích, česky i slovensky.) Za zahraniční honoráře si Solženicyn k pětáctýřicátým narozeninám kupuje Moskviče.

Materiálního komfortu využívá mj. k tomu, že se na podzim 1963 usazuje v hotelu v Solotči, lázeňském resortu nedaleko Rjazaně, kde začíná psát první kapitoly románu *Rakovina*. Obsáhlý autobiografický román – Solženicyn se v lágru podrobil odstranění a léčbě zhoubného nádoru – se odehrává v otřesných podmínkách onkologického oddělení taškentské nemocnice v druhé polovině 50. let. Čtenář sleduje příběh bývalého frontového vojáka, který po prožitých hrůzách stalinských lágrů a vyhnanství přijíždí na onkologické oddělení zemřít, ale jako zázrakem se uzdravuje. Společným nepřitelem všech – mladých, starých, lékařů i pacientů – je

v této nemocnici smrtící nádor. Rakovina však jako by prostupovala celou společností, která se jen zvolna zotavuje z období kultu osobnosti, nejstrašnější etapy moderních ruských dějin.

Natalja Rešetovská, Solženicynova první žena, vzpomínala na toto období jako na domácí idylu: „Z rádia se line hudba, Alexandr Isajevič píše... Vládne pohoda. Krásně. Lépe být nemůže. Muži se zde dobře pracuje.“²⁴ Idyla však nepotrvá dlouho. Rešetovská, přesvědčená, že je jedinou múzou génia, a připravená sehrát v historii stejnou roli jako Sofie Tolstá – obětovat se pro literární odkaz svého muže –, bude nahrazena o dvacet let mladší Solženicynovou obdivovatelkou a literární pomocnicí Natálií Světlovovou. Ta se navzdory skutečnosti, že se zhrzená Rešetovská pokusí o sebevraždu, stane Solženicynovou druhou ženou, bude jej následovat do emigrace a stane se správkyní všeho, co po sobě lidstvu zanechá.

Rešetovská však ještě v Solotči zažije návštěvu Varlana Šalamova, která je často zmiňována v pramenech a monografiích věnovaných lágrové literatuře. Solženicynův literární soupeřník s nepoměrně horší lágrovou zkušeností pobude dva dny, poté se vymluví na nenadálé zdravotní potíže a odjede. Rešetovská vzpomínala: „Host byl naladěný na povídání, hostitel chtěl mlčet a psát...“²⁵

Rozeprá s Varlamem Šalamovem

Skutečnost je taková, že Solženicyn pozval Šalamova proto, aby mu nabídl spolupráci při tvorbě *Souostroví Gulag*. Šalamov, jehož *Kolymské povídky* ležely tou dobou v redakci *Nového miru* (v SSSR nakonec vyšly až roku 1988), odmítl účast na projektu s odůvodněním, že věří, že své slovo v ruské próze bude moci říci sám. Totéž čteme i v jednom z Šalamovových dopisů: „Doufám, že budu moci říci své vlastní slovo v ruské próze, a ne se objevit ve stínu takového, v pravém smyslu slova, podnikavce, jako je Solženicyn.“²⁶

Přátelství mezi oběma spisovateli postupně vyprchalo. Šalamovovu spontánní radost z toho, že jednomu z nekonečného zástupu bezejmenných, kteří prošli sovětskými tábory nucených prací, byla dána možnost promluvit („dovolte, abych Vám, sobě, tisícům těch, co zůstali naživu, a stovkám tisíců mrtvých, jestli ne milionům – vždyť žijí také s touto vpravdě obdivuhodnou novelou –, poblahopřál“²⁷), vystřídal opačné emoce.

Když začal Solženicyn sepsávat *Souostroví Gulag*, Šalamov mu skrze literárního vědce Chrabrovického vzkázal, že si nepřeje, aby jakkoli využíval fakta z jeho prací.²⁸ Svědectví o smrtící Kolymě – lágrech, kde se rýžovalo zlato v takových podmínkách, že ani kanibalismus nebyl ničím výjimečným – v Solženicynově mnohastránkovém pokusu o umělecký dokument nenajdeme. Z lidského hlediska je pochopitelné, že spolupráce těchto dvou bývalých zeků²⁹ nebyla možná. Šalamovových téměř dvacet let v trestaneckých zónách za polárním kruhem, jež byly skutečnými tábory smrti, s sebou neslo diametrálně odlišnou lágrovou zkušenost, než byla Solženicynova, odehrávající se částečně v šarašce, speciálním typu lágru, kde se nepracovalo fyzicky, ale vědci a inženýři z řad vězňů se podíleli na vojenském výzkumu: „Lágr bych nikdy nepřežil, kdyby mě nezachránila matematika [...] Vzali mě do vězeňského výzkumného ústavu, který byl na takové úrovni, že by si každý svobodný vědec pokládal za čest v něm pracovat.“³⁰

Solženicynův „lágrový bratr“ Varlam Šalamov, po putování kolymským peklem hluchý a invalidní, považoval Solženicynovu metodu práce – montáž textů – za neetickou. Sbírání neštěstí těch, kteří mu své zkušenosti po otištění *Ivana Děnisoviče* houfně posílali v dopisech, přirovnal k literární prostituci a dát k dispozici svůj příběh odmítl. „Solženicynova činnost je činností podnikavce, zaměřená na osobní úspěchy se všemi provokacemi, které takovou činnost provázejí,“³¹ čteme v Šalamovových deníkových záznamech.

Na počátku sedmdesátých let, když už byl Solženicyn nositelem Nobelovy ceny, Šalamov, dotčen tím, že bývá často zmiňován společně se svým slavnějším literárním soupeřem, v korespondenci napsal: „K žádné solženicynovské škole nepatřím. Můj vztah k literární stránce jeho prací je zdrženlivý. [...] Lágrové téma – to přece není umělecká idea, literární objev, model prózy. [...] Solženicyn lágr nezná, nechápe ho.“³² Solženicyn v tomto směru nezůstával svému kritikovi nic dlužen. Napadal Šalamovovy povídky, že v nich není nic kromě mrtvolné hrůzy.³³ Opustíme ale smutnou historii těchto rozepří, téma na samostatné pojednání, a vraťme se zpátky do období Ivana Děnísoviče.

Konec liberalizace

Šedesátá léta, jež začala tak slibně a svobodomyšlně, skončila návratem ke starým společenským a kulturním normám. Definitivní tečkou za aktivitami liberální opozice byly události kolem udělení Leninovy ceny za rok 1964. Na seznam nominovaných děl prosadil Tvardovskij *Jeden den Ivana Děnísoviče*. Spor o Leninovu cenu přerostl ve Svazu spisovatelů ve vyhrocený konflikt mezi liberály a konzervativci. Tvardovskij zůstal v boji za udělení ceny pravdě – lágrové novele – osamocený.

Mrazivá atmosféra, která v zemi zavládla od 14. října 1964, kdy byl Chruščov nahrazen neostalinistou Brežněvem, umocnila Solženicynův pocit, že realizaci díla, jehož otištění „bude horší než atomový výbuch“, nelze odkládat. Z celého Ruska přicházely autorovi *Jednoho dne Ivana Děnísoviče* dopisy těch, kteří měli za sebou podobnou životní zkušenost. Lidé popisovali své osudy, chtěli se s autorem první sovětské lágrové novely sejít, prosili ho, aby psal dál. Aby psal a dál popisoval obyčejné dny obyčejných lidí v obyčejném sovětském pracovním táboře, jež se těm, kteří lágrovým peklem neprošli, mohly jevit jako výplod šílené fantazie. „Tak jsem shromáždil nepopsatelný materiál, který by jinak

v Sovětském svazu nashromáždit nešlo – jenom díky *Ivanu Děnísoviči*. On se stal cestou k *Souostroví Gulag*,“³⁴ řekl Solženicyn na počátku osmdesátých let v rozhovoru pro rádio BBC.

Neviditelní spolupracovníci

Aby mohl nashromážděný materiál zpracovat do knihy *Souostroví Gulag*, našel si Solženicyn okruh lidí, kteří pro to byli ochotni riskovat život. Jména Solženicynových spolupracovníků, bylo jich 257, zůstávala dlouho neznámá. Teprve v devadesátých letech začal Solženicyn hovořit o svých neviditelných pomocnících (nazýval je *neviditelní*, rusky *něvidimki*). Předtím o nich mluvit nemohl, protože by je tím vydal všanc KGB.³⁵ Když vyšlo počátkem devadesátých let první ruské vydání *Souostroví Gulag*, byla v něm jejich jména uvedena.³⁶ Je překvapující, že poslední české vydání v nakladatelství Academia (2011) tuto aktualizaci nereflexuje.

Známe-li okolnosti vzniku *Souostroví Gulag*, mohli bychom dnes na toto dílo pohlížet jako na kolektivní monografii dotvořenou editorem, obdařeným dobrými manažerskými schopnostmi. Solženicynův tým neviditelných pomocníků lze rozdělit do několika základních skupin: korespondenti (bývalí zekové – autoři příběhů), bibliografové, překladatelé, poskytovatelé bytů a odlehlých dač, opisovači, fotografové (fotili hotový text na mikrofilmy), přechovavatelé textů, převažeči (šlo především o západní diplomaty či potomky ruské literární emigrace, kteří text na mikrofilmech vyváželi do zahraničí). Poslední skupina – převažeči – hrála důležitou roli po celou dobu Solženicynovy disidentské činnosti. Bez nich by jeho publicita v zahraničí nikdy nedosáhla takové míry.

K Solženicynovým prvním neviditelným pomocníkům patřila Agaťa Folomkinová, stařenka, která jako by vystoupila z *Matrjoniny chalupy*. V ústraní jejího vesnického domku³⁷ začíná Solženicyn v zimě 1964/1965 zpracovávat, co mu lidé poslali. Stejná

situace se opakovala ještě tři následující zimy. V chatách loajálních neviditelných na odlehlých místech ruského venkova zpracovával Solženicyn lágrové výpovědi. Pro místní byl záhadný příchozí s protáhlou tváří lemovanou dlouhým vousem zpravidla moskevským profesorem píšícím disertaci.

Zabavení románu *V kruhu prvním*

V září 1965 udeří KGB na liberální inteligenci nečekanou silou. Jsou zatčeni spisovatelé Siňavskij a Daniel. V únoru 1966 je Nejvyšší soud RSFSR v monstrózním soudním procesu pošle na sedm a pět let do gulagu za publikaci děl „kompromitujících sovětský stát, sovětskou komunistickou stranu a její politiku“. Proces povede předseda nejvyššího soudu RSFSR Lev Smirnov, jenž se jako zástupce prokurátora Rudenka, vrchního žalobce za SSSR, účastnil norimberského procesu. Než dá sovětská moc takto výhružně najevo, že literární svobodomyslnost trpět nebude, přijde si 11. září 1965 KGB také pro dva Solženicynovy neviditelné – Teuše a Zilberberga. Během domovní prohlídky najde u Teuše v předsíni nepříliš dobře schovanou část Solženicynových rukopisů, což ji podnítl k pečlivému prohledání bytu. Tak KGB objevila další antisovětské dílo, román *V kruhu prvním*, který autor společně s rukopisy několika divadelních her u Teuše uschoval. Děj románu popisuje životní osudy vědců, inženýrů, inteligentů a válečných zajatců uvězněných z politických důvodů v padesátých letech v šarašce, ve věznici Marfino u Moskvy, kde byl také autor skutečně zadržován. Posláním je pracovat na vynálezech sloužících k upevnění vojenské síly sovětského režimu. Toto vězení s mírnějším způsobem zacházení nazývá autor analogicky k Dantovu prvnímu stupni pekla – kruhem prvním.

V množství protiřečících si pramenů, k nimž patří i spisovatelova autobiografie *Trkalo se tele s dubem* (1975), se jen obtížně hledá odpověď na otázku, proč vzal autor rukopis románu *V kruhu*

Alexandr Solženicyn – stylizované foto na přebalu prvního knižního vydání novely *Jeden den Ivana Děnisoviče*.

prvním z trezoru redakce *Nového miru* a riskantně ho uschoval u Teuše. Ze vzpomínek redaktorů časopisu víme, že Tvardovskij se autora, jenž byl v hledáčku KGB a s ním i okruh lidí, se kterými se stýkal, snažil přesvědčit, aby dílo z pancéřovaného sejfu neodnášel. Ze všech možností, jež existovaly, to byla nejbezpečnější varianta pro úschovu rukopisu. Byť ho Solženicyn několikrát přepracoval, ani změkčenou variantu románu se Tvardovskij po procesu se Siňavským a Danielem neodvážil vydat. Osud časopisu a celé redakce riskovat nechtěl.

Příprava smrtonosného díla

V autobiografii *Trkalo se tele s dubem* prezentuje spisovatel sám sebe jako oběť cizí (Teušovy) neopatrnosti, po níž mu údajně nezbývalo nic jiného než dát román *V kruhu prvním* k dispozici samizdatu. Lija Gorčakovová-Elštejnová, žena Solženicynova literárního souputníka, odsouzeného rovněž podle paragrafu 58 (antisovětská agitace a propaganda), v komparativně pojednané monografii *Život podle lži. Po „Biografii“ A. Solženicyna*³⁸ vyslovuje názor, že ze Solženicynovy strany šlo o promyšlený krok směřující ke zviditelnění a publicitě. Podotýká, že jen hloupý člověk by mohl uvěřit Solženicynově tvrzení, že v době, kdy sovětská moc zintenzivnila pronásledování svých odpůrců, nepředpokládal, že by jeho známí mohli být odposloucháváni či sledováni KGB.

KGB z odposlechů věděla, že kromě románu *V kruhu prvním*, který měla nyní v rukou, existuje další, mnohem nebezpečnější rukopis a že ve srovnání s ním je ten, co si odnesla, banalita. Později ještě Solženicyn uschová u jiného ze svých neviditelných pomocníků provolání *O úmyslech spisovatele A. Solženicyna*, kde o „smrtonosném díle“, které tvoří, pojedná náležitě podrobně. „Teď zběsile píšu, bez přestání... Strhnu lavinu... Až přijde čas, vypálím strašlivou salvu.“³⁹ Toto pojednání bude společně s jeho přechovavatelem rovněž „zatčeno“.

Protože nyní měla KGB na Solženicyna dostatek materiálu, nesrovnatelně víc antisovětského než napsali Siňavskij s Danielem, každou noc čekal, že si pro něj přijdou. V tomto nebezpečném období mu nabídl útočiště Korněj Čukovskij na své spisovatelské dače v Perdělkinu. Vycházel z toho, že tam, kde trávili léto prominenti z literárních kruhů, Solženicyna nezatkou. Zde se Solženicyn seznámil s dcerou a vnučkou Čukovského, které mu nabídl útočiště v jejich moskevském bytě. Čukovského vnučka Jelena (v dokumentech nazývaná Ljuša) se brzy nato stala hlavní postavou týmu Solženi-

cynových neviditelných pomocníků. Organizovala schůzky a předávání materiálů mezi neviditelnými a západními žurnalisty, byla jednou z opisovaček *Souostroví Gulag*. Ve filmovém dokumentu *Tajná historie Souostroví Gulag*⁴⁰ vzpomínala, že Solženicynovy kontakty s neviditelnými se odehrávaly v rádech minut. Každý v týmu měl svůj úkol. Nešlo jen o opisování rukopisu. Ti, co uměli jazyky, překládali zahraniční prameny, další dělali rešerše, zpracovávali literaturu apod.

Kontakty se Západem

Jak se Solženicyn dostává do opozice k oficiální kultuře, pohybuje se stále více v disidentských kruzích. V bytě Naděždy Mandelštamové se seznamuje s lidmi, kteří mu budou zajišťovat kontakt se zahraničím. Prvním krokem k Solženicynově publicitě na Západě se stane jeho *Otevřený dopis IV. sjezdu Svazu sovětských spisovatelů* (jsa členem, není pozván). Autor v něm žádal, aby byla posouzena zvláště literárně negramotných lidí páchaná na sovětských spisovatelích. Kromě Bulgakova, Achmatovové, Pasternaka a dalších perzekvovaných velikánů uvedl Solženicyn na konci seznamu také sebe. K velké radosti pisatele zareagoval Západ na *Otevřený dopis* otištěný v květnu 1967 na stránkách francouzského deníku *Le Monde* přesně tak, jak potřeboval – hlukem a křikem. Citovaly a komentovaly ho světové deníky i rozhlasové stanice. Vypukla mohutná zahraniční kampaň na podporu „šťvaného“ Solženicyna. „Rozpoutání světové podpory, tak nečekaně silné, vítězné, činilo moji další účast v boji zbytečnou. Boj pokračoval sám. Nemusel jsem ztrácet čas,“ vzpomínal na události spisovatel.⁴¹ Od tohoto okamžiku začala západní média pozorně sledovat Solženicynův osud.

Sovětská moc ho zároveň začala vnímat jako nebezpečného nepřítele. Tvardovskij, předvolaný na sekretariát Svazu spisovatelů, aby se k dopisu vyjádřil, stál neochvějně na straně svého autora. Varoval

Svaz spisovatelů, ať nedopustí, aby se opakovala historie s Pasternakem a románem *Doktor Živago*: vyjdou-li oba Solženicynovy romány na Západě, budou mít kolosální úspěch. [Tvardovskij měl na mysli *Rakovinu* a *V kruhu prvním*, které již kolovaly v samizdatu, pozn. I. R.] Výsledkem bylo, že začaly práce na sovětském vydání *Rakoviny*.⁴² Uprostřed dubna roku 1968 však došlo k nečekané události – v literární příloze britského deníku *The Times* vyšly rozsáhlé ukázky z románu *Rakovina*, přestože je autor do zahraničí neposlal. Šlo o akci KGB. Cílem bylo obvinít Solženicyna ze stejné kauzy jako Siňavského s Danielem – zahraniční publikace děl očerňujících sovětskou skutečnost.

Solženicyn pochopil, že smyčka kolem něj se stahuje, a horečně zrychluje práci na finální podobě *Souostroví Gulag*. Celý květen roku 1968 od rána do noci přepisovaly neviditelné pomocnice Jelena (Ljuša) Čukovská a Jelizaveta Voroňanská,⁴³ k jejímž tragickému osudu dospějeme v příběhu *Souostroví Gulag* později, na dvou psacích strojích text v pěti kopiích. (Některé prameny uvádějí, že osob bylo více.) Ten během čtrnácti hodin nafotil na mikrofilm fotograf Valerij Gordžumov. V červenci 1968 odletěl mikrofilm se *Souostrovím Gulag* v plechovce od kaviáru do Paříže. Mezi materiály UNESCO ho přepravil Alexandr Andrejev, s nímž se Solženicyn seznámil u Naděždy Mandelštamové. Vnuk Leonida Andrejeva, zakladatele literárního expresionismu, kterého po revoluci exkomunikovali z literatury, tuto službu prokázal rád. Uplyne však ještě pět let, než dá autor pokyn k publikaci textu na mikrofilmu.

Vyloučení ze Svazu spisovatelů

Předzvěstí toho, že pro Solženicyna už není v sovětské literatuře místo, je jeho vyloučení ze Svazu spisovatelů v listopadu 1969, o němž bezprostředně poté informovala rozhlasová stanice *Hlas Ameriky*. Předsedajícímu Michailu Šolochovovi tento akt

Solženicyn v emigraci vrátí. První, co po deportaci ze Sovětského svazu učiní, bude, že vlastním nákladem vydá v Paříži útlou knížečku, ve které zpochybní Šolochovovo autorství *Tichého Donu*, díla, k němuž ještě nedávno obdivně vzhlížel.⁴⁴ „Velmi mě mrzí, že jsem neměl příležitost vyjádřit Vám 17. prosince [setkání na Leninských horách roku 1963, pozn. I. R.] své oddané pocity, že jsem Vám nemohl říci, jak velmi si vážím autora nesmrtelného Tichého Donu,“ čteme v Solženicynově telegramu, zaslaném úhlavnímu nepříteli. I když se Solženicyn k autorství hypotézy založené na nepodložených smyšlenkách nepřihlásí, skryje svoji identitu za šifru D*,⁴⁵ rozpoutá anonymně vydaná publikace mohutnou antišolochovskou kampaň. Skandál získá mezinárodní rozměr: vždyť šlo o dílo nositele Nobelovy ceny. To vše se však odehraje až o pět let později, roku 1974.

Zatím je ostrakizovaný Solženicyn ve vlasti a pracuje na své zahraniční publicitě. Je to strategické, neboť čím více o něm budou vědět na Západě a čím větší bude jeho publicita, tím více bude chráněn. Sovětská moc nebude chtít další skvrnu na své tváři, další inkviziční proces podobný procesu se Siňavským a Danielem nerozpoutá.

Nobelova cena

Když začaly Solženicynovy kontakty se Západem, kterými se nikterak netajil, nabývat na intenzitě, ocitl se v ohrožení nejen Tvardovskij, ale celý časopis *Novyj mir*. Přestože na stránkách jeho časopisu už dávno žádné texty Ivana Děnisoviče nevycházely, provázanost s autorem, jenž se ocitl na černé listině nežádoucích, byla známá. „My jsme ho zrodili, a on nás zabil,“ hořce shrnul situaci Tvardovskij, když byl v únoru 1970 společně s celou redakční radou z *Nového miru* odvolán.

Ve stejném roce byl Solženicyn navržen na Nobelovu cenu za literaturu, kterou – „za mravní sílu, s níž následoval tradice ruské literatury“ – skutečně

obdržel. Explicitně šlo o *Jeden den Ivana Děnisoviče* a romány *Rakovina* a *V kruhu prvním*. Stalo se to, před čím Tvardovskij svého času varoval – oba romány, doma zakázané, vyšly na Západě. A protože společně s první lágrovou novelou zobrazovaly neľichotivou stranu nepřítelovy tváře – jejich tvůrce byl z důvodů mnohem více politických než uměleckých vyzvednut mezi ty, kdož sídlí na spisovatelském Olympu. Nikdy předtím a nikdy potom se nestalo, že by autorovi stačilo pouhých osm let literární činnosti k získání Nobelovy ceny. Protože se Solženicyn obával, že mu nebude umožněn návrat do vlasti, cenu, nejvyšší mezinárodní uznání v oblasti literární tvorby, si nepřevzal. Na své publicitě za železnou oponou však pracoval dál.

Publikace *Souostroví Gulag*

V roce 1972 navazuje kontakt se švédským žurnalistou, kterého po několika setkáních požádá, zda by nemohl vyvézt mikrofilm s děkovnou řečí Švédské královské akademii a otevřený dopis médiím, sdělující všem, že spisovatel Solženicyn napsal knihu *Souostroví Gulag*. Žurnalista souhlasí. Mikrofilm odletí do Stockholmu v tranzistorovém rádiu místo baterií. Poté, co jsou západní média obeznámena s existencí díla, jehož obsah je srovnatelný s vyzrazením státního tajemství, začínají v Německu a ve Francii práce na překladu do obou jazyků. Tyto skutečnosti KGB registruje, ale nemůže jim zabránit.

Když Solženicyn 23. srpna 1973 poskytne americké agentuře *Associated Press* a francouzskému listu *Le Monde* dlouhý rozhovor, v němž mimo jiné řekne: „Dokud mi budou uzavřeny cesty k publikaci ve vlasti, budu dál tisknout své knihy v západních nakladatelstvích,“⁴⁶ dojde KGB trpělivost. Jelikož Solženicyna chráněného západní publicitou zatknout nemůže, obrátí zlost proti neviditelným.⁴⁷ Ještě téhož dne je v Leningradu zadržena Jelizaveta Voroňanská. Šestašedesátiletá osamělá paní nevydr-

ží několikadenní výslech metodami KGB a prozradí, kde je ukryta jedna z kopií *Souostroví Gulag*. Po propuštění se Jelizaveta Voroňanská s pocitem viny, že selhala, doma oběsí.⁴⁸ V již zmiňovaném filmovém dokumentu *Tajná historie Souostroví Gulag* je událost evokována formou záběrů na hrob Voroňanské. Solženicyn o ní nehovoří. Dále vystupuje jako autor-oběť, jenž musí rychle jednat, aby to nejdůležitější – dílo – bylo zachráněno.

Skutečnost, že KGB má *Souostroví Gulag* v rukou, pro autora znamená: je potřeba, aby se rozvířila hladina pozornosti západních médií dříve, než přijdou domácí sankce za antisovětskou agitaci a propagandu. Solženicyn píše narychlo předmluvu a dává Nikitovi Struvemu⁴⁹ v pařížském ruskojazyčném nakladatelství YMCA-Press pokyn k publikaci *Souostroví Gulag*. Zároveň posílá do Kremlu padesátistránkový *Dopis představitelům Sovětského svazu*, prezentaci svých názorů na další vývoj země. Vyzývá v něm k odmítnutí komunistické ideologie a k postupné přeměně SSSR v ruský národní stát. Na závěr čteme: „Jistě si povšimnete, že tento dopis nesleduje žádné osobní cíle. Stejně jsem už vyrostl z vaší ulity a to, co jsem napsal, bude tak jako tak vytištěno, bez ohledu na váš souhlas nebo zákaz. Řekl jsem vše, co říci jsem chtěl. Je mi také 55 let a myslím, že jsem mnohými svými kroky dokázal, že si nezakládám na hmotném prospěchu a že jsem připraven obětovat svůj život. Takové chápání života vám připadá neobvyklé – ale vidíte, zde je máte. Tímto dopisem též беру na sebe velkou odpovědnost před ruskými dějinami.“⁵⁰ Tyto rysy Solženicynova myšlení – nacionalismus a sebestřednost – budou s přibývajícími léty nabývat na dominanci.

Protože Nikita Struve pracuje rychle, ještě v prosinci roku 1973 vychází v Paříži *Souostroví Gulag*. Miniaturní publikace tištěná na tenkém papíře, uzpůsobená k tomu, aby dobře plnila úkol – rychle se šířila a bylo snadné ji ukrýt –, zaplavuje zemi.

Vyhoštění z vlasti

A to byla poslední kapka. Sovětské moci došla trpělivost. Dne 7. ledna 1974 se schází politbyro ÚV, aby přijalo opatření, jimiž Solženicynovu antisovětskou činnost jednou provždy ukončí. Většina členů politbyra včetně hlavy státu Brežněva hlasovala pro to, aby byl Solženicyn zatčen, odsouzen a poslán tam, kde již jednou byl – do gulagu.⁵¹ Přes převažující nesouhlasné názory však nakonec zvítězilo řešení navržené předsedou KGB SSSR a pozdější hlavou státu Jurijem Andropovem – vyhoštění. Sovětská moc udělala totéž, co kdysi činil Lenin – nežádoucího intelektuála deportovala z vlasti.⁵² Nejdřív ho však musela zatknout a zbavit sovětského občanství. To se stalo 12. února 1974. Následujícího dne je Solženicyn v doprovodu KGB posazen do leteckého speciálu a nedobrovolně opouští zemi. Přistává ve Frankfurtu nad Mohanem, kde ho na letišti vítá německý kolega, nositel Nobelovy ceny za literaturu, Heinrich Böll. Začíná nová etapa Solženicynova života.⁵³

Dodejme, že ještě téže noci, kdy byl Solženicyn zatčen, předala jeho druhá žena Natálie⁵⁴ skrze zahraniční korespondenty na Západ esej *Nežít se lží*, která vyšla 18. února 1974 v londýnském deníku

Alexandr Solženicyn s Heinrichem Böllem ve Frankfurtu, 13. února 1974.

Daily Express a následně v ruskojazyčných periodikách v New Yorku, Paříži či Frankfurtu nad Mohanem.⁵⁵ *Nežít se lží* patří k nejčastěji citovaným Solženicynovým proklamativním textům. Je příjemné číst v závěru slova: „Což nám jeden vskutku veliký evropský národ, námi zrazený a oklamáný národ československý, neukázal, že i proti tankům se může postavit nechráněná hrud', bije-li v ní důstojné srdce?“ Není to však nejdůležitější myšlenka, kterou autor sledoval.

Nežít se lží je sumarizací pravidel, jimiž bychom se měli řídit, aby náš život nebyl životem ve lži. Analogicky k biblickému textu obsahuje mj. desatero zákazů a příkazů. Někde hovoří autor jako kazatel v obecné rovině („nejprostší a nedostupnější klíče k našemu osvobození: osobní neúčast při lhaní!“),⁵⁶ jinde, především ve věcech veřejného života, podává konkrétní návod („nenapiše, nepodepíše, nevytiskne za žádných podmínek jedinou větu, která podle jeho mínění zkresluje pravdu, nevysloví takovou větu ani v soukromé rozmluvě, ani na veřejnosti“; „nepředplatí si ani nekoupí takové noviny nebo časopisy, které přinášejí zkreslené informace a zamlčují podstatná fakta“).⁵⁷ Přes výhrady k autorovi eseje, neboť on sám při budování svého vnějšího obrazu mnohá ze zformulovaných pravidel nedodržoval, je text stále platný. Není mnoho periodik, která bychom si dnes mohli – nechceme-li žít ve lži – v naší zemi předplatit...

Když jsem poprvé držela v rukou český překlad, útlou knížečku *Nežít se lží*, která vyšla roku 1974 v Curychu, překvapilo mě, že text je datován dnem autorova zatčení. Je možné, aby člověk napsal během noci, kdy je zatčen a vyslýchán, esej, která má v tištěné podobě třináct stran, z cely KGB ji dokázal předat ženě a ta samizdatu a západním novinářům? Není. Ale je to součást Solženicynova mýtu. Pravda je taková, že Solženicyn pracoval na eseji více než rok.⁵⁸ Když KGB odhalila při výslechu Voroňanské text *Souostroví Gulag*, dal Natálii instrukce, aby

v případě jeho zatčení či smrti esej *Nežít se lží* do čtyřiaadvaceti hodin zveřejnila. Tímto textem se nakonec neuzavřel Solženicynův život, ale pouze jedna jeho etapa.⁵⁹

Svobodný autor

Záhy po příletu do svobodného světa dostává Solženicynův vztah s těmi, kteří ho dosud bezvýhradně podporovali, první trhlinu. Když 3. března 1974 vyjde v Paříži jeho *Dopis představitelům Sovětského svazu* – byl sice staršího data, avšak dosud ho nepublikoval –, nenásledují ovace, na něž byl z minulosti zvyklý. Západní média a mnozí demokraticky smýšlející disidenti v SSSR včetně Andreje Sacharova a Roje Medveděva označí obsah dopisu poznamenaného duchem „velkoruského nacionalismu“⁶⁰ za nebezpečný. Čteme-li více než čtyři desítky tištěných stran *Dopisu* dnes, pochopíme, proč se Solženicyn po návratu do Ruska v roce 1994 těšil tak velké oblibě u prezidenta Vladimira Putina. Nacionalismus snoubí se s myšlenkou, že „v dohledné budoucnosti, ať chceme či nechceme a ať se rozhodneme tak či onak, bude Rusku přisouzen právě autoritativní řád“,⁶¹ s myšlením novodobého ruského cara hezky rezonovaly. Poslední léta svého dlouhého života strávil Solženicyn, částečně ochrnutý, avšak stále píšící, na invalidním vozíku. Cenu Vladimira Putina Za vynikající výsledky v oblasti humanitární činnosti za něj v Kremlu roku 2007 převzala manželka Natálie. Zemřel v Moskvě roku 2008 na infarkt. Bylo mu úctyhodných devadesát let.

Epilog

Solženicyn sepsal jednu z politicky nejvýznamnějších knih dvacátého století, a tou bylo *Souostroví Gulag*. Bylo to mimořádně záslužné – politicky. Svého času sehrálo jeho dílo při přehodnocení pohledu na Sovětský svaz zásadní roli. Jeho dopad

Návrat Alexandra Solženicyna do Ruska v roce 1994.

a rozměr byly tak úctyhodné, že ze Solženicyna učinilo mýtus. Tak jako svého času zaplavil svou vlast *Souostroví Gulag*, zaplavuje ji nyní desítkami monografií a literárněhistorických pojednání, v nichž autoři zauímají ke všemu, co po sobě zanechal, různá stanoviska. A co víc, v závislosti na pozici pisatele – záleží na tom, zda je publikace psána pod dohledem spisovatelovy rodiny či nikoliv – se mění interpretace historického faktu, někdy i historický fakt jako takový. Nelze se spolehnout ani na Solženicynovu autobiografii *Trkalo se tele s dubem*, napsanou v emigraci, donedávna vnímanou jako etalon pravdy. Když její první ruské vydání (1994) četli Moskvané, z nichž mnozí byli pamětníky událostí kolem časopisu *Novyj mir*, spravedlivě se na autora, hanobícího šéfa redakce, rozhořčili.

Nelze Solženicyna vinit z toho, že byl vzýván a jako každý objekt mýtu opředen vlastnostmi, kterými neoplýval. I on byl jen člověk. Přístupujme ke všem krajnostem, které se nyní v autorově vlasti objevují – od obviňování z grafomanství a zatracování veškerého díla po epiteton constans veliký spisovatel –, s rezervou. Rusko je takové. Umí nekriticky uctívat stejně jako nekriticky zatracovat.

Poznámky:

- ¹ Podrobněji viz Ryčlová, I.: Básnířka Anna Achmatovová. *Kontexty* 3/2016, s. 81–96.
- ² Pracovat na ní začala v roce 1933, kdy byl poprvé zatčen a odvezen do gulagu její syn Lev Gumiljov.
- ³ Solženicyn byl zatčen v únoru 1945. Přímo z fronty putoval do vězení za to, že vojenská cenzura v jeho dopisech odhalila kritické výpady vůči Stalinovi. Podle nechvalně proslulého paragrafu 58 trestního zákoníku RSFSR byl za antisovětskou agitaci a propagandu v červenci 1945 odsouzen k osmi letům nápravně pracovního tábora a k věčnému vyhnanství. Po odpykání trestu se mu místem věčného vyhnanství stala sovětská Střední Asie, kde nakonec strávil jen tři roky.
- ⁴ Solženicyn, A.: Interview pro BBC Radio k 20. výročí publikace *Jednoho dne Ivana Děnisoviče*. Cavendish, 8. 6. 1982.
- ⁵ Podrobněji viz Ryčlová, I.: Alexandr Tvardovskij – básník redaktorem. *Kontexty*, 3/2013, s. 15–29.
- ⁶ Viz <http://rushist.com/index.php/russia/3680-solzenitsyn-aleksandr-isaevich-biografiya>, s. 13.
- ⁷ Tamtéž.
- ⁸ Pravděpodobně to bylo 10. listopadu 1961.
- ⁹ Podrobněji viz Ryčlová, I.: Křik kolem Miachaila Šolochova. In: *Mezi kladivem a kovadlinou*. CDK, Brno 2012, s. 111–138.
- ¹⁰ Podrobněji viz Saraskina, L.: *Aleksandr Solženicyn*. Molodaja gvardija, Moskva 2008, s. 510–511.
- ¹¹ Tamtéž.
- ¹² Tamtéž.
- ¹³ Některé prameny uvádějí, že byt v Moskvě odmítl Solženicyn z obavy, že by taková radikální proměna prostého rjazaňského učitele v celebrity nepůsobila dobře. Odsoudil tak sebe i ženu k deseti letům života v hladovějící Rjazani a nekonečným cestám za balíky potravin.
- ¹⁴ Rukopisy odnesl do *Nového miru* ve stejnou dobu jako novelu *Jeden den Ivana Děnisoviče*.
- ¹⁵ Aby nevznikl problém s cenzurou, Tvardovskij při redakci textu venkovské novely přesunul děj do předchruščovovského období a dal jí nekonfliktní název *Matrjonina chalupa*. Obě novely vyšly pod lapidárním názvem *Dvě povídky*.
- ¹⁶ Podrobněji o Juliji Danielové a procesu se Siňavským a Danielelem viz Ryčlová, I.: Ničeho nelituju. Osud Julije Daniela. *Kontexty* 2/2014, s. 29–44.
- ¹⁷ *Izvestija*, 30. listopadu 1962. Autorem byl spisovatel a člen ÚV Nikolaj Gribačov.
- ¹⁸ Zřetelně se tato charakterová vlastnost projevila v autobiografii *Bodalsja těljonok s dubom* (česky *Trkalo se tele s dubem*, Academia, Praha 2001). Název odkazuje na ruské úsloví, jehož ekvivalentem v češtině je „hlavou zeď neprorazíš“. Autobiografie vydaná v emigraci (1974) zachycuje na šesti stech stranách Solženicynovy osudové boje se sovětskou mocí. Mimo jiné jsou v ní prezentovány události spjaté s časopisem *Novyj mir*. Šéfredaktor Tvardovskij z vyprávění vystupuje jako člověk nepřilíší pozitivních

lidských vlastností, ovládaný zbabělostí a loajalitou vůči moci. Je nepravděpodobné, že by autorovi po tak krátké době selhávala paměť.

- ¹⁹ 7.–9. března 1963. Podrobněji viz Saraskina, L.: *Aleksandr Solženicyn*. Molodaja gvardija, Moskva 2008, s. 515.
- ²⁰ Tamtéž, s. 515.
- ²¹ Tamtéž, s. 516.
- ²² Tamtéž, s. 516.
- ²³ Tamtéž, s. 518.
- ²⁴ Tamtéž, s. 519.
- ²⁵ Tamtéž, s. 519.
- ²⁶ Šalamov, V.: *Novaja kniga. Vospominanija. Zapisnyje knižki. Perepiska. Sledstvennyje dela*. Moskva 2004, s. 333. Cit. dle Sarnov, B.: *Fenomen Solženicyn*. Eksmo, Moskva 2012, s. 454.
- ²⁷ Šalamov, V.: *Několko moich žizněj*. Eksmo, Moskva 2009, s. 644–652.
- ²⁸ Alexandr Chrabrovickij (1912–1989), literární vědec a spisovatel, regionalista.
- ²⁹ Zek – označení pro vězně gulagu, z ruské zkratky z/k.
- ³⁰ Pospíšil, I. a kol.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Libri, Praha 2001, s. 538.
- ³¹ Šalamov, V.: *Novaja kniga. Vospominanija. Zapisnyje knižki. Perepiska. Sledstvennyje dela*, s. 333. Cit. dle Sarnov, B.: *Fenomen Solženicyn*, s. 454.
- ³² Fragment dopisu V. Šalamova A. Kremenskému z roku 1972. Dostupné na <https://historicaldis.ru/blog/43334107513/SHalamov-protiv-Solzenitsyna?desktop=1&page=3>.
- ³³ Podrobněji viz Jesipov, V.: *Sekret Istiny (Šalamov glazami Solženicyna)*. Dostupné na <http://shalamov.ru/memory/117/3.html>. Nebo též Sarnov, B.: *Fenomen Solženicyn*. Eksmo, s. 454.
- ³⁴ Solženicyn, A.: Interview pro BBC Radio k 20. výročí publikace *Jednoho dne Ivana Děnisoviče*. Cavendish, 8. 6. 1982.
- ³⁵ Autobiografii *Trkalo se tele s dubem* rozšířil o samostatnou část, kterou svým neviditelným pomocníkům věnoval.
- ³⁶ Podrobněji viz Solženicyn, A.: Bodalsja těljonok s dubom. Pjatoje dopolnjenje. Něvidimki. In: *Novyj mir*, 1991, č. 11, s. 119–146; č. 12, s. 5–76. Neúplný seznam jmen neviditelných pomocníků je dostupný na <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
- ³⁷ Vesnička se jmenovala Davydovo (nacházela se nedaleko Solutči) a na stavení je dnes pamětní deska.
- ³⁸ Gorčakova-Elštejn, E.: *Žizň po lži. Po „Biografii“ A. Solženicyna*. Izrael 2009.
- ³⁹ Cit. dle Gorčakova-Elštejn, E.: *Žizň po lži. Po „Biografii“ A. Solženicyna*, s. 255.
- ⁴⁰ Filmový dokument o vzniku *Souostroví Gulag* natočil Nikolaj Militič, Srb narozený ve Francii, který žil v 70. letech v SSSR a události kolem Solženicyna zažil na vlastní kůži. Film byl uveden do distribuce pod názvem *Secret Story: The GULAG Archipelago* (Francie 2008).
- ⁴¹ Saranskaja, L.: *Aleksandr Solženicyn*. Molodaja gvardija, Moskva 2008, s. 684.
- ⁴² Solženicyn obdržel prvních 128 stran ke korektuře a finanční zálohu na další dva roky tvůrčí práce.

- ⁴³ Osamělá něvidimka, jedna z těch, kteří Solženicynovi po publikaci *Jednoho dne Ivana Děnisičoviče* napsali a nabídli mu pomoc. Pracovala jako bibliografka, hledala pro Solženicyna materiály, přepisovala jeho texty, přechovávala je u sebe.
- ⁴⁴ Šolochov se po přečtení románu *V kruhu prvním* v dopise sekretariátu Svazu z 8. září 1963 vyjádřil, že mu nezbyvá než považovat autora za duševně nemocného, jenž „nevydržel těžké útrapy odsouzeného a pomátl se na rozum“. In: Suchich, S.: *Spory ob autorství Tichogo Dona*. Kitlzdak, Nižnij Novgorod 1999, s. 20.
- ⁴⁵ D*: *Stremja „Tichogo Dona“ (zagadki romana)*. YMCA-PRESS, Paris 1974.
- ⁴⁶ Viz <https://www.libfox.ru/53352-aleksandr-solzhenitsyn-iz-intervyu-agentstvu-assoshieyted-press-i-gazete-mond-23-avgusta-1973.html>.
- ⁴⁷ KGB to tak dělala často. Místo Pasternaka, kterého znal celý svět, byla zatčena a poslána do lágru jeho milénka Olga Ivinská, aby bylo možné spisovatele vydírat.
- ⁴⁸ O Voroňanské píše podrobněji Lija Gorčakovová-Elštejnová v knize *Žizň po lži. Po „Biografii“ A. Solženicyna*, s. 253.
- ⁴⁹ Nikita Struve (1931–2016), francouzský překladatel a rusista, řídil nakl. YMCA-Press.
- ⁵⁰ Solženicyn, A.: *Dopis predstaviteľům Sovětského svazu*. Konfrontation Verlag AG, Zurich 1975. Překlad Stanislav M. Kříž. V doslovu k českému překladu nalezneme komentář, v němž se mj. píše, že „mnozí ze čtenářů vytýkají autorovi nacionalismus, přesněji řečeno přílišné rusofilství, dále zahleděnost do minulosti a konečně nereálnost některých návrhů“.
- ⁵¹ Přípravou procesu měl být pověřen předseda KGB Andropov a generální prokurátor SSSR Rudenko. Pozoruhodné je, že ministr vnitra Nikolaj Ščolkov se postavil na Solženicynovu stranu. Žádal publikaci románu *Rakovina*. Se svými návrhy však neuspěl.
- ⁵² Solženicynova deportace z vlasti připomínala *Parník filozofů* (1922), nucené vysídlení nežádoucích ruských intelektuálů, jímž chtěl Lenin „očistit Rusko jednou provždy“ (viz Leninův dopis Stalinovi z poloviny roku 1922).
- ⁵³ O několik týdnů později přiletěla za Solženicynem manželka Natálie se dvěma malými dětmi. Bylo mu také dovoleno, aby za ním do zahraničí putovala jeho knihovna a archiv. To bylo velmi nestandardní. Většina odpůrců režimu se při nedobrovolném opuštění vlasti musela spokojit s limitovaným počtem zavazadel. (Tuto skutečnost literárně ztvárnil Jurij Dovlatov v povídce *Kufr*.)
- ⁵⁴ Natálie Solženicynová, rozená Světlovová (*1939).
- ⁵⁵ *Novoje ruskoje slovo* (New York, 1974, 16. března), *Russkaja mysl* (Paříž, 1974, 21. března), *Posev* (Frankfurt nad Mohanem, 1974, č. 3).
- ⁵⁶ Solženicyn, A.: *Nežít se lži*. Konfrontation Verlag 1974, Zurich, s. 8. Přeložil Vlastimil Čech.
- ⁵⁷ Tamtéž.
- ⁵⁸ Prameny uvádějí, že od roku 1972.
- ⁵⁹ 14. února 1974, den po Solženicynově deportaci z vlasti, byl náčelníkem Hlavní správy ochrany státního tajemství vydán příkaz

„O vyjmutí děl A. I. Solženicyna z knihovních fondů a z knižního trhu“.

- ⁶⁰ A. I. Solženicyn, A. D. Sacharov i R. Medveděv: diskussija vokrug „Pisma voždam Sovetskogo Sojuza“ i jeho vosprijatije v emigrantskoj pečati. *Molodoj učonyj*, 2015, č. 2. Dostupné též na <https://moluch.ru/archive/82/14689>.

- ⁶¹ Solženicyn, A.: *Dopis predstaviteľům Sovětského svazu*. Konfrontation Verlag AG, Zurich 1975, s. 39.

Použitá literatura:

- Bušin, V.: *Nížvestnyj Solženicyn. Genij pervogo plevka*. Elsmo, Moskva 2010.
- Bušin, V.: *Totalnyj projekt Solženicyna*. Algoritm, Moskva 2013.
- Čalmajev, V.: *Aleksandr Solženicyn. Sudbina i tvorčestvo*. Prosveščeniye, Moskva 2010.
- Čukovskaja, J.: *„Čukokkala“ i okolo*. Žizň i mysl, Moskva 2014.
- D*: *Stremja „Tichogo Dona“ (zagadki romana)*. YMCA-PRESS, Paris 1974.
- Grodzenskij, S.: *Vospominanija ob Aleksandre Solženicyně i Varlame Šalamove*. Prospekt, Moskva 2016.
- Grozno, N.: *Russkije pisateli XX vek*. Prosveščeniye, Moskva 1998.
- Hrala, M.: *Ruská moderní literatura 1890–2000*. Karolinum, Praha 2007.
- Jakovlev, N.: *Souostroví Solženicynových lží*. Nakladatelství Tiskové agentury Novosti, Moskva 1974.
- Moisejeva, I.: *Sindrom Solženicyna*. Petrocentr, Sankt-Peterburg 2013.
- Pospíšil, I. a kol.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Libri, Praha 2001.
- Rešetovskaja, N.: *V krugy vtorom. Otkrovenija pervoj ženy Solženicyna*. Algoritm, Moskva 2006.
- Saraskina, L.: *Aleksandr Solženicyn*. Molodaja gvardija, Moskva 2008.
- Saraskina, L.: *Solženicyn i medijskij v prostanstve sovetsoj i postsovetsoj kultury*. Progress-Tradicija, Moskva 2014.
- Sarnov, V.: *Fenomen Solženicyna*. Moskva 2012.
- Solženicyn, A.: *Jeden den Ivana Děnisičoviče a jiné prózy*. Svět sovětů, Praha 1965.
- Solženicyn, A.: *Dopis predstaviteľům Sovětského svazu*, Konfrontation Verlag AG, Zurich 1975.
- Solženicyn, A.: *Publicistika. Statji i reči*. YMCA-PRESS, Paříž 1981.
- Solženicyn, A.: *Souostroví Gulag*. Academia, Praha 2011.
- Supruněnko, P., Supruněnko, J.: *Nížvestnyj Solženicyn*. LENAND, Moskva 2014.
- Thomas, D.: *Alexandr Solženicyn. Století v jeho životě*. Práh, Praha 1998.

Ivana Ryčlová, literární historička, překladatelka, zabývá se dějinami ruské literatury a dramatu 20.–21. století a literárněhistorickými aspekty vztahu tvůrčí osobnosti a totalitního systému.

Poučení z fotografie

DURS GRÜNBEIN

DURS GRÜNBEIN se narodil v roce 1962 v Drážďanech a dnes patří k nejuznávanějším básníkům své generace. Už ve třiatřiceti letech mu byla udělena Cena Georga Büchnera, byl vyznamenán řádem Pour le Mérite v oblasti vědy a umění, v roce 2009 získal Velký kříž za zásluhy s hvězdou Spolkové republiky Německo atd. O Grünbeinovi se mluví jako o „nejvzdělanějším básníkovi německé jazykové oblasti“ (Ulrich Greiner), básníkovi, který zároveň disponuje mimořádným uměním jazykového vyjádření. Žije jako spisovatel ve svobodném povolání v Berlíně a v Římě.

Durs Grünbein.
Foto Tineke de Lange.

„Román“ *Léta v Zoo* vyšel v roce 2015 v nakladatelství Suhrkamp. Jde o esejisticky laděnou koláž z próz, básní a fotografií, oblouk „vzpomínek“, který se klene od roku 1900 do roku 1989. Výchozím bodem tohoto ohlížení do minulosti je Grünbeinovo dětství v zahradní kolonii Hellerau na okraji Drážďan – odtud se autor noří do dramatických osudů svých předků, rodného města i do dějin vlastního prožívání a vidění světa. (W. H.)

Poučení z fotografie

Město, v němž jsem vyrostl,
Nebylo západním městem.
Nebylo východním městem.
Leželo na sever od Čech, na jih
Od Grónska, pod pískovcovým Švýcarskem
V údolí řeky, loukami zeleném.
Bylo hnízdem uprostřed, zbytkem
Krásného kamenného gesta –
Suitou v hotelu „Stará Evropa“.

Pod tapetami nalepeny ještě stále
Noviny ze včerejšího světa
Se zprávami o letech zepelínů,
Konferencích Společnosti národů,
S rubrikou Různé vedle reklam

Na podprsenky a žehličky.
Ale výhled na řeku
Zastavěli šedými baráky.
Bylo to severní křídlo,
Bylo to jižní křídlo
Rozbito jako barokní palác,
Z mobiliáře veteš.
Vše vypadalo jako ztroskotáno:
Parníky, kupole a chrámy.
A mnoho se tam toho nedělo.

Pak jsem jej našel tam na břehu
Jednoho dne pod rezavými hřeby,
V hromadách šroubů a matic
Z rozmontovaných strojů z dávno
Vylvlastněných, stržených fabrik,
Našel jsem jej mezi kostmi,
Co vyhrabali psi,

Mezi žebry, obratli, úlomky
Zvířat a lidí, jak se zdálo –
Klíč k tomuto městu.
A najednou byl klid.
A věděl jsem, kde jsem
A odkud pocházím –

Než jsem spatřil ty fotografie,
Ne v rodinném albu, ale
U stánku na bleším trhu.
Archivní obrázky to byly, pohlednice
Pouličních výjevů, pohledy na město
Mezi válkami, momentky
Zmizelého života,
Některé ještě s razítkem
„vintage print“.

Před domy, zatím nepoškozenými,
Na mostech, širokých terasách
Podél Labe na nábreží
Kráčeli lidé, nyní všichni mrtví –
Až na ty nejmladší v kočárcích.
Matky ve tmavých kabátech a kloboucích
Zůstaly navždy přikovány
K pánům s aktovkami.
Na dopravním ostrůvku civěl
Kluk, jenž nikdy nezestárne,
Na reklamní nápis
„Kakao Riquet Schokolade“.
„Alsbergův dům módy Wilsdruffova ulice:
Nové plavky od Alsberga.“
Z tramvaje číslo 11 vystoupila
Kráska v hedvábných punčochách,
Také ona vyzobnuta náhodou
A uvězněna v okamžiku.
Procházeli dobou –
Ti na Altmarktu u stánku s květinami,
Ti u pruhovaných markýz
V Pražské ulici. Nádražní hodiny
Ukazovaly navždy půl jedenácté.

Věčně trvajícím dopoledne –
Většinou na jaře, v létě
Ve městě, co nebylo východním,
Ani západním. Sotva se našel snímek,
Jenž by je ukázal v hlubokém sněhu.
„Dresdner Neueste Nachrichten“ stálo
Psáno na zábradlí podchodu.
Brzy chybělo „r“, „n“, pak „a“.
Výpadek proudu, benzínu málo,
Od bitvy u Stalingradu se opět jezdilo na kole.
Zanedlouho bylo skoro všechno
Vymazáno, pouhá fantasmagorie
Jak pouštní pevnost Kublaj-chána.
A dopředu a zpátky skákal pohled
Při hledání začátku.

Byla to povodeň? S ní přišla
Měnivá dvacátá léta.
Lidé se dívali přes hrazení
Brühlské terasy, pobouření
Labskou inflací.
Připomínali smuteční průvod,
Všichni v černém. Celý
Národ chodil tenkrát v černém. Přitom
To nejhorší měli za sebou:
Čtyři roky války v Evropě, krveprolití.
Samí poražení lidé, co mají najednou
Dost času, aby se shromáždili
V temném houfu. Jen jedna dívka
V matróza šatech pobaveně plivala
Přes zábradlí do rozvodněné,
Bahnitě hnědé, jako hrobka studené řeky.

Anebo vichr ve třicátém roce,
Co na Ptačí louce boří stánky
V zábavním parku.
Návštěvníci bezradně pozorují chaos,
Hosté strašidelného zámku. *Prašť do panáka!*
Nadává pán v slaměném klobouku
A pomrkává na dámu ve splývavých bílých šatech.

Bouře odvála loďky houpaček,
Cirkusové stany. Teď leží celá
Ta nádhera domečků z karet
Páté přes deváté v troskách
Jako střepy v kaleidoskopu.

Vždycky to byla obava,
Hvízdnutí nestálosti, strachů,
Jež v malém určovaly běh věcí
A udávaly směr krokům coby politika –
Nátlak, co se vplížil do domovů
A každého tajně bičoval.

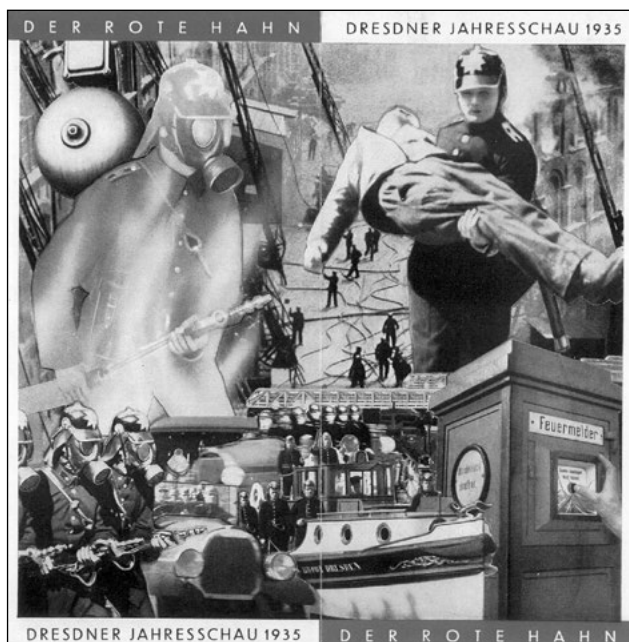
Nadšení budil sen
O sociálních jistotách, sen, co se přece
Nikdy nesplnil na těchto místech,
V ulicích, kde volební plakáty
Křiklavě červeně či černě
Slibovaly modré z nebe.

Že se ale obrázky stanou úhly pohledu,
V nichž se dějiny rozpustí ve familiární historky,
Pokaždé jiné, na chvíli téměř na dosah,
Jak se zdálo, a přitom nedostižitelné, to
Bylo poučení z fotografie.
Dopředu a zpátky skákal pohled.

O pět let později překonal spektakl
Hrůzy všechny rekordy:
„Německá lidová podívaná Červený kohout.“
Zvíře s plamenným perím se vznáší
Nad střechami okázalého města.
Novou je otázka vzdušné obrany...
U arkád na Altmarktu se řadí
Hasiči velkých požárů,
Armáda černých vozidel.
Vrchol slávy ve tmě noci:
Vzplane cvičný dům.
Hejsa fontány světla a pěny!

Červený kohout, reklamní plakáty, 1935.

A ničení bloku budov dává
Tušit budoucnost.

Milion říšských marek stojí
Stát ztráta jednoho malého města,
40 000 jediný statek.
Dlouho před bombardéry, ohnivou bouří,
Jíž město podlehne, nabízejí světelné
Reklamy pojištění proti ohni.
Jako vypasení škrtičí leží
Na asfaltu hadice,
Navíjejí je vyčerpaní muži,
Co právě zkontrolovali peklo.
Drážďany, jása tisk, mají nyní
Nejmodernější hasičství v Evropě.
Smrták, ten zahořklý mužiček
Ze staroněmeckých pohádek,
Si užil zábavné chvílky.

V tančírně „Komár“ se na sebe
Při foxtrotu tisknou dámy a pánové,
Rozohnění vzrušující podívanou.

Ještě jednou vše dobře dopadlo,
Ochrana práv a záchranáři
Jsou státními myty této éry.
Brzy tu budou přídavky na děti, ochrana zvířat
Prospěje kočkám a psům.
Napiš o tom svém drahém domě.
A myslí také na nové tarify:
„Letecká pošta šetří čas!“

Stála tam babička v tlačnici
Na okraji ulice před vstupní halou,
Za funkcionáři v hnědých košilích
Ve frontě čekajících lidí
U Blüherova parku? Ta malá žena,
Co k sobě pevně tiskne kabelku,
Se jí zezadu navlas podobá.

(Už brzy bude čekat dítě,
osmnáctiletá dívka.
A pak ještě jednou, to je manžel,
Vyučený řezník, dávno vojákem
Na pochodu Evropou.)

Zase jedno jaro, Říšská zahradní výstava:
Půl roku pomáhá kouzlo
Flóry napříč novým tlakům,
Novým zákonům.
Hymnus bytí, slavnostní óda
Na krásu země,
Píší zpravodajové
V bombastickém stylu doby.
Bylo to působivější než olympiáda,
Bližší ženskému smyslu pro krásu,
Jako Hitlerovy ruce, eunušsky hebké.

Křižník „Lipsko“ odplouvá
Z drážďanského nábřeží a před přístavištěm
Vlají v letním větru fangle s hákovými kříži.
Prodávác zmrzliny si otevřel
Svůj palác na obrubníku a čeká
Na Hitlerovu mládež.
Město je mýtinou. Nic netuší
O leteckých snímcích, co zobrazily
Jeho zranění dávno před úderem hromu,
Který vždy následuje po blescích. Často
Tam stával les zvednutých paží.

Potom už nikdo nevěděl, co to bylo,
Co vyvolalo závrať, co zmátlo
Hlavu na dvanáct let. Čas
Postoupil dál. Němé násilí
Vše ponořilo do pradávného světla.
Dlažba se leskla a temné mraky
Proplouvaly nad mosty
S rachotem uprchlických povozů,
Obrněných transportérů a žebříňáků.

A pochopil jsem, že prokletý, fatální
 Příběh těch lidí –
 Od doby, co nesou to znamení –
 Lze vyprávět jen zcela zespodu.
 Ze sklepů nahoru, ze šedivých
 Koutů protiletceckých krytů,
 Když řvaly sirény, děti,
 Ve chvílích finální bezmocnosti.

Narodil jsem se na vršku Bílý jelen –
 Ve vilové čtvrti, již válka ušetřila.
 A jsem tu, tak jako tu jsou obrázky,
 Co svědčí o životě, a neříkají nic
 O mrtvých. Matka
 Byla v bezpečí, když přišel útok.
 Vzpomíná si na díry v oknech,
 Z nichž vlály bílé záclony,

Na žhnoucí horko oné zimní noci.
 Sousedka vzala sourozence
 Do sklepa, zachránila je.
 Hledala, když byl zasažen dům,
 Vchod zavalen, širou rozlohu
 Na labských lukách za městem.
 Pak se přihnala další vlna
 A rozpoutala ohnivou bouři.

„Sedíme v Lesnici* u moštu,“
 Napsal neznámý. Na pohlednici
 Zářivý letní den.

* Lesnice (původní slovanský název *lesnice* označoval lesní potok) – německy *Lößnitz* – saské městečko v Krušných horách ne-
 daleko českých hranic.

Drážďany po bombardování v únoru 1945.

Přízračná matka

Byla to odklizená, vyklizená
Místa dětství, která viděl,
Když zavřel oči a vracel se zpátky
Do sebe: Chlapce, co bloudil po prázdných
Pláních kilometry dlouhých, když zase jednou
Nejezdila tramvaj, autobus.
Jediným opěrným bodem v dáli
Před nevýslovně čistými nebesy
Byly nové paneláky, v úhoru jednotlivě

Walter Reinhold: Žena sutin
(1952, litina; od roku 1967 v bronzu).

Roztroušené krabice. Mnohé se podobaly
Včelím úlům, s řadami uniformních
Balkonů, jiné zas sloupkům křížovek
Ve víkendovém plátku. Na jednom jako
Tajenka nahoře na štítě
Světelný nápis, který říkal:
SOCIALISMUS ZVÍTĚZÍ.

Ale v centru,
Bylo ji vidět z dále, stála Žena sutin,
Přízračná matka z bronzu,
Žena mimo módy,
V šatech a kalhotách, s šátkem na hlavě, v zástěře,
V ruce svírala zednické kladivo,
A civěla do prázdna.

On sám se cítil být prázdným, jak vstupoval
Do dne, bez peněz. Nevadilo mu,
Že byl opuštěn všemi duchy. Viděl Labe,
Které před ním viděl kdekdo, kalnou
Řeku, co pozřela všechna dětství,
Věděl, že mu nepatří nic, nic ho
Tu nebude připomínat. Při doteku
Zábradlí na mostě cítil
Státní chlad, nový vítr,
Co pronikal do každé buňky v těle, v zátýlku
Do budoucnosti upřený
Pohled Ženy sutin –
A věděl, že mu nikdo nemohl nic
Vzít, nic mu dát.
Nemohli mu nic...

Hračky 3: Kaleidoskop

Tu dole ležela, rozbita, báječná
Nebesa dětství, uspořádána do mandal,
Barevné stavební kameny nového světa.
Tam vniklo slunce do malého válečku,
Vše rozmetalo na tisíce střípků, medově žlutých
A jantarových, hnědých jako kandovaný cukr.
Dalo se jím zatřást, točit jím před očima,
Jako v loterii bubnem s losy,
Z nichž člověk vytáhl většinou jen ty, co nevyhrály, že?

Je to zklamání, když ze vši té euforie
Raných skoků se pak stane vzpomínání, rituál,
Jako toto otáčení kaleidoskopu, metodicky
Hravé, propad do přemítání, jako by tu dřepělo
Dítě v muži, muž v měsíci, žena,
Která kdysi byla dívkou – před prodávacem losů
S vyjevenýma dětskýma očima. Ne, je to údiv,
Který nikdy neskončí. Tam na hromadě střepů
Jsou vesmír a mozek odedávna zajedno.

A proto jej tak rádi otáčíme a otáčíme při tom
Jakoby ručičky hodin, až z toho jde strach.
Řítíme se dolů do té malé pestré propasti:
Do hračky z kartonu, zrcadel – průmyslového výrobku,
Do památky z výletu v lunaparku.

Durs Grünbein jako dítě, šedesátá léta minulého století.

Stane se středem v toku času, chceme-li,
Zastavením na okamžiky, firmamentem z barev.
Jak dlouho trvá, než se v nahodilém uspořádání
Každý den od dětství zjeví jako velká výhra
Při točení kola štěstí, které jsme vždy promeškali?

Ukázky z knihy *Léta v ZOO* (2015) přeložila Wanda Heinrichová.

Trencle v povětrí aneb Souhry nenáhod

Rozhovor s básníkem Milošem Doležalem

JOSEF MLEJNEK

S Milošem Doležalem (1970) jsme se setkali už na počátku devadesátých let v redakci časopisu *Souvislosti*, kdy mi byl představen jako krajan z Vysočiny. O pár let později jsme se potkali u Reynků v Petrkově, v té době si v Havlíčkově Brodě odbýval náhradní vojenskou službu. Někdy v té době mu také vyšla první knížka. Vysočina je nejen jeho rodištěm, ale pocházejí odtud také jeho rodiče i oba jejich rody. Otec je z Velkého Meziříčí, maminka z opačného konce, z obce Horní Paseky u Ledče nad Sázavou. V prvních knihách (*Podivice* a *Obec*) se Doležalova poezie pohybovala ponejvíce v genealogické škále, intimní i obecné, rodného kraje ve snaze zachytit mizející venkovský svět a uzlové body jeho dětství, v pozdějších knihách však dochází k výraznému posunu. Do popředí vystupuje básníkově přebývání ve světě, jeho zde a nyní, i když poetika, obrazy, expresivita a idiomy, to vše nezaměnitelně zůstává i v této proměně perspektivy. Zvláštní kapitolu tvoří v jeho díle knihy zasvěcené životu a svědectví otce Josefa Toufara, ale i ony mají své uzemnění v Doležalově rodném kraji – kniha *Jako bychom dnes zemřít měli* s podtitulem *Drama života, kněžství a mučednické smrti číhoštského faráře P. Josefa Toufara* se setkala se zcela mimořádným a u nás nebyvalým ohlasem. Se svou ženou Janou Frankovou pořádá Miloš Doležal na jejich vysočinské chalupě výchovně-vzdělávací *Vránovské slavnosti*. Nesou název po teologovi a filosofovi Karlu Vránovi, rodákovi z nedaleké, dnes zatopené Zahrádky. Jejich součást pravidelně tvoří zdramatizované životní osudy a díla slavných rodáků nebo osob spjatých s Vysočinou – Jaroslava Haška, Zdeňka Matěje Kuděje, Oty Pavla, Jaroslava Foglara a dalších.

Ledč nad Sázavou je v podstatě tvé rodné město, ale přísně vzato ses přímo tam nenarodil.

Na svět jsem přišel v porodnici v Háji u Ledče.

Jak daleko od města to je?

Asi dva kilometry proti proudu Sázavy. Tehdy tam byla porodnice, dneska je z toho tzv. eldéenka neboli léčebna dlouhodobě nemocných. Takže někdo, kdo se tam narodil, se dnes může do téhož místa vrátit, ale já bych radši umřel doma ve své posteli. Nebo v lese za barákem. Za války ovšem v budově sídlila organizace Hitlerjugend a hned po ní se tam usídlila Rudá armáda. V srpnu roku 1945 pod ob-

jektem v legendární Sluneční zátocce stanovali Foglarovi hoši od Bobří řeky a Rusové v Sázavě lovili kapry pomocí granátů.

O tomhle způsobu rybolovu píše Vladimír Holan v poválečné sbírce Rudoarmějci. Vnímá ho ovšem jako součást ruské bohatýrskosti: politujeme a sníme.

Jenomže jednomu z nich, jistému nadporučíku Leonidu Nikolajeviči Zelencovovi, notně nalitému, spadl odjištěný granát do lodičky a ta i s ním vyletěla do vzduchu. Hoši od Bobří řeky s Jestřábem v čele, stanující v té době na „táboře svobody“, vyťahovali čerčenem z vody zbytky jeho těla, které pak bylo na

dřevěné okenici odneseno. Nadporučík byl pocho-
ván v Ledči na starém hřbitově. O výročí konce vál-
ky 9. května přijížděla z Moskvy do Ledče vdova po
rudoarmějci a předváděla na besedách srdcervou-
cí hysterické výlevy. Jako žáci základní školy jsme
každý rok museli do průvodu, jakéhosi novodobé-
ho procesí, šlo se k hrobu Zelencova, u něhož se
skládal pionýrský slib.

*V Havlíčkově Brodě se za normalizace ve stejný čas
konaly na hřbitově podobné rituály – s tím rozdílem,
že šlo o fiktivní hroby rudoarmějců. Ve skutečnosti tam
nikdy žádný sovětský voják pohřben nebyl.*

Tohle kamufláž úplně nebyla, rudoarmějcovy těles-
né pozůstatky tam pohřbeny skutečně byly, pod-
vod spočíval v tom, že z něj dělali hrdinu, který
měl zahynout v zuřivém boji a padnout v obklíčení
nepřátel.

*Jak jsi prožíval normalizační dobu na základní škole
a na gymnplu?*

Napsal jsem teď o tom malou knížku, *Jízda na skle
ochcanou strání* se jmenuje. Musím ještě předeslat,
že jsme původně bydleli na našem rodovém stat-
ku v Pasekách, až později si rodiče postavili domek
v Ledči a přestěhovali jsme se tam. Bylo to na okraji
města, blízko zarostlého židovského hřbitova. Měli
jsme dobrou partu kluků, hráli jsme si právě na
zpuštělém, tajemném židovském hřbitově, hned ve-
dle něj se rozkládalo velké smradlavé smetiště. Sou-
druzi to nejspíš naplánovali tak, že smetiště jednou
zahrne i hřbitov. Pro nás to smetiště ale tehdy bylo
území plné různých zajímavých nálezů – stříbrná
tabatěrka s věnováním za chrabrost v boji muže
proti muži jakémusi esesákovi, album fotografií
staré Ledče, kožený kabát se zašitou peněženkou
v podšívce, dřevěná protéza, ale také různé hříde-
le, volanty a kolečka, ze kterých se dala postavit
minikára. Gympl byl nepoměrně horší ústav než
základní škola – osmdesátá léta, maloměsto, tíseň.
Ledčské gymnázium, bývalý secesní grand hotel,

Miloš Doležal v Knihovně V. Havla, 2017. Foto Ondřej Němec.

bylo snad nejmenší v republice, pouhé čtyři třídy,
a ředitelkou byla stalinistka. Ta byla alespoň čitel-
ná. Horší bylo, že učitelé donášeli na své kolegy
a současně i na nás studenty, žáci na spolužáky. Byl
to svět schizofrenních disproporcí. Normalizace na
maloměstě učinila z figur figurky, starý svět dožíval
někde na periferii, kariériste se chopili příležitostí,
výklad dějin byl ve škole lživě překroucen a nad ná-
městím se vznášela hvězda, srp a kladivo. Paradox-
ní je, že vznik tohoto gymnázia inicioval po válce
zahrádecký farář Josef Toufar. Ale o tom se tehdy
pochopitelně nemohlo mluvit.

V čem byla základní škola lepší?

Byli tam ještě staří a normální učitelé. Skvělý třídní,
výborná učitelka dějepisu. Zabýval jsem se tehdy

historií, vyhrával všemožné historické soutěže a chtěl jsem se stát archeologem. A začal jsem také sportovat. Při fotbale jsem chytal v bráně a pak jsem začal jezdit závodně na kole. Za Rudou hvězdu Strašnice.

To jsi dojížděl do Prahy?

Rudá hvězda byl oddíl ministerstva vnitra a měl pobočku v Bernarticích, kousek od Dolních Kralovic. Vydržel jsem u toho asi tři roky. Brzo to skončilo, protože jsem se hrozně vysekal a začal mě postupně zajímat svět umění.

Jak to vypadalo s tvým vzděláváním ve víře?

Měli jsme blízkého rodinného kněze, pátera Jaroslava Hružu, který působil v Troubsku u Brna. Mimo chodem byl spolužákem a kamarádem P. Jana Buly, jednoho z těch popravených v babické kauze. U něj jsem se připravoval na první svaté přijímání, chodil jsem tehdy do třetí třídy. Zrovna v té době byl zvolen polský papež, vzpomínám si, jak se v Troubsku tiše jásalo, vybavuji si, jak si otec Hruža vystavil usměvavou tvář nového papeže, to byla hodně zvláštní chvíle. Jako dítě jsem se v politice ani ve světovém dění neorientoval, ale zahlédl jsem, jak ostatní tuto událost prožívají jako zázrak, zvláštní nadějně světlou vnesenou do podivně zamrzlé „břízolitové“ doby.

Měli jste jako praktikující rodina za komunistů potíže?

Do kostela jsme občas jeli, ale naši byli hodně bázliví, příkrčení. Občas se tajně zajelo do Želiva nebo na Moravu. Neměli odvahu jít na mši doma v Ledči, aby je někdo neudal, a vymlouvali se na nás děti. Přitom rodiče pocházeli z katolických rodin a moji prarodiče obstáli v daleko těžších dobách. Postupně jsem přestal do kostela chodit, skončil jsem se sportem. V tu chvíli jsem začal objevovat svět literatury, což pro mě byla záchrana.

Po jakých stezkách ses dostával k literatuře?

Jezdil jsem především za prarodiči z otcovy strany do Velkého Meziříčí. Babiččin bratr byl před vál-

Velké Meziříčí, kostel sv. Mikuláše, P. Bohumil Burian (čtvrtý zprava) a P. Jakub Deml (druhý zprava), za ním vykukuje Doležalův děd. Foto archiv MD.

kou, za války a po ní až do padesátých let farářem ve Velkém Meziříčí, jmenoval se Bohumil Burian. Regionální historik, podporovatel umění, přítel a mecenáš Jakuba Demla, dobře znal Jana Zahradníčka a Klementa Bochořáka, oba pocházeli z Kunštátska. Po mém prastrýci zbyla velká knihovna a v ní skutečné poklady, Demlovy a Zahradníčkovy knížky, Stará Říše, ale nejen ony. Byl to pro mě velký náraz a zároveň otřes. Navíc se mi svět literatury nádherně uzemňoval, když jsem s Demlovou knihou zajel na kole do blízkého Tasova a nacházel tam místa, o kterých psal. Nebo lidi, kteří pana radu Demla denně potkávali a žili s ním jeho každodennost. V té době jsem také objevil povídky Bohumila Hrabala a jeho jiskřivý jazyk.

Otec Burian zemřel poměrně mladý – vyprávěla mi o něm tvoje babička. Nebylo mu ani pětadesát let, a i na jeho smrti se na konci padesátých let podepsali estébáci.

Nejen estébáci. Ve finále to byl okresní církevní tajemník Příbyl. Řval na něj kvůli Božímu Tělu, a když se pater Bohumil vrátil domů na faru z jednání s tímto neblahým úřadem, stihl ho infarkt. Za

několik hodin zemřel. To bylo v roce 1958. Mně se na něm vždycky líbilo, že se za války odmítl sejít s kolaborantským ministrem školství Emanuelem Moravcem, když přijel do Meziříčí. A v padesátých letech, když do „Medřiče“ dorazil jiný státní ministr, tentokrát kolaborant se Sověty Josef Plojhar, zachoval se zcela analogicky.

Plojhar byl trestný kněz, jako ministr zdravotnictví podepsal kromě jiného potratový zákon.

Exkomunikovaný arcibiskupem Beranem. Prastrýc byl přítelem básníka a kněze Jana Dokulila, který byl v té době na útěku a skrýval se před StB po Vysočině, a tajně jej podporoval jídlem.

Ministroval tvůj tatínek jako kluk při mši Jakubu Demlovi?

Táta od útlého mládí chodil za strýcem na faru, strýc mu kupoval knížky, duchovně i hmotně se o něj staral. A když přijel Deml do „Medřiče“, tak mu táta skutečně několikrát ministroval. Deml mu pak za odměnu dával křížek na čelo a nakonec mu dal i štěně bernardýna, Baryka, který pak zůstal u strýce na faře.

Kdy jsi začal psát vlastní poezii?

V šestnácti, sedmnácti letech. Sepsal jsem několik básniček a poslal jsem je dokonce do Svobodné Evropy. Vzpomínám si na jednu z nich, byla o podivném komíníkovi, který ví všechno, co se v městečku odehrává. Díky komínům nahlíží do jednotlivých bytů a místností domů a všem vidí přímo do kuchyní. Z toho důvodu musí být odstraněn, a když ho StB zabije, zbydou po něm jen černé šlépěje ve sněhu na střeše.

Na gymnáziu jsi opravdu nepotkal žádnou spřízněnou duši?

Dodnes mám kamarády ze základky, se kterými se pravidelně vídám, ale z gymplu skoro nikoho. Nejblíže mi byl Venca Chroust, který

však v roce 1986 s rodiči emigroval. Pro mě to byl nesmírně úzkostný, trápivý a tápavý čas. Ledečské gymnázium bylo navíc zaměřené na strojírenství – já maturoval třeba z ozubených kol –, i proto jsem si tam připadal jako mimoběžka a zoufalec, potácející se na chvostu. Zásadní pro mne byl objev prastrýcovy knihovny, navíc v Meziříčí naproti domu, kde žili babička s dědou, bydlel Jan Mucha, tehdy už starý pán. Když se jednou u našich zastavil a začali jsme si spolu povídat, vypadlo z něj, že býval majitelem tiskárny. Tiskl pro Jakuba Demla, pro Starou Říši, vzpomínal na setkání s Březinou. Tedy další objev a otvírání pokladů.

V roce 1948 mu bolševici před očima roztřískali stroje, které pořizoval za cenu velkého odříkání, neboť začínal prakticky z ničeho.

Stejně jako Vokolkům v Pardubicích. Pan Mucha měl doma ještě zbytky své dílny, jako by tam u něj dožívala melancholie po první republice. Měl tam staré šteláže, štočky, korespondenci, něco z toho mi dal, včetně knih, které mu tam také zůstaly. Vyprávěl mi o Demlovi, jak dělal korektury, nebo o setkání právě s Otokarem Březinou v Tasově a dovedl i napodobit jeho vysoký hlas. Dalším pro mne zcela zásadním setkáním bylo, když jsem se na konci osmdesátých let rozjel na kole do Uhřínova, vzdáleného asi pět kilometrů od Velkého Meziříčí. Zamířil jsem na hřbitov, kde je pochován Jan Zahradníček, o kterém jsem věděl hrozně málo, a shodou náhod jsem u hrobu potkal jeho rodinu. Začali jsme si povídat, představil jsem se, mluvil jsem o svém prastrýci, páteru Burianovi, a Zahradníčkovi mě nakonec pozvali do Brna. Tehdy mi paní Zahradníčková dala sbírku vydanou v exilu, *Dům Strach*, a ta mi úplně vyrazila dech.

No a k dalšímu pro mne osudovému setkání došlo v létě roku 1987, kdy jsem byl u nás na Pasekách u babičky na prázdninách a našel tam ve skříni schované exempláře zažloutlého deníku *Lidová demokracie* z roku 1968. Byl to pro mě iniciační

Ledeč nad Sázavou, polovina 80. let, studenti místního gymnázia (zleva) Miloš Doležal, Jaromír Rokos a Václav Chroust. Foto archiv MD.

zážitek, neboť jsem v těch novinách objevil skvělé Brabencovy reportáže o Číhošti a o otci Toufarovi.

Předtím jsi o něm nic nevěděl?

Tak něco málo jsem o něm věděl, protože babička s dědou – z mamčininy strany – byli jeho farínky a přáteli, a vždy, když padlo jeho jméno, tak se u našich brečelo a zatínaly se pěsti. Tak silně se jich jeho mučednická smrt dotýkala. A po objevu těch novin jsme se se spolužákem Járou Rokosem rozjeli na motorce do Číhoště. Bylo mi šestnáct, byli jsme taková dvě vykulená ucha, ptali jsme se na otce Toufara tamních lidí, ale bylo na nich znát, že se hrozně bojí. Nakonec nás poslali do Zdeslavic, sousední vesnice, za paní Marií Pospíšilovou, Toufarovou neterí. Ta s námi mluvila naprosto nebojácně, vyprávěla zcela otevřeně, neměla potřebu si nás nejprve nějak prověřovat. A nakonec nám řekla přímo: zavraždili nevinného člověka, mého strýčka, a ještě ho pomluvili, udělali z něj zločince. To mě úplně šokovalo a vzpomínám si na velice živý pocit – vraceli jsme se do Číhoště, kde jsme měli schovanou motorku, a když jsme šli přes číhošťskou náves, tak se mě tehdy něco zvláštního dotklo a říkal jsem si, že se tomu faráři a událostem s ním spojeným musím začít věnovat. Toto pro mě byla tři základní setkání: s prastrýcovou knihovnou, se

Zahradníčkovými a s Číhoští. Myslím si, že se to se mnou táhne do dneška.

Překvapuje mě, že se nakonec tvoji rodiče, vlastně moji vrstevníci, vzhledem k tomu, co obě rodiny měly za sebou, báli chodit do kostela v Ledči, v místě bydliště. Jak to na tebe působilo?

Měl jsem jim to za zlé, vyčítal jsem jim to. Ale v tomhle ohledu pro mě byli podstatně důležití prarodiče. Hlavně rodiče mého otce ve Velkém Meziříčí byli rovní, nebojácní lidé. Děda jezdil v sedmdesátých a osmdesátých letech po okolních vsích a opravoval v krajině často poničené křížky, sundával zrezlé plechové Kristy, vozil je na zádech a doma je natíral a obnovoval. Byl nedělní malíř a měl k tamní krajině vnitřní vztah. A dělal i jiné věci a o zločinech komunismu mluvil velice přímočaře. Prarodiče se vymezili naprosto jasně, bez ohledu na to, jaký je režim. A byli vroucní, to chci zdůraznit, že pro mne tenhle rozměr jejich víry byl podstatný. Vroucnost, neokázalost, vyzařování dobra. To na mě velmi zapůsobilo, a když jsem odešel do Prahy na studia, často jsem se k nim do Meziříčí vracel.

V té době jsem se seznámil s Jirkou Baštou, sochařem z Vysočiny, a Jendou Medem, dnešním farářem ve Svatém Kříži, a ti mě nasměrovali na skrytou církev, hlavně na premonstráty, scházející se kolem želivského opata Víta Tajovského. A někdy na jaře v roce 1989 jsem vykonal generální zpověď u tehdy ještě tajně fungujícího kněze Míly Fialy, který pracoval v Metrostavu. Tím jsem se formálně vrátil do církve.

Formálně, tj. výslovně? Nebo jen pro forma?

Nikdy jsem z katolické církve nevystoupil, ale pár let předtím jsem svoji příslušnost k ní vnímal spíš formálně v tom druhém smyslu.

V Praze jsi začal studovat žurnalistiku?

Chtěl jsem psát a tušil jsem, že bych měl být nejdřív novinářem, naučit se řemeslo, žánry. Jedinou mož-

ností pro mě bylo jít na novinařinu. V roce 1988 jsem se dostal do Prahy. Byl to pro mě svým způsobem existenciální zlom, ostrý střih. Do osmnácti let jsem byl silně vázaný na Vysočinu, a najednou jsem vypadl z domu. Trochu jsem se v Praze zpočátku ztrácel a potácel.

Bydlel jsi v privátu nebo na kolejích?

Na kolejích na Břevnově, přímo nad hřbitovem. Z oken jsme viděli světlou náhrobní stělu Jana Patočky – působila jako maják ve tmě. Tehdy v nedalekém břevnovském klášteře ještě sídlilo Ministerstvo vnitra a působil tam páter, který se později přiznal ke spolupráci s StB, nevzpomínám si teď na jeho jméno.

Alois Kánský.

Jeho růžolící tváře jsem se bál. Ale na kolejích jsme jinak byli skvělá parta, Marek Wollner, Aleš Kadlčák, Míra Dočkal, blízko bydlel Marek Najbrt. Tihle kluci mi tehdy dost pomohli, venkovana povzbuzovali a ochraňovali.

A kde a jak ses tedy potácel?

Hlavně v prvním roce. K tomu mám jeden příznačný obraz. Máma mi nabalila na cestu do Prahy proviant: tlačenkou, klobásky, párky atd., k tomu oblečení, měl jsem všechno poskládané v kufru. Přijel jsem do Prahy a potkal jsem Aleše Flekala, staršího kluka z Ledče, který studoval biologii, psal verše, znal kde koho, byl to zajímavý kluk. Aleš mi slíbil, že mi ukáže Prahu, opravdu mě také protáhl různěma nočníma pajzlama, a pochopitelně jsme se při tom šíleně opili. Bydlel na koleji Arnošta z Pardubic, přenocoval jsem u něj. Druhý den jsem měl být ve škole u zápisu, ale ráno jsem zaspal. Flekal pochopitelně nikam nevstával. Ještě rozespálý jsem vyběhl, abych alespoň něco stihnul. A když jsem letěl přes dvoranu Národního divadla, Nové scény, kufr se mi najednou otevřel, hadry, oblečení, všechno vylítlo ven, včetně tlačanky, salám se kutálel.

Takové věci se většinou zdají v úzkostných snech. Nezdálo se ti to nakonec?

Bylo to jako ve zlém snu. Přízračný obraz, metafora mé tehdejší bezradnosti. Na té dvoraně párkrát foukl silný vítr a začaly v něm lítat trencle, tlačenka, tílka, okurky, ubrousky. Jen jsem stál a rozcuchaně na to zíral.

Z Jirky Oliče jsme si kdysi dělali legraci, že si v knihách zakládá stránky jitrnicemi, protože byl z hospodářství. Nebylo to u tebe podobné?

Jistě, mohl bych je zakládat plátkem tlačanky... No nic. Ale jak jsem naznačil, především na koleji jsem se nakonec sešel s výbornou partou kamarádů, kteří se nějak oddělili, psali poezii, chodili na výstavy a do zapadlých putyk, četli jsme Zahradníčka a jiné věci. To mě silně impregnovalo před dožívajícím normalizačním světem. A do toho přišlo Několik vět, petice za propuštění Rumla a Zemana ze samizdatových *Lidovek* a konečně pád komunismu.

Jak ses dostal do revue Souvislosti?

Psal jsem tehdy básničky, spíš takové básněnky.

To zní jako lesněnky.

Ano, ocucané sladkobolné lesněnky. Fakulta žurnalistiky se po převratu změnila na fakultu sociálních věd a na literaturu nás měla Květa Neradová. S ní tam začalo učit i několik nových lidí. Josef Čermák, Aleš Zach, Václav Bělohradský a další. Květě Neradové jsem předložil své básně, tedy přesněji řečeno básněnky. Odesla je do *Souvislostí*, které nedávno předtím vznikly, tehdy ještě měly šedou – nebo už hnědou? – obálku, teď nevím, a předala je Antonínu Petruželkovi. Redakce časopisu tehdy sídlila ve Spálené ulici, v nakladatelství Zvon, které vedl takový maličký pán v kloboučku...

Václav Vaško byl Boží člověk.

To mi došlo až později. Tonda Petruželka si mě pozval na kobereček a mírně se stylizoval do role

nesmlouvavého arbitra. Seděl za stolem a vypadal trochu jako polní maršál.

Možná spíš literární maršál?

Prošel si ty mé věci a zavrtěl hlavou – ne, toto si nezaslouží být tištěno. A nakonec mi chtěl jakoby požehnat, povzbudit mě, ale nepovzbudil. Jenom mě vyprovodil ke dveřím a pateticky pronesl: Je hodně povolaných, ale málo vyvolených. A ty nepatříš ani do té první kategorie.

Ale tvé básně se v Souvislostech posléze objevily.

Asi pak nějak zabojovala Květa Neradová, a v *Souvislostech*, kde jsi myslím už byl i ty, pár těch mých básněnek nakonec vyšlo. Nakoupil jsem tehdy hodně výtisků onoho čísla a rozdával je na všechny strany jako šťastný autor-kamelot. Jenže cesta k první sbírce byla ještě dlouhá. Ta vyšla v roce 1995 v Třebíči, jmenovala se *Podivice*, a vzpomínám si, že mi na její vydání půjčili deset tisíc moji rodiče.

Byl jsem v Souvislostech od počátku, o poezii se stal převážně Antonín. Nепublikoval jsi v nich zároveň také něco o otci Toufarovi a nějaké jeho kázání?

To bylo tuším o rok později, v roce 1992. V té době jsem už pracoval na diplomce, zkraje devadesátých let jsem pěšky nejen na Vysočině obcházel po vesnicích pamětníky a nahrával jejich výpovědi. Diplomku jsem obhájil v roce 1992, vedla ji právě Květa Neradová. Tehdy jsem měl půjčenou část Toufarovy pozůstalosti, především jeho kázání, a některá jsem si přepsal. Bohužel se pak většina z originálů někam poděla a našla se z nich dosud jen malá část. Vzpomínám si, že jsem se někdy v té době poprvé setkal i s tebou. To už *Souvislosti* sídlily v Londýnské, tam jsem ti také ta přepsaná kázání přinesl a shodli jsme se, že jsme vlastně ze stejného kraje. Řekl jsi mi tehdy, že Toufarův příběh je ti znám přes Víta Tajovského. A pak jste jedno kázání publikovali.

Jak jsi s diplomkou uspěl?

Diplomka měla název *Čihošťský zázrak, osud kněze P. Josefa Toufara a ohlas v tisku a literatuře*. Vzpomínám si, že v komisi docela zírali, protože tam něco bylo řečeno vůbec poprvé a snad i zajímavě.

Byla diplomka základem pro to, co následovalo v dalších letech a co vyústilo tvou velkou monografií o Josefu Toufarovi?

Svým způsobem ano. Jak jsem už naznačil – když jsem byl v Čihošti poprvé, umínil jsem si tam, že se tomuto tématu budu věnovat, učinil jsem tam takový vnitřní slib. A měl jsem dojem, že jsem tou diplomkou svůj slib ještě nesplnil. Archivy byly dosud uzavřené, nešlo se dostat k důležitým pramenům, pouze k dokumentům z roku 1968 a pochopitelně k výpovědím pamětníků. A tehdy mi došla jedna podstatná věc – jistěže pohyb křížku a poslední měsíc Toufarova života jsou důležité vrstvy příběhu, ale mně se postupně vyjevoval celý Toufarův kněžský život. A celý jeho životní příběh byl velice zajímavý i dramatický a jeho povolání ryzí a opravdové. Byl jsem si tedy brzy vědom toho, že nic nejde od sebe oddělit, vypreparovat. O jeho cestě ke kněžství a o překonávání řady překážek na ní se skoro nevědělo, ani to, jaký to byl otevřený člověk, který své kněžské povolání hluboce prožíval. Pokoušel jsem se sbírat další materiály. Vzpomínám si, že jsem jednou začal psát, a najednou jsem měl pocit, že mi k tomu chybí vnitřní aparát. Po roce 2000 se otevřely archivy, ale hodně mi také pomohlo to, že jsem pracoval v rozhlasu. Začal jsem natáčet rozhovory s lidmi, kteří prošli v padesátých letech kriminály, sledoval jsem řadu kněžských osudů. A tak i díky poznání těchto duchovních, díky osobním seznámením s nimi a možnosti s nimi mnohé do detailů probírat, jsem získával, aniž bych to nějak plánoval, hlubší povědomí o tom, co je kněžství, co znamená a jaká je to pečeť.

Když se pracuje bez pramenů, tak to často skončí tak, že se dělá jen další literatura z literatury. Na tvých

knihách je znát právě podloženost a vykrytí prameny, poznání a také prostoupenost vědomím zásadní důležitosti, jakou to poznání má a co přináší.

Má práce je na tomto založena – na možnosti propojovat (ale i konfrontovat) orální historii, kterou jsem nasbíral, paměti, vzpomínky, fotoalba, s archivní vrstvou. No a pak je pro mne důležité chodit na ona osudová místa. V tomto případě to bylo od dětství. Vysočina, její terén a plasticita, jednotlivá místa. Svět, který člověka formuje, ať chce nebo nechce.

Jednotlivé prostory a dimenze se navzájem překrývají a prolínají. To, co píšeš „krví duše“, vyrůstá přece ze stejných kořenů a z „par země“, jak píše již zmíněný Vladimír Holan. Když vyšla tvá sbírka Ezechiel v kopřivách, měl jsem obavy, nepůjde-li jen o jakýsi pendant toufarovské práce. To byla přece zátěž několika G! Ale básně jsou čisté, nepoznamenány, nejde o věci z vedlejší koleje. Když Czesław Miłosz napsal knihu Zoročený duch, chtělo se po něm, aby psal dále v podobném duchu, což on odmítl, protože by básník v něm musel ustoupit politickému spisovateli. Nemohl by být tím, kým chce být především. Cítil jsi, když ses cele položil do Toufaraova osudu, básníka v sobě v podobném ohrožení?

Takto jsem o tom nepřemýšlel. Mě Toufarův příběh opravdu fascinuje – propadal jsem se do něj, vtahoval mě přímo fyzicky, až jsem se tomu musel cele nabídnout. Samozřejmě, kladu si otázku, proč si mě Toufar vybral za svého životopisce, člověka tolik neuzpůsobeného pro tuhle práci, vlastně takového dobytka. Necítím se být toho hoden. Na druhou stranu jsem ale vůbec neřešil dilemma, jestli vlastní literatura bude upozaděna nebo ne. Snažil jsem se toho člověka vidět v jeho konkrétnosti, cele, zabydleného v krajině, v určitém časoprostoru, mezi lidmi. To jsou věci, které se učíš i při psaní poezie, takže jakápak ztráta. Ano, Toufarův příběh mě do sebe nasál, drapsnul tak silně, že jsem se tomu prostě nemohl zpěčovat. Navíc věci ke mně postupně začaly přicházet jakoby samy. Mohl jsem například

nahlédnout vše i z druhé strany, skrze spoluvraha. S Ladislavem Máchou, Toufarovým mučitelem, jsem mluvil několikrát. V roce 1997 měl soud na Praze 6. Já jsem tehdy už dělal v rádiu, takže jsem kauzu pokrýval pro rozhlas. Reportéři natočili nějaký krátký šot a odešli. Já tam zůstával a potom jsem Máchu doprovázel. On hrál u soudu divadlo. Předstíral, že je nemocný, chodil o francouzských berlích, ale když od soudu vypadl, strčil si berle do podpaždí a dál už šel normálně. Z Dejvic nahoru do kopce, byl ve fyzické formě, a pořád ještě je. Neodbyl mě, když jsem se k němu připojil, občas jsem se ho na něco zeptal a on mi odpovídal. Takže jsem měl možnost poznat Máchovo myšlení a jeho svět.

Čihošť 11. 7. 2015, návrat P. Josefa Toufara po 65 letech od násilné smrti na Vysočinu. Miloš Doležal vpředu vpravo nesoucí schránku s ostatky P. Toufara. Foto Petr Neubert.

Je zvláštní, že se teď ke mně v posledních měsících dostávají různé další materiály k „životu a dílu“ Máchy, které jsem neznal, ačkoliv jsem o Máchovi napsal podrobnou kapitolu, jakýsi jeho portrét. Třeba teď v archivu Čs. rozhlasu jsem našel celou jeho složku a zjistil, že Mácha se v roce 1970 stal šéfem Kanceláře generálního ředitele Čs. rozhlasu. Strmá kariéra nezničitelné estébácké krysy. Nacházejí se k němu ještě další věci, takže se patrně pustím do dotažení jeho portréту, který bych mu mohl věnovat k jeho letošním pětadevadesátinám.

Kdy bude zahájen Toufarův beatifikační proces?

Výtečné je, že postulátorem tohoto procesu byl jmenován Tomáš Petráček, výborný historik, kněz, pedagog, esejista, který tato témata cítí a rozumí jim z různých perspektiv a stránek. Navíc to není žádný naivní bohoušek, odštížený od současného světa, ale nebojácný chlap a věrný kamarád. V této kauze už teď není nejdůležitější sběr dalších materiálů, myslím, že jsem v tomhle ohledu byl důkladný. Teď je aktuální formát nezbytného úředního papírování, ověřování a definování, aby všechno bylo náležitě ošetřeno a mohlo být posláno do Říma. Pro mě je dnes úžasné, že dvě toufarovská místa, Zahrádka a Číhošť, hodně žijí Toufarovým odkazem. Jezdí a putují tam i lidé, kteří s církví třeba ani nemají nic společného. Přesto je pro ně Toufarův život a svědectví inspirující, posilující, důležité. Dostal jsem množství dopisů a mailů od lidí, kteří se vymezovali vůči církvi, a přesto se vyznávali z obdivu k Josefu Toufarovi. Je až neuvěřitelné, že katolický kněz v Čechách a zrovna v téhle rozorané době, šestašedesát let mrtvý, dokáže tak živě a naléhavě oslovit naše současníky. Josef Toufar je pro mne někým, kdo lidi stále propojuje, nikoli rozděluje. Kdo je svým svědectvím budí, otřásá jimi. Námi.

Myslíš, že se beatifikační proces potáhne dlouho?

Tohle živé blížení k Toufarovi nebo různé zajímavé reflexe jeho osobnosti v současném umění jsou pro

mě daleko silnější a důležitější než nějaký formální proces. Děje se to teď a tady a on jako magnet přitahuje. Napsal mi třeba jeden muž, že se před časem rozvedl, rozpadla se mu rodina, uznal své selhání a měl hlubokou potřebu vykonat kající pouť do Číhoště. Nebo tam jeli manželé pro posilu po sebevražedné smrti jejich syna. Jsou to stovky podobných skrytých příběhů, o nichž člověk málo ví či jenom tuší, a to je daleko důležitější než jistá byrokratická procedura. Tím se nijak beatifikačnímu procesu nevysmívám a považuji jej dnes skutečně za důležitý.

V tvém životě je jedna kapitola, která ustoupila do pozadí, každopádně zůstala pozapomenuta. Dělal jsi, už poměrně dávno, dramaturga v Divadle za branou II. Co tato etapa pro tebe znamenala vedle toho, že jsi tam potkal svoji ženu?

Janu jsem tehdy přišel požádat o rozhovor a za několik měsíců jsem ji požádal o ruku. Dostal jsem se k divadlu trochu jako slepý k houslím. Někdy v roce 1992 zazvonil telefon, volal dramaturg a překladatel Karel Kraus, jestli bych za ním nepřišel do divadla. Zkraje devadesátých let jsem s ním dělal velký rozhovor pro *Perspektivy*. Rozhovor byl o Bernanosovi a *Dialozích karmelitek*, které mělo divadlo v té době na repertoáru a v nichž hrála i Jana. Kraus v rozhovoru mluvil o Francouzské revoluci a o atmosféře, v níž se odehrává děj dramatu. Tak jsem za Krausem znovu naklusal a on mi nabídl, jestli mu nechci dělat asistenta. Jako správný kandrda jsem na to, možná bláznivě, kývnul. Moje asistentování trvalo necelé tři roky, ale bylo to velice intenzivní období. Řekl bych další univerzitní studium. Po pravdě řečeno, tomu divadlu se nedařilo, mýjelo se s dobou, i se svou poetikou bylo jinde, ten kraj devadesátých let byl myslím zvláště podivný i ve vztahu společnosti k divadlu, k českým divadlům. A ani samotný divadelní soubor nebyl v optimálním složení a formě.

Klub Pamět, 2001, zleva Miloš Doležal, Karel Kraus a Gertruda Gruberová-Goepfertová. Foto Martin Andrlé.

Višňový sad v Divadle za branou II mi přišel zcela sterilní.

Jiná pozdější představení už ale měla čerstvější energii. Ale pro mě bylo důležitější než výsledek vidět při práci Karla Krause a Otomara Krejčů. Krause, jak pracuje s textem, jak překládá – a oni dělali skvělé věci, texty Brocha, Hofmannsthala, Becketta, Pirandella nebo Bernanose, a tedy krásné texty, které patří k základu evropské kultury. Fascinující bylo vidět Krejčů, jak s herci mluví a jak se slova stávala na jevišti tělem. Jak herce inspiroval, jak jim rozevíral scény, situace. Nikdy v životě jsem nic tak intenzivního nezažil a asi už nezažiju. Bylo to hluboké mnohohrstevné otevírání textů. Nabízení možností, a přitom to mělo vždy pevná kritéria. Nebyla to všeobjímající rozplzlá otevřenost. Navíc jsem se skrze Divadlo za branou seznámil se skvělými tvůrci, kteří s divadlem spolupracovali – třeba s herečkami Marií Tomášovou, Věrou Kubánkovou či Milenou Dvorskou, s režisérkou Helenou Glancovou, Josefem Topolem, Josefem Koudelkou, Janem Kluskem, Petrem Hapkou, scénografem Janem Skalickým aj. Čím déle se tomu času vzdaluji, tím jsem vděčnější za možnost u toho být. U divadla, které se jasně vymezilo proti postmoderně.

Proti proudu, proti srsti.

A druhá věc, jak to sami tvůrci brali vážně. Právě tam jsem si uvědomoval, že umění je vážná záležitost, kde jde o duši, kde se o duši zápasí. Že to není pouhá hra, póza, žonglování. Nešlo o to vystřelit si z diváků, dělat si z nich jen prču. Když jsi investoval svůj čas a jdeš do divadla, tak ať se tě to dotkne. Kladly se tam zásadní otázky. Právě v tomhle smyslu mě setkání s Krausem a Krejčou hodně ovlivnilo. Navíc mi také bylo blízké, že pan režisér Krejča pocházel z nedalekého vysočinského Skrejšova, i tohle venkovanství nás spojovalo.

Já měl to zvláštní štěstí, že jsem s oběma jezdil do Mosťu na premiéry Vítu Vencla, Krejčova odchovance. Ta hodina a půl cesty tam a zpět, kterou jsem několikrát absolvoval, to byl vždy takový malý seminář.

Když divadlo skončilo, tak jsem se s Karlem Krausem hodně sblížil. Byl nám za svědka na svatbě, je kmotrem našeho syna Antonína, společně s Krausovými jsme jeli na dovolenou do Itálie i po Čechách. Podle mě byl jedním z největších českých dramaturgů dvacátého století. Měl hluboké jazykové a filosofické zázemí, skvělý přehled o evropském divadle, umění i politice. Nikdy nevlezl do partaje, dělal dramaturga v ND, pak ho vyhodili, podepsal Chartu 77, zůstal věrný svému přesvědčení, zůstal skrytý za svými autory, a vlastně i za Otomarem Krejčou. Vždycky říkal: pro mě je podstatný básník, autor a jeho slovo.

Copak to tak nemá být?

Ale kdo to dneska umí, takhle se umenšit?

Praha 19. března 2018

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

Job i král Lear aneb Jeden druhého břemena noste

Několik poznámek k přátelství Jana Zahradníčka a Jakuba Demla

MILOŠ DOLEŽAL

*Věnováno Janu Jakubu Zahradníčkovi
k jeho sedmdesátinám*

Duchovní krajina básníka, překladatele a esejisty Jana Zahradníčka (1905–1960) byla zabydlena celou řadou blízkých lidí, druhů, soupeřů a mistrů-učitelů. Mezi ty veledůležité zcela jistě patřil Otokar Březina, a především Jakub Deml (1878–1961), o čtvrt století starší básník, kněz, vydavatel, inspirátor a v Zahradníčkově případě i otcovský přítel a duchovní rádce, věrně jej doprovázející od konce dvacátých let až za smrt. V jednom z listů adresovaných Demlovi ve 30. letech mladý básník otevřeně a synovsky vyznává: „Připadáte mi s Otokarem Březinou jako dvě knížata, před jejichž skvoucí zbrojí bledne sláva valné části české poezie, a dodám ještě, že jsem hrdý na to, jak Vás vidím, neboť vidět, toť milovat, toť být obdařen. [...] V příštích dnech Vám pošlu svou novou sbírku veršů a prosím Vás, aby Vy jste ji vlídně přijal.“

Jakub Deml se tak stal svědkem Zahradníčkova básnického dozrávání, úsilí i vrcholů tvorby, jeho šťastné naplněnosti v rodině a křtitelem všech básnickových dětí. A také chlácholivým utěшитelem v bolu a smutku po smrti dcerušek i po propuštění z kriminálu do děsných podmínek socialistického venkova. Když po smrti Zahradníčkových dětí píše

Deml Marii Zahradníčkové: „Bůh Vás zná, proto ví, co unesete. Jeho rány jsou pohlazením. Jeho rány jsou vyznamenáním...“,“ myslí současně na jejího muže, na jeho vězeňské vyvržení, tělesnou křehkost i pokorné srdce.

S dodělávajícím řeznickým koníkem

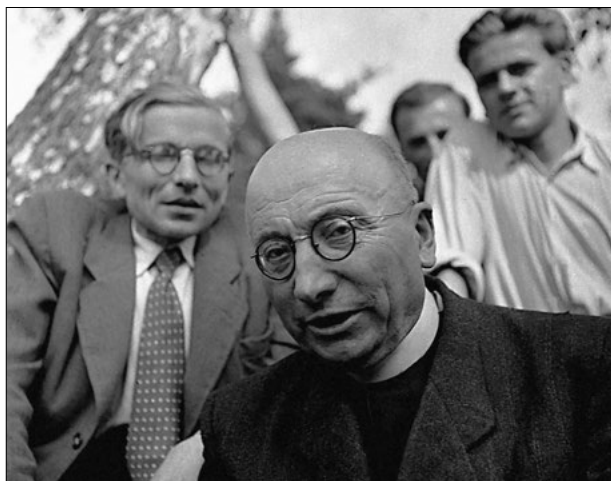
Oba pocházeli z Vysočiny, oba byli absolventy třebíčského gymnázia, oba se do své rodné krajiny vrátili, a ač jeden fyzicky robustnější a druhý zranitelně drobný, „drželi“ v sobě vášnivou energii i šlehavý smysl pro ironii a humor. Byl to Jan Zahradníček, který si ve třicátých letech v textu-obhajobě „Případ Jakuba Demla“ (Demlovi a jeho dílu věnoval několik textů – např. „Demlova lyrika“, recenze *Mohyly*, *Knihy Judith* i dalších knížek z tasovského vydavatelství, a dedikoval mu básnickou sbírku *La Saletta*) všiml, že „smích Jakuba Demla, ten dětsky radostný i ten strašný, který je jenom náměstkem pláče a proto bezútešnější než všechno bědování. Z přemíry žízne po spravedlnosti a lásce šlehá jeho soucit se vším, co trpí zde na zemi, s květinami křehnoucími mrazem, s dodělávajícím řeznickým koníkem, s postřeleným ptákem, se zlomenou láskou, s poníženou tváří člověka...“ Jindy v dopise trefně charakterizuje nejvnitřnější tón Demlova žhnoucího slova: „Drahý

otče Jakube Demle, jaká síla zdraví by se vlila do žil našeho ubohého národa, kdyby si dali lidé z Vašeho díla říci, že pravá zbožnost není a nemůže být nudná a uplakaná a staropanenská, nýbrž naopak rozmarná, veselá, mladá a mládí navracející!“

Tasovský útes rozrážející

Jan Zahradníček poznal Jakuba Demla osobně poprvé jako dvaadvacetiletý mladík v létě roku 1928. O výpravě do Demlova domovského sídla píše příteli Janu Čepovi 19. října 1938: „V Tasově, kde jsem byl poprvé před deseti lety tenkrát v té velké společnosti zároveň s Tebou [...]. Deml je zdrav, vesel, dobře vypadá a má plány.“ Do Tasova pak za Demlem začal od třicátých let zajíždět pravidelně, sám či v doprovodu přátel, účastnil se tam mnohých bujarých oslav a zažil i odvrácenou tvář veselí. A když se za války usadil v nedalekém Uhřínově na faře kněze, básníka a svého příbuzného P. Jana Dokulila, tasovský mistr je tam několikrát navštívil. Nebo si dali dostaveníčko „na půl cesty“ ve Velkém Meziříčí na místní faře u dobrosrdečného podporovatele P. Bohumila Buriana.

Pochopitelně, tasovský patriarcha byl útesem, o který se rozrážely a často i definitivně rozrazilily mnohé vlny, řada přátelství nevydržela Demlovy nároky a vrtochy. I s Janem Zahradníčkem se na počátku 40. let na krátký čas rozkmotřil, ale nikdy se sobě úplně neodcizili a jejich vzájemné doprovázení mělo pečeť uctivého až důvěrného přátelství. Navíc je oba sblížilo i to, že na vlastní kůži brzy po válce poznali, co je to být vylučován z literatury, hulvátsky napadán i lživě osočován ze strany komunistických publicistů. S jistým chvěním a předtuchami věcí příštích píše Jan Zahradníček v říjnu 1945 Demlovi: „... nynější roztržkaný svět, který se tak těžko zdvíhá z trosek. Rozbilo se toho hodně a nejvíc to odnesly naše naděje. Od 9. května jsem zažil svůj díl – a Vy, důstojný pane, zase svůj. Vzpomínal jsem na Vás denně ve svém vlastním zavržení,

Jan Zahradníček, Jakub Deml, Josef Suchý a neznámý adept poezie, léto 1948 v Tasově. Foto archiv J. J. Zahradníčka.

které se ovšem nevyrovná Vašemu, které arci hraničí se slávou.“ A o dva roky později Zahradníček Demlovi jasnozřivě vyzná: „Kdyby přišlo ještě nevím kolik převratů, nás to nepřekvapí a budeme vzdýcky na štíru s těmi, kteří budou u moci.“

Víno, koňak, tokaj, slivovice, borovička...

V létě 1948 slavil Jakub Deml sedmdesátiny. Pravděpodobně od Jana Zahradníčka vyšel podnět k vydání sborníku *Pozdrav k sedmdesátinám Jakuba Demla* (Vyšehrad, Praha 1948), do něhož tehdy přispěli J. Čep, J. Dokulil, M. Dvořák, J. Durych, B. Fučík, F. Hrubín, J. Kolář, F. Křelina, F. Lazecký, E. Liška, V. Renč, I. Slavík, J. Suchý, T. Vodička, V. Vokolek a právě Zahradníček básní Tasov, ve které Demla nazývá „Synem hromu“ (viz Marek 3,17) a dodává: „Ale jak nevzpomenout ohnivých cejchů / vašim slovem vypálených [...] Vaše výheň ustavičně vybuchovala, ustavičně jste kul / věty těžkooděné rozhořčením a lehké něhou zas [...] Průvan se za vámi hnal všechno cuchaje, nadávky vás provázely / Co na tom, báli se vás, co na tom, vaše řeč měla ozvěnu ve hvězdách / když jste hovořil nejtišeji ke květinám či nebožce sestře své.“

V tasovské Demlově vile a na přilehlé zahradě se také o prázdninách 1948 konala nezapomenutelná několikadenní oslava kulatých narozenin „pana rady“, jedna z posledních bujarých akcí širokého okruhu přátel. Slavnostně byl předán sborník a opulentní Nezval s košem plným jídla a vína pateticky zarecitoval verše věnované prokletému básníku. Deml o pár dní později o oslavě poznamenal: „Zastoupeny byly všechny vrstvy národa: Univerzita, Akademie, ZNV (a v něm nějaký nejvyšší SNB! Nezval to řekl a smál se), klérus, laici poezie, výtvarnictví... Pivo nikdo nepil (a narazil jsem půlku Prazdroje), teklo jen víno, koňak, tokaj, slivovice, borovička, zrnková káva a což já vím: to vše byly dary od gratulantů, Nezval přinesl i náruč uzenin a láhví rozkošných.“ S Bedřichem Fučíkem, Albertem Vyskočilem, Rudolfem Černým a dalšími přáteli se oslavy v plné zbroji účastnil i Jan Zahradníček a v dopise Vladimíru Vokolkovi ze 3. září 1948 ji břitce okomentoval: „Bylo nás tam pořádná hromada, a jak se zpívalo a jak chutnalo víno! Nescházely ani večerní iluminace na zahradě a nečekaná návštěva prominentních osobností (Nezval!). Deml se za těch deset let, co ho blíž znám, proměnil v krásný exemplář starce, trochu dětinského, ale přesto pořád se stopami mohutného života, které občas problesknou, jako když se prohrabuje dohasínající ohniště. Dobojoval, a teď sedí a rozhlíží se, pobafává ze své lulky. Dá se s ním už obcovat bez nebezpečí, že se popálíte.“

Poslední víno tasovské

Ale ještě než na oba dopadne – u každého jinak – drtivá pěst komunistických kazisvětů, stačí Jakub Deml v poděkování za dedikaci *La Saletty* na počátku roku 1949 Zahradníčkovi vroucně připsat: „Kromě Vás, jak to vidím, pokora chybí všem našim básníkům; kéž by ji měl více i Otokar Březina, jehož jste plnoprávným a právoplatným dědicem. [...] Teprve dnes rozumím jemu i Vám v mnohém

Velké Meziříčí, křest Marie Zahradníčkové, narozené 1. června 1957. Zleva Bohumil Burian, Jakub Deml, Štěpánka (kmotra) a Jan Pospíšilovi, Marie Zahradníčková. Foto archiv J. J. Zahradníčka.

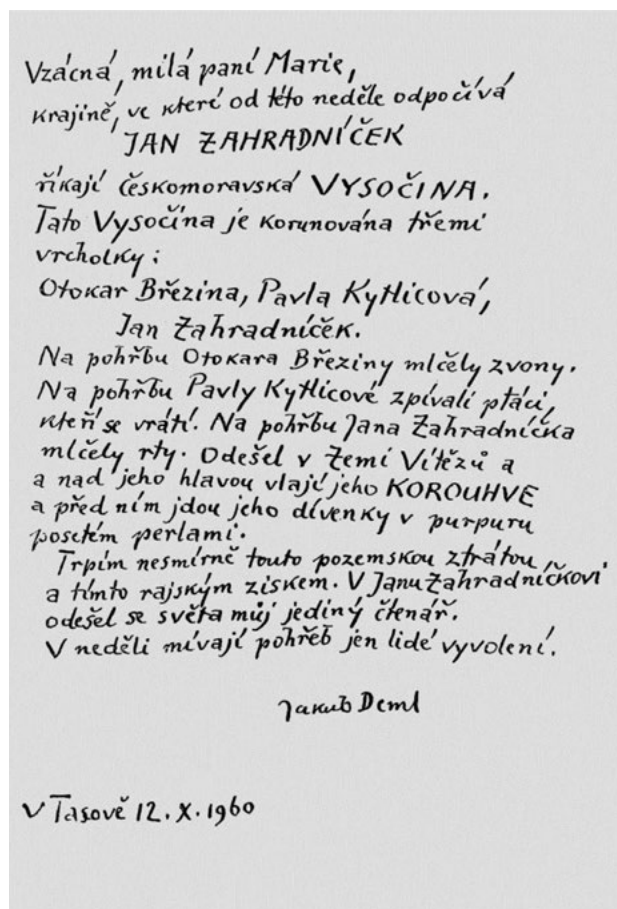
a jsem Vám oběma vděčen, Vy jste mi arci blíž než on, neboť to, co on dosti dobře viděl, Vy také činíte.“

Demlova tasovská vila je také místem, kde Jan Zahradníček naposledy okusí závan svobody a dobré víno. Dne 13. června 1951 v doprovodu básníka Klementa Bochořáka navštíví humorem sršícího Jakuba Demla a zůstanou po jeho boku dlouho do večera. V noci se vrátí do Brna a druhý den brzy ráno je Zahradníček ve svém bytě zatčen Státní bezpečností. Ona tasovská návštěva se mu tak ve vězeňských vazebních celách na dlouho stane obrazem důvěrně přátelského zátiší a Demlův dům symbolem nepoddajnosti.

Ani Jakub Deml však na svého drahého pronásledovaného blízence nezapomíná. Je si vědom, že „Jan Evangelista“, jak ho někdy nazýval, následuje prvotní křesťany až do nejtemnějších katakomb a nejrůznějších cirků. Když se po krátké epizodě propuštění Jana Zahradníčka na pohřeb zemřelých dcer téměř zázračně narodí 1. června 1957 jeho dcera Marie, Jakub Deml se stane v kostele ve Velkém Meziříčí křtitelem novorozeněte za ochranné

a pomocné ruky meziříčského duchovního P. Bohumila Buriana. Na farním dvoře pak vznikne fotografie s Marií v peřince, kde se pět dospělých (dva stárnoucí kněží Deml a Burian, Marie Zahradníčková a manželé Pospíšilovi) dívá do dálky, jako by vyhlíželi tvář vězněného básníka a posilovali ho na jeho útrpné pouti.

Jan Zahradníček je o tři roky později, v květnu 1960, propuštěn z vězení na amnestii a vrací se právě přes Velké Meziříčí ke své rodině, vyhoštěné z Brna do manželčina rodiště Uhřínova. Jakub Deml mu pár dní po návratu povzbudivě napíše: „Drahý Jene, co jste prožil, je věc Boží a Vy ji tak přijímáte.“

Kondolence od Jakuba Demla, 1960. Archiv J. J. Zahradníčka.

Pro svou moudrost nezešílel

Jan Zahradníček se po propuštění ocitl v situaci člověka doslova vyvrhnutého na ostrov. Vrátil se z „jiného světa“ do „běžného“ života. Pětapadesátiletý, s podlomeným zdravím, vyčerpán, bez možnosti slušnějšího výdělků, s nesdělitelnou zkušeností „mukla“ – muže určeného k likvidaci. Pokud mu to fyzický stav dovoluje, v Uhřínově čte, poslouchá rádio, chodí na procházky, píše listy přátelům, usilovně se pokouší přiblížit se ke svým dětem a manželce, a také se snaží rekonstruovat některé básně z kriminálu a psát nové. A do deníku zaznamenává ponávratové události. Dny a intenzivní chvíle léta a podzimu 1960. Tehdy v deníku také zachytil své poslední pozemské setkání s Jakubem Demlem: „15. července 1960. Včera ve čtvrtek na návštěvě v Tasově. Vstával jsem už ve čtyři, abych byl ráno na místě, ale v Meziříčí mi tasovský autobus ujel, musel jsem čekat až na ten polední, sedět na náměstí pod lipami a číst Modrou a zlatou. V Tasově to už je troska toho, čím býval kdysi po celá desetiletí Jakub Deml. Otékají mu nohy, má kostnaté stařecké ruce, těžko se pohybuje od stolu k oknu, ale z očí mu stále číší světlo ducha, který tak oslňoval. Jeho přítomný stav je bedňný i po té stránce, že je opuštěn těmi, kteří měli u něho zůstat až do poslední jeho hodinky, ale tato secese, která kolem něho vytvořila takové prázdno a ticho, je nepochybně v logice jeho osudu. Ten, který dovedl tak silně prožívat a mohutně vyjadřovat vztahy k ostatním lidem, zůstává v sám večer svého života sám v svém domě, který již není pomalu jeho, v tom domě uprostřed krásné zahrady, která se rozléhala kroky a hlasy tolika návštěvníků, přátel, obdivovatelů i zevlounů a která ještě o jeho sedmdesátinách hučela jako úl modlitbami, zpěvem a vzrušenýmihovory. On, který se hnal jako vítr tolika lidskými osudy, dnes se s velikou námahou doškrabává po schodech do své kapličky, kde stále celebruje. Nevzpomíná si už jistě na všechny knihy, které napsal, a pro klid jeho stařeckých chvil je jistě

dobře, že si na všechno, co napsal, nevzpomíná, zřetelněji se mu možná vybavují složité okolnosti, zvraty a proměny jeho obrovitého života, z něhož vážil svá slova. Ukazuje se u něho, stejně jako se o tom vypravuje v životě Shakespearově, že život je víc než literatura. Shakespearovi se nezdálo ani hodno námahy, aby sebral a připravil pro tisk svá dramata, a tady se sice mluví o díle a o knihách, ale člověk má dojem, že když se to všechno ponechá svému osudu, jejich autor se pro to rmoutit nebude. Na pozadí tohoto uzavírajícího se osudu se zdá čím dál nepochopitelnější, jak ho mohli ti dva tak nechat na holičkách. Nelze ovšem brát doslova jeho relaci o roztržce, nepatřil nikdy k těm, kteří si potrpěli na objektivní odvažování slov a činů, ale on zůstává tak trochu Jobem na smetišti a trochu králem Learem, který jen pro svou moudrost a pro své stáří nezešílel nad lidským nevďekem.“

O měsíc a půl později pošle Deml do Uhřínova krátký vzkaz „volajícího na poušti“: „Nemyslete si, že na Vás nemyslím. / A že neodpovídám. / Vaše

blahopřání dostávám. / Krajně trpím. Hluchoněm. / Bezbranně. / Moc trpím.“ A dodá latinský citát z proroka Izajáše: „Nesnažte se o to, abyste mě utěšili.“

Jan Zahradníček zemřel nedlouho poté, 7. října 1960 při převozu do nemocnice na mezi u Vlčatína. Opuštěný Jakub Deml v kondolenci Marii Zahradníčkové vyznal: „V Janu Zahradníčkovi odešel ze světa jediný můj čtenář. V neděli mívají pohřeb jen lidé vyvolení.“ Zahradníčkova pohřbu se Deml už nemohl ze zdravotních důvodů účastnit. Když se pak odpoledne u něho v Tasově s referencí stavil Stanislav Vodička, Deml dodal: „Vidíte, a takhle zemřel největší český katolický básník.“

Jakub Deml z tohoto světa odešel o pět měsíců později, 10. února 1961. V jednom ze svých posledních básnických náčrtků si poznamenal: „Naučení prosté / Jeden druhého břemena noste, / odměna roste.“

Miloš Doležal, rozhlasový redaktor, básník a publicista.

**Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)**

www.cdk.cz

**Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK,
včetně obálek a anotací. Možnost platit online platební kartou.**

**Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisu Kontexty s 25% slevou. Při
objednávce nad 100 Kč je poštovné i balné zdarma.**

**V sekci Zlevněné tituly (www.cdk.cz/knihy/zlevnene)
je ve výprodeji více jak 70 titulů CDK s výraznými, až 95% slevami.
Využijte tuto mimořádnou nabídku!**

Z propasti dole do propasti nahoře

Blíženci po duchu Jan Zahradníček a P. Josef Toufar

MILOŠ DOLEŽAL

Dva muži pocházející z Vysočiny. První: sedlácky ramenatý venkovský kněz Josef Toufar, druhý drobný a křehký básník a intelektuál Jan Zahradníček. Mohli se potkat před válkou na letním akademickém týdnu v Dalečíně, kde Zahradníček přednášel a Toufar se účastnil jako pozorný posluchač, nicméně jedno je jisté – navzájem o sobě věděli. Kněz znal básnickovy verše a jeho sbírky měl ve své knihovně. A básník se dozvěděl o zapadlé Číhošti i místním administrátoru Toufarovi na začátku roku 1950 a napsal o číhoštském kříži několik jasnoživých veršů. Byli si v mnohém blízcí. Mohlo by se říci – příbuzní po duchu. Oběma nescházel humor, oba žili Kristovo evangelium naplno a vroucně.

Dva body výchozí i dva duchovní učitelé

Řada momentů je spojovala a propojovala. Oba byli příslušníci těžké generace, narozené v prvních letech 20. století. Toufar v roce 1902, Zahradníček o tři roky později. Oba pocházeli z jedné krajiny, meditativní Vysočiny. Josef Toufar z Arnolce, Jan Zahradníček z padesát kilometrů vzdáleného Mastníku. Jejich rodnými domy byly hostince s přílehlým hospodářstvím, kde oba museli od útlého dětství tvrdě pracovat. Oba měli churavé srdce a na své životní cestě musel každý z nich překonat řadu protivenství a krizí.

Měli společné také některé duchovní inspirátory a autority. Především to byl prof. Dominik Pecka

(1895–1981), spisovatel, teolog, pedagog, redaktor, ve 30. letech žijící v Jihlavě, kde působil jako profesor náboženství na místním gymnáziu, redigoval časopis *Jitro* a v létě se pravidelně účastnil přednášek (s dalšími spisovateli, básníky a teology, mj. i s Janem Zahradníčkem) pro vysokoškolské studenty ve srubové kolonii v Dalečíně na Vysočině. Tam nebo do Jihlavy za ním o prázdninách zajíždí také Josef Toufar s přítelem Miroslavem Medem a spoluseminaristou a Peckovým dávným gymnaziálním žákem Karlem Skočdopolem, pocházejícím z Polné.

Dalším společným duchovním učitelem byl dominikán P. Silvestr Brait (1898–1962), teolog, esejista, redaktor revue *Na hlubinu*, vyhledávaný exercitátor a spoluorganizátor Akademických týdnů, kterých se jako přednášející několikrát účastnil i Jan Zahradníček. Právě exercicií vedených Braitem byl

Srubová kolonie v Dalečíně, kde se pořádaly přednášky pro vysokoškolské studenty. Foto archiv autora.

ve druhé polovině 30. let účastníkem také tehdejší královéhradecký bohoslovec Josef Toufar. A veselý dominikán Toufarovi 4. července 1940 na zaslanou primiční pozvánku odpovídá: „Drahý bratře, blahopřeji Vám ku sv. kněžství a bratrsky již předem upozorňuji, že tehdy budete dokonale šťastným mužem, jestliže dáte sebe celého sv. službě, jestliže dáte se velkodušně a odhodlaně. Přeji Vám tolik milosti, kolik jí jen unesete. Zahrnuji Vás jako svého duchovního syna provždy do svého mementa.“

Temné bédování bitých a vyslýchaných

Svůj charakter prokázali Zahradníček i Toufar za nacistické okupace a oba začali být šikanováni a pronásledováni komunistickými aparátčíky na různých úrovních. Zahradníček již brzy po válce, v lednu 1946, kdy byl dosti hrubým způsobem a vykonstruovanými důvody vyloučen ze Sdružení moravských spisovatelů. Zcela zřetelně začal s koncem války a především po prvních poválečných volbách vnímat rozpad a rozvrat celé společnosti a neostýchal se ani svým nejbližším přátelům otevřeně vytknout jejich konformismus a aktivní spolupráci s novým režimem. Příteli Františku Halasovi napíše 10. listopadu 1948 ostrý dopis, ve kterém reaguje na Halasův propagandistický článek o Leninovi (s názvem Leninova tvář vyšel v *Lidových novinách* 7. 11. 1948, s kresbami Otakara Mrkvičky zachycujícími postavy Lenina, Stalina, továrny a řadu dalších motivů komunistické propagandy): „Především celá ta kurziva na mě dělá dojem laciného bouřliváctví po páté čtvrtce, jak se kdysi za dávných časů pěstovalo v Dunaji. Bylo to bez rizika tenkrát a je to bez rizika i dnes, a přece, jak se časy změnily! Ze světa příčin jsme se ocitli ve světě následků a stačí podložit Tvůj text temným bédováním bitých a vyslýchaných, které prosakuje každou vteřinou našeho času, aby bylo vidět, kdo nevidí, kdo je slepý! Prosím Tě pro Boha, jak můžeš v sousedství tak strašného hrdlořezství, tak obludného připravovatele všech

heydrichiád, mluvit o absolutní spravedlnosti, která je predikátem samého Boha a totožná s láskou?“

O tři dny později, v čase masového vylučování nepohodlných z širšího společenského rámce, napíše Zdeňku Řezníčkovi: „Jinak si časem připadám jako oběť, která už na sobě cítí horký dech dávící šelmy.“

Až se to přezene

Josef Toufar reagoval ve svém působišti, vysočinském městečku Zahrádka, na poválečnou společenskou i politickou situaci praktickým způsobem – podporoval křesťanskou lidovou stranu a její program, ale především mu šlo o podchycení mladé generace, z níž by mohli vyrůst zodpovědní křesťanští laici, nesoucí a prosazující ideu svobody a demokracie. To však byla také jedna z ústředních příčin, proč proti němu ve dnech komunistického puče v únoru 1948 tvrdě vystoupili komunističtí funkcionáři v místě a na okrese (Zahrádka patřila do politického okresu Ledec nad Sázavou), kteří začali agresivně požadovat po hradeckém biskupu Píchovi Toufarovo přeložení ze Zahrádky do jiné farnosti. Důvod byl zřejmý – Josef Toufar byl v Zahrádce vyhraněnou osobností a respektovanou autoritou, která překračovala hranice církve, a to ateistickým ideologům a jejich sluhům překáželo. Když se Toufarův kněžský kolega P. Josef Pokorný náhodně potkal s okresním osvětovým inspektorem Hoskovcem, uslyšel z jeho úst výrok míněný jako výčitku: „Ten Toufar nám v Zahrádce z obyvatel udělal věřící lidi.“ Na podporu Josefa Tofara, a tedy proti jeho přeložení do jiné farnosti, tehdy vznikla v Zahrádce a okolí petice, kterou podepsaly tři tisíce farníků, ale také lidé jiného vyznání a občané stojící mimo církev. Pod nepolevujícím politickým nátlakem je nakonec Josef Toufar přeložen do Čihoště. Má představu, že se po krátkém komunistickém bésnění („až se to přezene“) do Zahrádky ke své rozdělané práci navrátí. A jak sám napíše biskupu Píchovi v dopise

v roce 1948: „Práce v Číhošti bude také hodně, ale já jí neuhýbám a jsem Pánu Bohu vděčen, že mně dal sílu a požehnání ku kněžství. Jistě i tam se budu snažit, abych byl dobrým a horlivým knězem, což se mi stalo v Zahrádce osudným.“ Do Zahrádky se P. Toufar již nevrátil, neboť do jeho života nečekaně vstoupila mimořádná a tajemná událost, která jej propojila právě s Janem Zahradníčkem.

Kříž se pohne

Dne 11. prosince 1949, což byla třetí neděle adventní, se v číhoštském kostele při Toufarově kázání několikrát tajemně pohnul a trvale vychýlil dřevěný oltářní křížek. Kněz byl přesvědčen o nadpřirozeném úkazu. V dopise příbuzným vysvětluje situaci podle svědků pohybu křížku: „Kteří to viděli, pod přísahou to napsali do protokolu, a ti, kteří byli vyšetřováni od SNB, to četníkům potvrdili, že to nebyla ani sugesce, ani zrakový klam. Je vyloučen i magnetismus nebo elektřina, neboť svatostánek i kříž jsou úplně ze dřeva a ani světlo na oltáři nebylo. Všichni v tom vidí nějaký zvláštní, nadpřirozený úkaz, který se přirozeným způsobem nemůže vysvětlit.“

Zpráva o číhoštském kříži se v onom adventním a vánočním čase šířila velmi rychle nejen po Vysočině a dolehla také do Brna. Jak se o ní Jan Zahradníček dozvěděl, dosud nevíme. Mohlo to být od příbuzných z Uhřínova, který leží nedaleko Toufarova rodiště. Podivuhodnou zprávu se mohl dozvědět také od básníka Jakuba Demla z Tasova, který si do svého zápisníku (později nazvaného *Haluciňák*) někdy v průběhu ledna či února roku 1950 poznamenal krátkou zprávu, která až na několik nepřesných detailů odpovídá skutečnosti: „V Číhošti na Sázavě (u Leštiny) na III. neděli adventní 1949 kázání na thema ‚Uprostřed vás stojí ten, kterého vy neznáte‘. V kostele ruch a šum – bylo tam 19 dospělých a pár dětí. Při těch slovech úvodních kříž nad tabernáklem se začal kolíbat, napravo, nalevo, a opakovalo se to třikrát. Nakonec zůstal vychýlen na jed-

Oltář a kříž v kostele v Číhošti, leden 1950. Foto archiv autora.

nu stranu proti všem zákonům gravitace. Svědkové ten zjev potvrdili přísežně, mezi nimi jeden, který je teď nejhorlivějším katolíkem. Pan farář kříž odepřel narovnat.“

Únor 1950: štěkající hlasy

Přelom ledna a února 1950. Josef Toufar byl po únosu dvanácti příslušníků Státní bezpečnosti z číhoštské fary po celou noc z 1. na 2. února poprvé vyslýchán ve valdické věznici. Už není jménem, ale je číslem 8016 a za sebou má tři dny nevyspání a ne-jedení v promrzlé cele. Soudruzi estébáci počítají, že

Jan Zahradníček se synem Janem a Dominikem Peckou (vlevo), oslava narození dcery Zdislavy, Brno, únor 1950. Foto archiv J. J. Zahradníčka.

se během pár hodin sesype a vyklopí, jak to s tím křížkem provedl. Jenže se přepočítali – venkovský kněz není ochoten přistoupit na lživé manipulace a zradu svého kněžského slibu a bude ještě bezmála měsíc odolávat mučení.

Jan Zahradníček je v té době již v invalidním důchodu. Začátkem února 1950 se hodně zdržuje doma se synkem Jendou a s těhotnou manželkou Marií – každým dnem čekají nový přírůstek. Přesto i do této domácí intimity proniká zlověstná předtucha blížícího se kataklyzmatu. V listu příteli Františku Hrubínovi píše: „U nás teď čekáme druhé dítě, a třebaže časy jsou obecně i zvláště tak mrazivé, nemáme strach, že tu zmrzneme, aspoň ne dříve než všichni ostatní při nějaké katastrofě buď hluboko pod nulou anebo také vysoko nad ní.“

Dcera Zdislava se narodila 14. února a byla pokřtěna v kapli brněnské porodnice P. Demlem i za účasti prof. Dominika Pecky. Básníkovi leží na psacím stole náčrty prvních veršů budoucí sbírky *Ježíškova košilka* a především začíná vznikat básnic-

ká skladba *Znamení moci*. V jejím šestém zpěvu se objevuje poprvé číhoštský motiv: „Co na tom, když pan Nikdo svýma temnýma bezejmennýma rukama / sám beze jména už sahá / po koruně vítězství / Jen Kříž se pohne, Kříž číhoštský / a jen pár lidí to zahlédne.“

Dne 21. února, kdy ve valdické věznici vrcholí mučení a vraždění číhoštského kněze Josefa Toufara, posílá Zahradníček do Prahy list Františku Hrubínovi, ve kterém popisuje brněnské přípravy na oslavy II. výročí komunistického puče, před kterými není kam se skrýt: „V sobotu bývám doma, ale celé dopoledne jsem slyšel až z města řev amplionů, v továrnách o 9. hod. pískali, pracující masy táhly do ulic a demonstrovaly. Slyší-li člověk ty štěkající hlasy, které vytrvale opakují tak nehorázné lži nebo v nejlepším případech polopravdy, které nic neříkají, vzpomíná si na některá data z nedávné minulosti, kdy nám také naskakovala husí kůže. Kam se to zase máme propadnout? Není jiné cesty než otroctví?“

Co bude padat

Mrtvé tělo číhoštského kněze je 28. února 1950 tajně a pod jiným jménem zakopáno u severní zdi hřbitova v Praze-Ďáblicích a následně se za dozoru ministrů a samotného prezidenta Gottwalda rozjíždí mohutná propagandistická akce, mající za cíl zdiskreditovat nejen samotného Josefa Toufara, ale i katolickou církev, její představitele a vatikánskou nunciaturu.

Jan Zahradníček pracuje v Brně na svém *Znamení moci*, občas vyjede s přáteli či se synem na výlet a po návratu z jedné takové potulky mladšímu kolegovi, básníku Bohumilu Pavlokovu, sdělí s úzkostí svoji apokalyptickou vizi: „Výlet byl pěkný, i když právě přšelo, ale v tom to všechno vězí: nikdy nevíme, co bude na nás padat z té velké díry nad námi. Vy se zmiňujete o ohni a síře, mohlo by to být i něco jiného, ač neméně nepříjemného, a tak musíme všechny plány do budoucnosti dělat jen s tímto zřetelem: co bude padat...“

Temná předtucha se naplnila, rudý srp a kladivo dopadly brzy – Jan Zahradníček byl zatčen ráno 14. června 1951 v brněnském bytě (jeho nejmladší dceři bylo sotva čtrnáct dní) a ve vykonstruovaném procesu odsouzen ke třinácti letům žaláře se známou „českou kriminální uličkou“ přes Cejl, Znojmo, Pankrác, Mírov a Leopoldov.

Nebe smutných časů

A právě v oněch domech strachu a hrůzy se Jan Zahradníček několikrát vrátí k Číhošti – s vědomím údělu vězněného, zázračnosti číhoštské události a ztotožněním se s Kristovým křížem. Nejdříve špačkem malé obyčejné tužky píše v pankrácké věznici o „úpěnlivém vychýlení Kříže Číhoštského“. A pár měsíců později se v jiné básni táže: „Ale co se to s tebou stalo / v Číhošti? / Jako rubáše / ždímané v brodech žalu / zkrouceno dřevo kmene tvého / tím

vychýlením tak náhlým, tak úpěnlivým / z propasti nahoře do propasti dole. / Takové gesto Boží, jež rozčíslo nebe smutných časů...“

Jan Zahradníček i Josef Toufar prošli křížovou cestou. Josef Toufar ve valdické mučirně v únoru 1950, Jan Zahradníček v čase devítiletého věznění, poznamenaného smrtí dcer a tělesným strádáním, aby se z vězení domů vrátil umřít. Ani jeden se nedožil vysokého věku, měli být komunistickými ideology umlčeni, vymazáni z dějin a zapomenuti. Plány inženýrů lidských duší se naštěstí nenaplnily.

Oba muži z Vysočiny připomínají světloňose, kteří se s maximální vydaností spoléhali na sílu onoho „světla, které žádná tma nepřemůže“. Jen je třeba nezapomenout na Zahradníčkovu varování – všechny plány do budoucnosti je třeba dělat jen se zřetelem: co bude padat!

Miloš Doležal, rozhlasový redaktor, básník a publicista.

TVAR DOSTUPNÝ VŽDY A VŠUDE

**POŘÍDE SI ON-LINE PŘEDPLATNÉ JEN ZA 300 KORUN ROČNĚ
PLNÝ PŘÍSTUP DO DIGITÁLNÍHO ARCHIVU TVARU**

www.itvar.cz

tvar

VÍCE NA WWW.ITVAR.CZ/PREDPLATNE/

OBTÝDENÍK ŽIVÉ LITERATURY

Většinu mých raných lásek tvořili básníci známí, slavní...

IRENA DOUSKOVÁ

IRENA DOUSKOVÁ se narodila roku 1964 v Příbrami. Vystudovala Právnickou fakultu UK, nyní je na volné noze. Žije v Praze. Její knihy byly přeloženy do deseti jazyků. Nejúspěšnější z nich, *Hrdý Budžes* a *Oněgin byl Rusák*, se dočkaly mnoha vydání, audio verze i divadelní inscenace. Kromě prozaických knih je i autorkou dvou básnických sbírek.

Jako dítěti mi všechno rýmované připadalo otravné. Většina básniček, říkadel nebo nedej bože celých pohádek ve verších. Těch nových, co bývaly roztroušené po *Mateřídoušce* a *Sluníčku*, ale i klasika jako Sládek, Čarek a Hrubín. Mívala jsem takový mírně popuzený pocit, že mě mají za hlupáka. Myslí si, že jsem ještě malá... Nebavily mě. Což mi nijak nebránilo sepisovat říkanky vlastní. To se mi zdálo zábavné velmi.

Až Karel Jaromír Erben u mě, asi tak ve druhé třídě, uspěl. Dědovi po noční pomalu padala hlava v křesle u radiátoru, já jsem si na podlaze ohromeně četla:

*Tma jako v hrobě, mráz v okna duje,
v světnici teplo u kamen;
v krbu se svítí, stará podřimuje,
děvčata předou měkký len.*

A hlavně:

*A byla cesta nížinou,
přes vody, luka, bažinou;
a po bažině, po sluji
modrá světélka laškují;*

*dvě řady, devět za sebou,
jako když s tělem k hrobu jdou;
a žabí havěť v potoce
pohřební píseň skřehoce.*

Tepalo mi to v hlavě ještě do usínání a pomáhalo vzlétnout nočním můram, v jedné divoké směsi s fašisty vraždícími mého druhého dědu a babičku a s malým Bobšem ukládajícím bratříčkovi do rakve nejmilejší skleněnku. Nebylo to jen hororovým obsahem *Kytice*, ačkoli určitě sehrál svou roli. Rytmus těch veršů se nedal vytěsnit a poprvé i obrazy, které nesl. S mrazením v zádech jsem po ní sahala znovu a znovu. Hrůza (už jenom, že jí zahodil knížky, natož to ostatní) se pojila s okouzlením a požitkem.

Mnohem později, jako patnáctiletá gymnazistka, jsem někde narazila na báseň *Ve válce padlí*.

*Josef Kazda padl, voják od jedenáctého regimentu,
vousatý milý,
první ze všech padl tam na břehu Driny,
zaplákala nad ním harmonika, housle se pomodlily
– a milá provdala se.*

*A Bláha Josef padl a Václav Bláha padl,
Maroušek Václav a Maroušek František, bratři,
bratři Jan Hvězda a Josef Hvězda –*

*Mls Vojtěch padl, Vilita, Srnka,
Ceplecha Matěj, který se přičenil do Heřmaně,
Hasík Josef, rolník a Tománků František, hoch dobrý,
proč – sami nevěděli a nikdo se nedoví za ně.*

*Jan Vítek padl,
který se oženil s Marií modrookou, mou sestrou,
jedenkrát z boje se vrátil s prostřelenou patou,
železnou rudu v zajetí kopal,
tři sta rublů si vydělal a souchotiny,
Marie provdala se.*

*Veselý kramář umřel, klarinetista,
dobrý a mírný, úžasem krvavých bitev se zbláznil,
pánubohu v nebi na klarinet hraje,
na pomníčku děti čtou jeho jméno – Jan Vorel,
– a žena provdala se.*

*Karel Jareš padl – cestář a včelař,
ve vlasech včely mu bzučely, na tvářích dobrota plála –
Cestářka jediná se neprovádala,
jediná cestářka čeká – což kdyby náhle přišel
živý či mrtvý,
na chudém pomníčku na násvi smazal své jméno,
což kdyby na okno zaklepal v chalupách dole –
Vstávej – po sedmi letech se k tobě navracím, ženo,
pověz, co dělají děti, co dělají pole –
Co kdyby, bože,
na okno zaklepal – vstávej a manželské připrav mi lož!*

A vzala jsem na milost Jana Čarka. Snad i pro tu vzdálenou ozvěnu *Svatebních košíl*... Od té doby jsem mu dokonce, kdykoli jsem se zatoulala do Heřmaně, nechávala na hrobě nějakou tu kopretinu. Taky Josefa Václava Sládka jsem rehabilitovala, nejenom za nemilosrdnou *Mrtví nežadoní*.

*Mrtví nežadoní,
mrtví jsou tak přímí;
zajdou pro svůj obol
s rysy kamennými.*

*Co jsi zůstal dlužen,
čímś jim dělal muku,
přijdou nevoláni,
nastavují ruku.*

*Jejich němé retý
nepohnou se k díku,
chladny, jak ta zašlá
jména na pomníku.*

V sedmnácti člověk všechny ty mrtvolky přijímá s lehkým interese, snadno a samozřejmě, jako kteroukoli jinou romantiku. I František Hrubín přišel poprvé na řadu, nepřiliš překvapivě, když jsem potkala *Romanci pro křídlovku*.

Ráda bych v tom rozpomínání byla originální a pokud možno objevná, ale nebylo by to úplně poctivé. Většinu mých raných lásek tvořili zejména básníci známí, slavní, často přímo čítankoví. Kromě Máchy Toman, Orten, Kainar nebo Hrabě. Ještě o něco dřív Villon, Heinrich Heine, Dyk a samozřejmě Gellner. V této fázi jsem rýmy naopak zbožňovala, stejně jako vtip, ironii a pointy. Asi i proto, že když jsem se sama začala pokoušet psát, ubíralo se to tímto směrem, ať jsem chtěla nebo ne. Co se nerýmovalo, na to jsem, až na pár výjimek, hleděla s podezřením, že se nejspíš jedná o politováníhodné neumětelství. Taky jsem si nepotrpěla na žádné rvaní vnitřností a chrlení čehokoli, včetně veršů. S nepřízní osudu, zdálo se mi, je třeba vyrovnávat se mužně a spíš krátce. Jako Heine.

*Je štěstí jako holka hravá,
jež nezdrží se dlouhý čas;
když přijde, vlas ti počechrává,
dá pusku jen a pryč je zas.*

*A neštěstí je starší paní,
jež na krk se ti pověsí;
má času dost a bez optání
se usadí a plete si.*

Ještě nesmím zapomenout na Konstantina Biebla. Hlavně proto, že při prvotním okouzlení poetismem jsem se s ním, nevím proč, téměř minula. Tím větší bylo to opoždění.

*Jen hvězdy a malinové keře
vědí, kam vedou stopy vysoké zvěře.
S hlavou zdviženou laně a jeleni
stále na útěku ze všech míst
před něčím, co přijít má, zděšení.*

*Snad padne střelná rána.
Snad jenom se stromu list?*

Přeskočím dalších víc než třicet let, během nichž se mé literární obzory rozšířily, vkus částečně změnil, lásek přibýlo a trochu i ubylo. Některé návraty přinášejí zklamání a jistý údiv nad někdejšími nadšením. Příchylnost k málomluvnosti mi ale zůstala dodnes.

...

*Zelená cesta lesem,
do hlavy tunel,
tak zarputile hledám klid,
tak umanutě potřebuji odpustit
komusi, kdo tudy nechodí.*

Dokonce i písmo Lenky Kuhar Daňhelové se podobá básni.

...

*Jak popsat potutelnost pitulníku,
úpornost svízele
a potměšilost blínu.*

*Jak přežít bez nutkání
přiřadit vlastnosti
něčemu, co vedle nás
jen tak je.*

Na nepřízeň osudu by si mohl naříkat leckdo. Třeba Jan Borna. Ale ten by to byl nikdy neudělal.

Na verandě v Syřenově

*Nalevo borovice,
napravo smrk
a uprostřed opadávám já.*

*Stojím po kolena
sám v sobě
a pořád se neznám
o nic víc.*

*Jediné, co vím, je,
že Holanovi by se tato básnička
nelíbila,
ale Holan za mě moč
neudrží.*

Vždycky už mi asi budou nejbližší ti, co se donekonečna pokoušejí protlačit velblouda uchem jehly. Možná že jsou to ale ve skutečnosti všichni. Tak ještě jen Bornova „(malá prosba)“ na závěr.

*Až budu ležet na dně,
dobře vím, že nezvedneš mě výš,
řekni jen:
„Je pod tebou mnoho pater,
které ve své pyše nevidíš.“*

Napůl ve vzduchu

IRENA DOUSKOVÁ

Cestou zpátky

Z kopce dolů
S rukama už v kapsách
Všechno se prodalo
Propilo
A promilovalo
Není kam spěchat
Pod lípou na rozcestí
Ještě hlt kořalky
S posledním cigárem
A potom vzhůru
Za provázkem dýmu
Obrátit oči

Perverze

Hledám muže
Přiměřeného věku
Může být i němý
Nic není překážkou
Jedenkrát týdně
Za deště nebo když je zataženo
By na hodinku přišel
Posadil se na kanape
Asi v kuchyni
Vypil by kafe
Nechal mě opatrně přisednout
A položit mu hlavu na rameno
Cena dohodou

Irena Dousková. Foto Mikuláš/Tvar.

Šedesátý sedmý

Vítr fouká mezi bytovkami
Paní Novákové sebral sukni
Ale jen ze šňůry
Já na to koukám z okna
Mám angínu
A sukni ještě žádnou
Jen nudli u nosu
Pastelky
A čas

Předjaří

Stmívá se měkce
Pod hradbou smrků v blízké dáli
Zrazují okna skryté domky
Laskavá tma
Jako bychom zas usínali
S důvěrou šťastni nevědomky

Na starý motiv

Noc rozlila se do polí
Pro radost sýčků a sovám
Kdo ještě hledal cokoli
A nestačil se schovat
Za hvězdou míří ztracený
Ač mrtva putuje s náma
Poutníci jako kameny
Padají do neznáma

Osmdesátý třetí

Nejpřítulnější jsem vprostřed jezera
Když tě jen tuším na zeleném břehu
Ryby vyskakují nad hladinu
Koukám do vody
Komu bych ještě řekla
Něco o lásce
Sbírá se k bouři
Dusno
Na Šumavě už prší

Zelený čtvrtek

Půlměsíc v olověné hlubině
Skutečnější než skutečnost
Zatímco zároveň
Prstíky březových jehněd
Odpočítávají minuty do západu slunce
Dvě nebo tři
Dým se plazí od zahrad
Sousedé se propalují k jaru
U křížku mímím smrt
Na motorce
Vyjíždí ze vsi

...

Za červencových večerů
Vylézá touha
Jako sanytr
Ze zdí venkovských koupelen
Na pohled bílá
Pod tím chlív

Devátý

Nemůžu dál
Ležím si přes cestu

Vybráno z autorčiny poslední sbírky *Napůl ve vzduchu*,
Druhé město 2016.

Jak se rozloučil Günter Grass

PAVEL ŠVANDA

Grassova poslední knížka *O konečnosti* je sbírkou próz, básní a lavírovaných kreseb, a je tedy něčím takovým, oč usiluje nejeden programový postmodernista: volným, mezižánrovým otiskem tvůrčí myslí. Páteřním prvkem je tu glosa, ovšem většinou pozdvížená do bezprostředního sousedství s básní v próze. Smíme knihu *O konečnosti* chápat tak, jak ji myslel autor: jako rozloučení s literaturou, se čtenářem, se životem? Na důstojnou literární závěť se knížka poznámek zdá být přece jen poněkud lehkovážná. Ale v umění často lehké gesto platí víc než pěsti zaťaté pod bradou myslitele.

Günter Grass upoutal už v roce 1959 *Plechovým bubínkem*. Od té doby si udržel pozornost veřejnosti jako prozaik, publicista, polemik. Vyprávěč Grass byl nadán vzácnou kombinací až divoké fantazie spojené se smyslem pro skutečnost. Zůstával spjat s realitou, ačkoliv právě *Plechový bubínek* by docela dobře mohl být označen jako postmoderní román *avant la lettre*. I jako výtvarník, jímž se vždy tak trochu cítil, se spokojil s pozorným až pokorným realismem. Ten se promítl i do výtvarného doprovodu *O konečnosti*.

Občansky byl Grass bytostným sociálním demokratem už pro původ z nejpřízemnější vrstvy střední třídy. Pokud můžeme věřit tomu, co napsal v *Loupání cibule*, zachoval si instinktivní porozumění pro osudy lidí, jímž nebylo přáno. Ale kromě toho všeho byl tento spontánní chrlíč textů všeho druhu také vynikajícím literárním strategem. Nedopustil, aby se na něj pozapomnělo. Když už mu ve vysokém věku hrozila přirozená generační izolace, odpálil dobře viditelnou světlici rafinovaně stydlivým

přiznáním, že se na sklonku války, ovšem víceméně shodou okolností, dobrovolně hlásil k tankistům Waffen-SS. Kdo umí, umí!

Na zásadních západoněmeckých politických a literárních debatách, při nichž vskutku létaly jiskry, bývalo výmluvného člena Skupiny 47 dobře slyšet. Od zážitků nacisticky kolektivistického mládí se Grass nedistancoval předstíraným zapomněním. Strážil si svůj autorský i lidský smysl pro *amor fati*. Říkal svým čtenářům: co se mně i vám stalo, si snad můžeme dodatečně vysvětlit, ne však přezíravě odestát, odložit na hřbety několika vybraných provinilců. Byly to naše životy.

Günter Grass:
O konečnosti.
Brno: Atlantis
2017. Přeložil
Jiří Stromšík.

Kromě toho patřil Grass k těm západoevropským intelektuálům, kteří trpěli pro nás obtížně pochopitelnou nostalgií po NDR. Byť dobře věděl, že se v té zemi ani trochu nedařilo svobodě, jíž si sám tolik cenil. Ale možná tím spíše jeho dílo, jeho problémy i jeho postoje nebyly nám, také hodně složitě uvažujícím Středoevropanům, nesrozumitelné. Grassovým velkým tématem byla i zkušenost vyhnance. Mentálně zůstal svázán s německým, polským, kašubským Gdaňskem svého dětství a mládí. Svou nostalgii literárně využil silně, avšak bez ublíženosti.

Grass se autorsky vyrovnával s mentalitou a představivostí mládí dozrávajícího do exploze nacistického kolektivismu před druhou světovou válkou i za války. Některé jeho zkušenosti byly tedy svou původní konformností i pozdější syrovostí skoro porovnatelné se zážitky Čechů, stržených o málo později euforií komunistického kolektivismu. Nad některými českými texty, zpětně účtujícími s iluzemi „svazácké generace“, se vznáší lehce parfémovaný odér nostalgie po kouzlu dávných dobrých úmyslů. Ta příjemná vůně nám vesměs usnadňuje četbu. Leč upřímnost výpovědi bývá dodnes jaksi zatížena. Stále ještě zůstávají ve hře dávné komplexy ctižádostivých maloburžoazních synků tváří v tvář jasné vidině světodějně proletářské revolty. U Grassa tomu bylo jinak. Jako poloproletář nikdy netrpěl špatným svědomím. Problematickou minulost mu neosvětlovaly původní dobré úmysly oklamanych, spíše vševládne moiry všednosti. Banalita prolnutá se snem časem překryla zlobu i obětavost, pýchu vítězů i komplexy poražených. Od Grassovy schopnosti líčit historická dramata s ironickým odstupem, zároveň však účastně, bychom se snad mohli ještě i trochu přiučit. Ostatně dost podobný postoj zaujal ve svých prózách i Josef Škvorecký.

Srovnávám si Grassův autorský i osobní postoj s vývojem Heinricha Bölla, který se naopak postupně vzdálil od svých lidsky účastných raných próz,

naplněných především soucitem. Výsledkem byla jakási málo pochopitelná vnitřní i vnější emigrace. Ta se Grassovi rozhodně nepříhodovala. I ve své poslední knížce zůstal sobě i ostatním nablízku. Dozvídáme se tu ale také, že ani tento autor, až hemingwayovsky zdůrazňující cenu elementární vitality, nežil vždycky jednoduchou existenci, a to ani když pomineme jeho vesměs složité vztahy k četným manželkám a přítelkyním i k početnému potomstvu. „Od té doby je jisté, že melancholie, neadekvátně léčená jako trudnomyslnost a – s nárokem na nemocenskou – jako deprese, ke mně patří.“ Po posledním prolomení nemoci se mu znovu zjevila vůle k tvorbě. Grass se svou finální životní polohou zabýval jaksi s živým zájmem, až lehce cynicky. Naléhavost poslední knížky je však dána především věcným sdělením: chátrám, denně zápasím s úbytkem sil, melu z posledního.

Nemineme se tu ani s echtovně německou morbidností. Autor nás podrobně poinformuje, u koho a jaké rakve si objednal pro sebe a svou ženu, jak jim tyto svým způsobem luxusní kousky byly dodány a potom ukradeny, aby byly překvapivě bez vysvětlení zas vráceny. Při té příležitosti se dočteme i poučené anekdoty, co podobného se taky přihodilo komusi jinde, kde nešlo jen o rakve. Absurdní sny se tu ucházejí o naši střízlivou pozornost; v tom je paradox Grassova světa, v němž jsme žili i my. Avantgardistický smysl pro osvobodivou fantazii v Grassově díle velmi dobře fungoval právě ve spojení s autorovým smyslem pro realitu: magický realismus.

Zajímavé je, že Grassovy básně v *O konečnosti* jsou spíše aforisticky epické, méně básnivé než prozaické záznamy. I ve velmi pozdních glosách však Grass zůstal bytostným polemikem se současností: „Od rána do noci dosažitelní. Podchycení kliknutím myši. Zadatování zpětně až k dětskému zásypu. Nic se neztratí. Každodenní výpravy do levných obchodů, do kina, na záchod jsou nepomíjející. ... Co dělat? Bezmocně, umdlévaje se

odpírám, odmítám nabídku. ... Žádný facebook nepočítá mé přátele a nepřátele. Potají se těším psacím brkem.“

Ani tváří v tvář tomu, co považoval za neodvolatelné ukončení existence, se Grass neutekl do manýristické povídkovosti. I s jediným zubem v dásních, i zcela bezzubý zůstal slovem i kresbou vděčně pozorný k bohaté realitě stvořeného světa. Poté pro něj měla následovat už jen... „za vším tečka, konečnost“. A tedy nic. Grass rozhodně nebyl stoik. Se

smrtí však nepolemizoval. Bral ji, jak se zdá, věcně na vědomí jako konec vědomí. Bylo by zajímavé vědět, zda dodatečně nebyl nucen změnit názor na nadvládu konečnosti ve prospěch věčnosti. Zřejmě je, že si až do konce zachoval živý smysl pro fantaskně brutální svět své doby i svou lásku k osvobodivému snu.

Pavel Švanda, spisovatel, emeritní profesor Divadelní fakulty JAMU v Brně.

REVOLVER REVUE No. 110 / 2018 / JARO

literatura – **MATOUŠEK** – Skořápka bubliny / **HRUŠKA** – Po Jedné větě / **MARCUS** – Studený čumák / **DOLEŽAL** – Příběh parašutisty / **ONUFER** – Hodnotové soudy **komiks** – **DENÍK ANNE FRANKOVÉ** **interview** – **KOVANDA** **výtvarné umění** – **RICHTEROVÁ, CIHLÁŘ** – Hanami / **LA INTHONKAEW** – Malby / **PETRÁNEK** – Svátky hadů / **SEDM** – Janata / **ŠMÍD** – Ateliéry **design** – **BABÁK** – Maco **kritický couleur** – **MAGOR A JEHO DOBA** / Čiháková / **KNIHA ROKU LN** / Pokorná / **DUCHAMP** / Jindra / **JURÁČEK** / Malá / **MASARYK** / Šlajchrt / **KERMODE** / Onuferová / **MATOUŠEK** / Vajchr / **BABIŠÁK A RÁDIO, ŽANTOVSKÝ, DOLEŽAL, HAVEL** / Drda / † **JAN STEKLÍK** / Wilson / **ZA PAVLEM BRÁZDOU SPOUŠŤ 2017** – **příloha** – **KRUMPHANZL** – Jedna věta

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na www.revolverrevue.cz, e-mailem: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

Roma locuta: interview emeritního papeže

Benedikt XVI.: Poslední rozhovory s Peterem Seewaldem

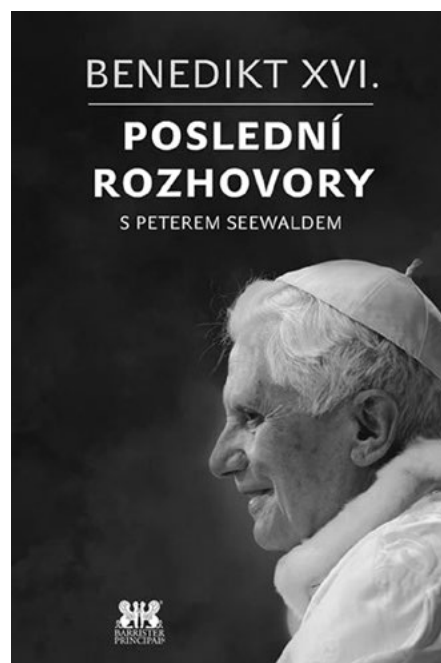
KAREL KOMÁREK

Jméno autora a název knihy by se v tomto případě mohly i prohodit – Peter Seewald: *Poslední rozhovory s Benediktem XVI.* Takové pořadí aspoň podle českých zvyklostí naznačuje, kdo koho v knižním interview zpovídá. Ale původní údaje, jak je vidíme na obálce a na titulním listu, jednak napodobují předchozí tři rozhovory, které vedl německý novinář s kardinálem Josephem Ratzingerem – pozdějším papežem (česky *Křesťanství na přelomu tisíciletí*, 1997; *Bůh a svět. Rozhovory o základních věcech křesťanství a budoucnosti církve*, 2005; *Světlo světa. Papež, církev a znamení doby*, 2011), jednak vyjadřují, kdo je hlavní autor knihy, kterou si pak podle jeho jména můžeme zařadit k jeho jednoznačně původním spisům, pravděpodobně už na konec. Leda že by ještě vznikl zájem vydavatelů a pochopitelně čtenářů o český překlad jeho teologických děl *Dogma und Verkündigung* nebo *Das Fest des Glaubens* či třeba o výbor z jeho kratších textů aktuálně komentujících poměry v církvi, dění na koncilu a podobně.

P. Seewald uvádí, že tyto poslední rozhovory vedl „krátce před Benediktovým odstoupením a po něm jako přípravu na sepsání jeho životopisu“. Kniha má tři hlavní části: v první papež mluví o svém odstoupení v únoru 2013 a o následujících letech v ústraní, v druhé vzpomíná na svůj život od dětství až po smrt svého předchůdce Jana Pavla II. a v třetí bilancuje svůj pontifikát. Obsahově nové jsou obě krajní části, ta prostřední vypadá jako in-

termezzo líčící odlehlou minulost a opakuje nebo mírně rozvíjí informace, které už kardinál a později papež uvedl v předchozích rozhovorech s P. Seewaldem nebo v autobiografii *Můj život*, sahající po biskupské svěcení v roce 1977 (česky 2005), případně se je dočteme v reportážních knihách P. Seewalda *Benedikt XVI. Portrét zblízka* (slovensky 2007) a Grega Wattse *Dělník na vinici. Portrét papeže Benedikta XVI.* (česky 2006).

Jak to vlastně bylo s tím odstoupením, které tehdy všechny překvapilo? Nedovíme se z knihy něco

Benedikt XVI.:
Poslední rozhovory s Peterem Seewaldem.
Brno: Barrister & Principal
2017. Přeložil Ivo Lukáš.

víc, když už je to poslední rozhovor? Chybí tu přímá otázka: Co vás k tomu vedlo? Seewald se ptá spíš na okolnosti: Kdy jste si byl svým rozhodnutím jistý? Komu jste to předem svěřil? Kdo a kdy zformuloval oznámení o odstoupení? Co jste toho dne dělal? Pak vysloví konkrétnější domněnky, které tenkrát visely ve vzduchu: Byl oficiální důvod ubývání sil dostatečný? Chtěl jste se vyhnout vystupování na veřejnosti ve zhoršeném zdravotním stavu, čemuž se Jan Pavel II. nebránil? Neměl jste pocit, že se váš pontifikát už nehýbá kupředu a vaše osoba je problémem? Nezklamali vás spolupracovníci? Nedonutila vás aféra Vatileaks, kdy váš komorník odcizil důvěrné dokumenty a poskytl je médiím? Nedošlo ke spiknutí nebo vydírání? A Benedikt XVI. to všechno odmítá: „Člověk nesmí odejít, kdyby od něčeho utíkal. Nikdy se nesmí uhýbat tlakům. A v mé době to ani nikdo nepožadoval. Nikdo.“ Sluší se mu to věřit a opustit konspirační teorie. Takže zůstávají zdravotní důvody nebo prosté nezvládnutí náročných úkolů ve vysokém věku: „I kdyby se řeklo, že lze něco [z úředních povinností – K. K.] vypustit, přesto tu zůstává řada zásadních věcí, takže – bereme-li své poslání náležitě – je jasné, že když už scházejí schopnosti, je také nezbytné – pro mě v každém případě, třebaže někdo jiný to může vidět jinak – stolec uvolnit.“ Nezdá se v tom být víc než vžitá železná zásada sloužit buď naplno, nebo vůbec.

Zkušený překladatel Ratzingerových textů Ivo Lukáš se v této knize musel vyrovnávat s volnějším stylem papežových odpovědí, které v originále asi mají dost blízko k autentickým záznamům: tak například výroky, že osobní poznámky, které se chystá vyhodit, by byly „žrádlo pro historiky“ nebo že „jistí lidé v Německu se vždycky snažili mě odstřelit“, se zdají příliš jadrné od vždycky kulantního Petrova nástupce. „Že je v církvi špína, se vždycky vědělo, ale co všechno člověk musí strávit jako šéf Kongregace pro víru, to už jde hodně daleko.“ Neformuloval to spíš Seewald? „Bohužel tu pořád ještě jsou ty křečovitě postoje jistých skupin údajných odborní-

ků, kteří absolutizují své teorie a nevidí, co je podstatné.“ Kdepak Seewald: to se Benedikt XVI. vrací k Josephu Ratzingerovi do časů, kdy ještě nebyl nucen mluvit tak diplomaticky jako v úřadu papeže, kdy třeba ve svém prvním knižním rozhovoru ještě s Vittorioem Messorim (česky *O víře dnes*, 1994) prohlásil něco podobného tomu, co jsme právě citovali: „Určité protestní postoje mnohých teologů jsou poznamenány typickou mentalitou bohatých občanů Západu. Skutečnost konkrétní církve, pokorného Božího lidu, je něco velice vzdáleného tomu, co si někteří představují v jistých laboratořích, ve kterých destilují své utopie.“ Emeritní papež zase může mluvit tak kriticky jako prefekt Kongregace pro nauku víry v polovině 80. let.

P. Seewald, narozený 1954, se po bujaré mládosti okouzlené marxismem vrátil do katolické církve, jistě pod vlivem setkání s kardinálem Ratzingerem, ale doznívají v něm nálady jeho generace, o které – s příslušným historickým rozdílem – platí to, co řekl jinak laskavý Kristus Pán: „Toto pokolení je pokolení zlé. Žádá si znamení“ (Lk 11,29). To se ukazuje například v otázkách: „Je ve vašem životě jedna jediná vteřina, kdy se člověk ptá, zda přece jen to všechno, co věříme o Bohu, není jen jakási idea?“ – „Přirozeně se vám znovu a znovu vrací otázka: Je to vskutku odůvodněné? Ale já jsem měl i tolik konkrétních zážitků víry, zážitků Boží přítomnosti, že jsem pro tyto okamžiky obrněn,“ odpovídá ten, který si vysloužil od médií přezdívku Panzerkardinal. „A nikdy jste neměl velké pochybnosti? Například v mládí, za studií?“ – „Tehdy ze všeho nejméně. Tehdy byla církev ještě tak živá... Teprve později, jak se svět začal drobit a zdálo se, že křesťanství, sama církev neví, čím je. Ale vždy jsem byl díky Bohu podržen.“ Ani kult pochybností, ani postoj majitele pravdy: to jen „toto pokolení“ by ho rádo vidělo na jedné nebo na druhé straně. „Člověk má za to, že papež má plnou moc, že stačí jen říct, a věc se bez odporu prosadí.“ – „Ne.“ – „To nejde?“ – „Ne, nejde to!“ Roma locuta.

A přece i v tom životopisném intermezzu najdeme fakta nebo názory, které se v předchozích knižních rozhovorech neuvádějí nebo nezdůrazňují a které mohou případně narušit stereotypy a utkvělé představy. Ratzingerova matka byla nemanželské dítě. Tradiční zbožnost, ve které vyrostl, zděděná z 19. století, byla podle něho „zastydlá, příliš přísná, stísněná, omezená, poněkud kýčovitá“: to sotva řekne konzervativní až reakční představitel církve. A podobně překvapivě se přiznává vyhlášený odpůrce liberálních teologů: „Chtěl jsem ven z klasického tomismu a pomocníkem a vůdcem mi při tom byl Augustin... To, co psal Tomáš, jsou vlastně všechno učebnice, jsou tak nějak neosobní.“ S určitou distancí vnímal Ratzinger i další poznávací znamení tradičních katolíků – „pilulkovou“ encykliku *Humanae vitae*: „Bylo jasné, že se zde říká něco, co je ve své podstatě platné, ale způsob argumentace byl tehdy pro nás, i pro mne, neuspokojivý.“ A dokonce se přidal k prohlášení teologů, které P. Seewald nazývá „petice za zrušení celibátu“: „Podepsal jsem spíše z přátelství k ostatním. Byl to typický

rahnerovský zamotaný text obsahující ano i ne, který se dal vykládat v jednom i v druhém směru.“ Nepopírá své postoje a projevy progresivního teologa 60. let. Ale i když tu ke každému dodává přijatelné vysvětlení, z kterého se dá dobře vyrozumět názorová kontinuita, asi ani touto knihou nezaplášší permanentní výtky, že se po koncilu změnil, že tehdejší teolog a pozdější kardinál a papež si vzájemně protiřečí. „Neměnil jsem se já, nýbrž ti druzí,“ řekl v už zmíněném rozhovoru s V. Messoriem v 80. letech. A v této knize vzpomíná: „Viděli jsme, jak dochází k ničení právě toho nového, co jsme chtěli.“

Název knihy *Poslední rozhovory* sice obsahuje určitý příslib, ale na konec řady v té pomyslné ratzingerovské knihovničce by přece jenom mohlo něco přibýt, něco zatím nedostupného, o čem se mluví v této knize: sbírka kázání, která pronáší emeritní papež při nedělních bohoslužbách ve svém nynějším sídle, v klášteře Mater Ecclesiae.

Karel Komárek, bohemista, lingvista, literární historik.

Časopis *Kontexty* vychází i online

Časopis *Kontexty* je nyní dostupný i v elektronické podobě na portálu **Alza.cz**. Můžete zakoupit kterákoli čísla od roku 2009 i celoroční předplatné.

Celoroční předplatné aktuálního ročníku (6 čísel)	300 Kč
Cena jednotlivého čísla aktuálního ročníku	60 Kč
Cena jednotlivého čísla archivního ročníku	40 Kč
Cena celého archivního ročníku (6 čísel)	200 Kč

Předplatitelé tištěných *Kontextů* mají přístup ke všem číslům aktuálního ročníku i k celému archivu zdarma. Unikátní kód je možné získat na adrese: **objednavky@cdk.cz**

alza media

www.alza.cz

Je načase, aby si primas český pořídil rybářský prut?

JIRÍ HANUŠ

Na dopisu některých českých katolických laiků papeži (odduka2018.cz) mi nevadí, že byl napsán. Evidentně vyjadřuje docela upřímné obavy o další směřování domácí církve. Také mi nevadí, že byl adresován přímo papeži – římský biskup je totiž skutečně tím, kdo o těchto záležitostech rozhoduje. List mohl být samozřejmě nasměrován i dovnitř české církve, například zaslán České biskupské konferenci. Autoři ale naznali, že netřeba chodit ke kováříčkům, když se dá jít ke kováři. Budiž. K obsahu mám ale několik kritických poznámek, které se dají shrnout do pěti bodů:

Autoři používají nešťastné, historicky zatížené vyjádření o spojení „trůnu a oltáře“, a to v souvislosti s působením arcibiskupa pražského Dominika Duky v posledních letech. V pravém slova smyslu se o žádné spojení nejedná a ani jednat nemůže. Podle našich zákonů přes veškerá úskalí a problémy platí heslo „svobodná církev ve svobodném státě“. Na tom, že kardinál Duka navazuje jak osobní, tak pracovní vztahy s představiteli českého státu, není nic divného. Na rovině osobní udržoval dobré vztahy se všemi třemi českými prezidenty (připomínám, že Václava Havla znal ještě z komunistického vězení) a na pracovní úrovni by se mu spíše dalo něco vytýkat, pokud by svou roli „komunikátora“ s politickou reprezentací nebral vážně. Navíc, signatáři by se v tomto punktu měli zeptat vážně sami sebe, zda jim vadí skutečně „spojení trůnu a oltáře“, nebo spíše osoba a politické vystupování současného prezidenta. Napsali by totéž, kdyby seděl na Hradě na

příklad Jiří Drahoš a Dominik Duka ho pozval na kus řeči a bábovku?

S tím souvisí výhrada, která se týká vyjednání tzv. církevních restitucí (Zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi). O prosazení zákona se Dominik Duka – spolu s dalšími církevními představiteli – skutečně zasloužil a je otázka, zda se za to v budoucnu nedočká spíše ocenění. Politicky vzato se tento zákon podařilo prosadit navzdory levicovým politickým subjektům a vede nikoli, jak se zřejmě domnívají autoři listu, k nějakému „návratu starých časů“, a nemusí vést nutně ani k růstu nedůvěryhodnosti církve. Jak se prozatím zdá, směřuje spíše k aktivizaci církevního společenství, k většímu zapojení laiků, k přemýšlení, jak by se církev mohla v budoucnosti uživit právě bez spojení s „trůnem“. Cesta to nebude lehká, ale je třeba konstatovat, že v zásadě vede k větší samostatnosti církve a možná i k výraznému zchudnutí, nikoli naopak. V podstatě jde totiž o mírnou formu odluky církve od státu. Pokud může být Dominik Duka z něčeho obviňován, pak je to spíše uvolnění církve ze zbytků bývalého státního dohledu a finanční podpory, nikoli z toho, že církev ke státu více připoutává.

Autoři dopisu vytýkají českému arcibiskupovi podporu „islamofobního“ prezidenta a přání protimigrantskému politikovi T. Okamurovi k výsledku ve volbách. Nemůže být pochyb, že mnohé Okamurovy výroky lze považovat za extremistické nebo prostě hloupé. Zde je ale opět třeba politologické, ba dokonce teologické rozlišení. Katolická církev

má značnou zkušenost s takzvanými herezemi. To nebyly a nejsou „úplné lži“, ale podle známého Chestertonova paradoxu „pravdy, které zešilely“. I některé politické subjekty můžeme, pokud se nezbavujeme zdravého rozumu, takto posuzovat. Například SPD je dobrým příkladem hnutí, které je možné kritizovat z mnoha dobrých důvodů (autor těchto řádků tak pravidelně činí!), ale není korektní ho odmítat šmahem: jeho volební výsledek znamená, že svými kritickými postoji k Evropské unii a její imigrační politice se hnutí zřejmě dotklo něčeho podstatného a reálného, čím žije společnost, nebo alespoň její značná část. Pokud rezignujeme na toto rozlišení (a týká se samozřejmě i prezidenta M. Zemana), dostaneme se do slepé uličky, z níž nebude přijatelného východiska. Ostatně, jak bylo již mnohokrát řečeno, standardní přání k volbám všem významným politickým stranám a jejich představitelům není nic, zač by se měl nejvyšší reprezentant české církve omlouvat, neboť jde primárně o výraz slušnosti. (Je ovšem pravda, že pokud by chtěl otec Dominik popřát pouze tzv. demokratickým stranám, výrazně by ušetřil dopisní papír!)

Ano, římskokatolická církev v České republice má mnoho problémů, některé z nich vyjádřilo i autory zmíněné číslo časopisu *Salve*. Jen na okraj poznamenávám, že Dominik Duka je příslušníkem téhož řádu, který *Salve* vydává, a dokonce čestným šéfredaktorem této revue! Je tudíž absurdní mu vytýkat, že špatně komunikuje uvnitř církve, a odvolávat se přitom na časopis, který nakladatelství Krystal OP vydává i pro České arcibiskupství. Ale k věci: domnívám se, že Dominik Duka nemůže být obviňován ze všech nešvarů, které jsou v domácí církvi. Nic naplat, zde je nutné se ptát jinak: Co dělá každý pokřtěný katolík pro to, aby situace jeho

církevního společenství byla lepší, tj. odpovídala stále více evangelnímu ideálu? Vytýkat pětasedmdesátiletému arcibiskupovi a primasovi církve, že zdůrazňuje rodinný život a že upozorňuje na tendence, které ničí základní antropologické priority, je jako vytýkat zedníkovi, že míchá maltu, nebo lékaři, že předepisuje léky. Pokud vím, je přehnané tvrdit, že někomu odepřel pastorační péči. Má pouze jasné stanovisko ohledně aktivit LGBTQ komunit, stanovisko, které (světe, div se!) prozatím odpovídá oficiálním církevním dokumentům.

Poslední námitky jsou již zcela z kategorie „zábavné“. Pokud je mi známo, návrhy, aby biskupové opustili své „honosné paláce“ a „pozlacené kočáry“, jsou z dílny socialistických inženýrů lidských duší. V církevním prostředí zaznívaly například po skončení druhého vatikánského koncilu v revolučních šedesátých letech. Kupodivu, ani Pavel VI., ani posléze svatý Jan Pavel II. tak přes tyto výzvy neučinili. Nejde pouze o to, že paláce už dávno nejsou tak honosné jako v minulosti. Jde spíše o naplnění jistých sociálních a symbolických rolí u reprezentace, která má moc a z ní plynoucí zodpovědnost. A potom také o pozitivní vztah k historii, který je pro katolickou církev typický. Samozřejmě že biskupové mají precedens v jistém skromném galilejském prorokovi, který měl blízko k rybaření. To ovšem nutně neznamená, že by si měli Dominik Duka nebo římský biskup František opatřit rybářský prut. Aby bylo jasno: křesťanství sice učí, že bohatí těžko vejdou do Božího království; paradoxně ale současně tvrdí, že chudoba spočívá především v nastavení lidského srdce.

Jiří Hanuš, historik, pracuje v Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

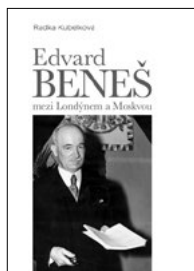
Z nových knih

RADKA KUBELKOVÁ

**EDVARD BENEŠ
MEZI LONDÝNEM A MOSKVOU
Vývoj spolupráce londýnského
a moskevského exilu –
od československo-sovětské
smlouvy k přijetí Košického
vládního program**

Epocha, váz. s přeb., 304 s., 299 Kč

Detaillní analýza vývoje spolupráce mezi demokratickými exilovými politiky působícími v Londýně a komunistickými zástupci čs. exilu v Moskvě.

Spolupráce, jejíž počátek se datuje od prvních měsíců po podepsání spojenecké smlouvy se Sovětským svazem v prosinci 1943, byla realizována mezi ideově zcela rozdílnými centry, jejichž politické představy o poválečném fungování a struktuře republiky se výrazně lišily. Výsledkem byl tzv. Košický vládní program, jež koncipovala KSČ. Zatímco demokratičtí zástupci jej pokládali za maximum možného v přechodném období konsolidace státu ukončeném volbami, pro komunisty představoval minimum v připravovaném socializačním procesu.

Nakladatelství Epoque
Kaprova 12/40, 110 00 Praha 1
tel.: 224 810 353, 734 130 356
objednavky@epocha.cz, www.epocha.cz

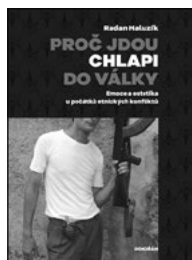
RADAN HALUZÍK

**PROČ JDOU CHLAPI DO VÁLKY
Emoce a estetika u počátků
etnických konfliktů**

Dokořán, váz. s přebalem, 456 s., 499 Kč

Do zabíjení se v postmoderních válkách nepouštějí lidé jako ostřílení všehoschopní zabijáci, ale jako „obyčejní muži“, o nichž by vás to nikdy nenapadlo.

Co je k tomu žene? Sociální antropolog a válečný reportér Radan Haluzík se zaměřil na etnické konflikty v bývalé Jugoslávii a na Kavkaze a mezi těmito lidmi strávil dohromady více než dva roky. Mluvil s nimi, bydlel s nimi a poznal jejich přátele, rodiny i mnohé vůdce. V této knize zachycuje bouřlivou atmosféru na samém počátku konfliktů. Při snaze pochopit jednání těchto bojovníků si všímá jejich spontaneity, prožívané euforie i vyznávané válečné estetiky. Citlivě mapuje napětí před konfliktem i velké drama v ulicích, které to vše synkreticky propojí a eskaluje. Pochopit a vysvětlit, jak říká historik holokaustu Christopher Browning, však ještě neznamená omluvit...

Dokořán,
Holečkova 9
150 00 Praha 5 - Smíchov
tel.: 257 320 803
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz

HEGEL VE FRANCII

**Francouzská recepcie
Hegelovy filosofie času**

OIKOYMENH, váz., 235 s., 338 Kč

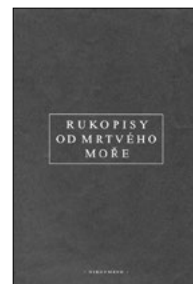
Předkládaná antologie zahrnuje překlad devíti francouzských textů. Jejich tematickým pojítkem je filosofie času, která se dotýká nejexponovanějších bodů Hegelovy nauky: ať už jde o vztah pomíjivé přírody a jejího věčného duchovního základu, o klasické téma konce dějin, jenž je pro Hegela děním svého druhu, nebo o rozdíl mezi lidským časem, který se ukládá v paměti, a nepamětným časem přírodních jsovcen.

UKOPISTY OD MŔTVÉHO MOŘE

OIKOYMENH, dotisk vydání z roku 2007, váz., 964 s., 828 Kč

Tato edice tzv. kumránských rukopisů obsahuje 2000 let staré texty židovského společenství, které byly nalezeny ve čtyřicátých letech minulého století v jeskyních u Mrtvého moře. Texty umožňují vhled do judaismu v období před pádem

Druhého jeruzalémského chrámu (70 n. l.), tj. do doby, která měla rozhodující vliv pro vznik křesťanství. Kniha obsahuje dva rozsáhlé úvody S. Segerta a J. Duška a desítky originálních kumránských textů s jejich překlady do českého jazyka. K nejdůležitějším textům patří nepochybně ty, jež se přímo týkají kumránského způsobu života, jako např. Řád jednoty, Řád sboru, Damašský spis, Válečný řád, ale např. i záhadný Měděný svitek. Výběr zahrnuje řády, nařízení, výklady a parafráze biblických knih, poetické a liturgické texty a další literaturu. Texty přeložili S. Segert, Š. Bažantová a R. Řehák.

OIKOYMENH

Černá 3, 110 00 Praha 1
tel./fax: 224 930 310/212

Prodej pro veřejnost každý čtvrtek
mezi 9:30 a 16:30

15% sleva, 20% sleva pro studenty

www.oikoymenh.cz

distribuce@oikoymenh.cz

MILOSLAV BEDNÁŘ

POHYB A ŘÁD

Togga, brož., 338 s., 290 Kč

Základní hodnota knihy tkví v tom, že je pokusem o původní, nikoli jen interpretační, filosofickou monografii, což je v posledních desetiletích v Čechách neběžný jev. Předkládá filosofické veřejnosti samostatný a svěbytný koncept fenomenologické ontologie, který vyrůstá především z filosofie Jana Patočky, je však poučen i širším historickým vývo-

jem fenomenologie. V jádru konceptu stojí protofilosofická problematika původního „prafenoménu pohybu“ chápaného a vypracovaného jako „původní časoprostor FYSIS“ a z tohoto původního ontologického nahlédnutí studie dospívá až k problémům dějinnosti, dějin a jejich smyslu, filosoficky aktuálním problémům svobody či soupatřičnosti politické, filosofické, náboženské a umělecké dimenze lidského života.

Togga, spol. s r.o.

Radlická 48

1500 Praha 5

tel.: 603 551 179

www.eshop.togga.cz

knihy@togga.cz

ARNOŠT NOVÁK

TMAVOZELENÝ SVĚT

**Radikálně ekologické aktivity
v ČR po roce 1989**

SLON, brož., 347 s., 459 Kč

Kniha se snaží přispět ke zmapování a pochopení dynamiky radikálně ekologické aktivity v České republice v letech 1989 až 2010. Zabývá se radikální částí českého environmentálního hnutí a procesem jeho deradikalizace v průběhu 90. let. Přínos práce spočívá ve zvolené výzkumné strategii, která přichází s jakýmsi „etnografickým zoomem“ a oproti jiným pracím se zaměřuje na to, jak diferenciované byly proudy uvnitř zdánlivě stejnobarevného aktivistického prostředí. Ukazuje tak mnohost forem ekologického aktivismu v 90. letech. Snaží

se také odpovědět na otázku, zda byla deradikalizace českých ekologických organizací, která v podstatě znamenala ubývání pestrobarevnosti hnutí a jeho slévání do jednoho proudu převážně transakčního aktivismu, jejich „nevyhnutelným“ údělem, vzhledem k tomu, v jakém systému politických příležitostí jednaly a jaké zdroje pro své aktivity mobilizovaly.

Sociologické nakladatelství (SLON),
Jilská 1

110 00 Praha 1

tel.: 222 220 025, fax: 222 220 045

www.slon-knihy.cz

slon@slon-knihy.cz

**ALEXANDR MITROFANOV, PETR
PITHART, JAROSLAV KMENTA,
PETRA PROCHÁZKOVÁ, JEFIM
FIŠTEJN, BOHUMIL DOLEŽAL,
TOMÁŠ NĚMEČEK A DALŠÍ
PROČ?**

Proč je Zeman prezidentem.

Proč jsme tam, kde jsme

Zed, brož., 280 s., 298 Kč

Mimořádně aktuální knížka, unikátní sestava autorů. Česko se ocitlo na křižovatce. Po dominanci Andreje Babiše potvrdil své výsadní postavení i Miloš Zeman.

V lednu 2018 byl podruhé zvolen prezidentem v historicky druhé přímé volbě. Hlasování zdánlivě rozdělilo tuto zemi na dvě nesmiřitelné poloviny. Naděje na změnu na Pražském hradě po pěti letech pro jednu část lidí pohasla, ta druhá svou volbou zabetonovala status quo. Je česká

společnost skutečně tak rozdělená, jak se může podle výsledků prezidentských voleb jevit? Opravdu proti sobě stojí „pražská kavárna“ a „venkov“? Posouváme se na Východ? A není opakované zvolení Zemana a jeho dosavadní působení jen součástí širšího procesu, který Česko zvolna mění a ukrajuje z její polistopadové demokracie? Dvě desítky předních komentátorů se snaží nalézt odpovědi na tyto otázky a nabízí svůj pohled a reflexi toho, co se děje. Kniha tak předkládá plastický obrázek nejen na prezidentské volby, ale především na proměnu politiky i celé společnosti, které v posledních letech zažíváme.

VÁCLAV CÍLEK
POUTNÍK ČASEM CHAOSU
 Zeď, váz., 360 s., 349 Kč

Stojíme na prahu velké proměny. Neklid zažíváme všude kolem sebe. Co nám ta proměna přinese a kdy přijde, se můžeme jen domnívat. Je dobré si ale uvědomit, že podobné předěly zažívali lidé tisíce let před námi. Ne vždycky musí znamenat katastrofu. Toto přesvědčení Václava Cílka vystupuje z této knížky jako poselství. Tahle knížka je jedním velkým putováním. Putováním časem, dějinami, světem... Známy geolog a esejista nás provede krajinami svého srdce, krajinami z kamene i myšlenek. Navštívíme jeskyně i dávné civilizace, skalní města i indiány, krásy Čech i Jeruzalém... Podíváme se, kam se ubírá moderní společnost i jaký vliv na ni mají nové technologie. Zamyslíme

se, kam se za poslední léta posunula společnost česká. Ale také kde a v čem dnes můžeme hledat krásno a klid. A jak to všechno může souviset. Souvislosti jsou často nečekané a netušené. V otevřeném rozhovoru s novinářem Janem Dražanem vypráví Václav Cílek poutavě, moudře, s nadhledem i humorem o věcech, kterými se léta zabývá. Stejně tak o svém životě.

TUVIA TENENBOM
VŠECHNY JEJICH LŽI
 Zeď, brož., 360 s., 349 Kč

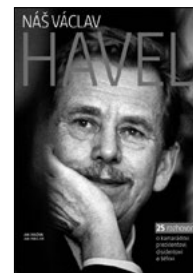
Je vtipný jako Borat, chytrý jako Woody Allen, neodbytný jako Michael Moore. To je Tuvia Tenenbom. Jestli ovšem něco není, pak rozhodně není politicky korektní. Po úspěchu na knižním trhu v Izraeli a Německu, kde jeho knihy zapůsobily jako zjevení a staly se bestsellerem, má nyní i český čtenář možnost seznámit se s fenomenálním Tuviov Tenenbomem. Izraelsko-americký novinář, spisovatel a dramatik procestoval USA křížem krážem, mluvil se stovkami lidí, od politiků po bezdomovce, od ropných magnátů po aktivisty, od indiánů po černochoy, od Židů po bílé rasisty. Klade jim chytré i zdánlivě naivní otázky, aby je vyprovokoval a zjistil, co si doopravdy myslí. Následně skládá obrázek, který je neobyčejně vtipnou a zároveň alarmující zprávou o dnešní Americe. Jeho kniha je plná zábavných dialogů i pronikavých pozorování. Za vším tím vtipem jsou ale často překvapující i kruté pravdy. Po přečtení této knihy se už nebudete

divit, proč v USA zvítězil Donald Trump. Tenenbom není ani levičák, ani pravičák, chce zkrátka znát pravdu. A tak dráždí úplně všechny.

JAN DRAŽAN, JAN PERGLER
NÁŠ VÁCLAV HAVEL
27 rozhovorů o kamarádovi, disidentovi a prezidentovi
 Zeď, brož., 384 s., 419 Kč

Schwarzenberg, Kubišová, Horáček, Duka, Pánek a mnoho dalších... Na tři desítky osobností vzpomínají ve velmi otevřených a obsáhlých rozhovorech na prezidenta, kamaráda, disidenta i šéfa. Proč měli Václava Havla rádi a co je na něm štválo? Co s ním všechno zažili? Proč se neměl rád s Václavem Klausem? Jaký byl mukl? Mnohovýstevnatý kaleidoskop vzpomínek, který mapuje období od 60. let, kdy se Václav Havel začal objevovat na veřejnosti jako dramatik a intelektuál, přes 70. a 80. léta, kdy se stal neformálním lídrem disentu, přelomový rok 1989 a jeho nezastupitelnou roli v sametové revoluci. Kniha samozřejmě sleduje také třináct let působení na Hradě i jeho poslední dny na Hrádečku v roce 2011. Rozhovory o Václavu Havlovi i nejpodstatnějších okamžicích československé a české historie posledního půl století.

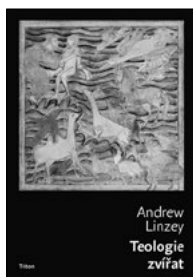
Nakladatelství Zeď
 Preslova 2213/5
 150 00 Praha-Smíchov
www.facebook.com/knihyzed
info@knihyzed.cz

ANDREW LINZEY
TEOLOGIE ZVÍŘAT

Triton, brož., 304 s., 219 Kč

Jestliže je třeba položit si otázku, jak máme jako lidé vykonávat vládu či Bohem darovanou moc nad mimolidskými tvory, nemusíme hledět dál než k Ježíši jako svému morálnímu vzoru – příkladu moci projevené v bezmoci a síly projevené v soucitu. Jestliže je znakem pravého učednictví velkorysá láska, která nás něco stojí, musíme se ptát, jaké máme důvody k tomu, abychom z tohoto náležitěho uplatnění křesťanské odpovědnosti vyloučili zvířata.

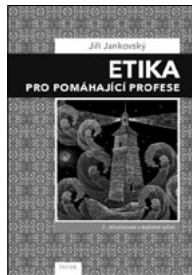
Andrew Linzey je přední britský teolog. Zabývá se vztahem člověka k mimolidským tvorům a jejich postavením. V současnosti působí jako ředitel Oxfordského centra pro etiku zvířat a zároveň vyučuje na Teologické fakultě Oxfordské univerzity. Napsal a uspořádal více než 20 knih, mezi nimi např. *Creatures of the Same God*, *Animals on Agenda*, *The Global Guide to Animal Protection* či *Why Animal Suffering Matters*.

JIŘÍ JANKOVSKÝ
ETIKA PRO POMÁHAJÍCÍ
PROFESE

Triton, 2. aktualizované a doplněné vydání, 304 s., 269 Kč

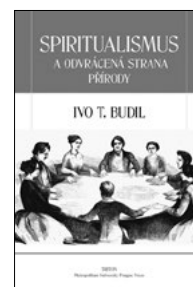
Jiří Jankovský, zkušený vysokoškolský pedagog a bývalý dlouholetý ředitel českobudějovické ARPIDY, centra pro rehabilitaci osob se zdravotním postižením, věcně a zasvěceně reaguje na dynamický rozvoj, jímž naše společnost a její produkt – pomáhající profese – prošly a stále procházejí. Společenské změny mohou vést k relativizaci obecných (nadčasových) hodnot, stále více se prosazuje pluralita názorů i alternativní způsoby myšlení. V tomto hektickém dění může člověk ztratit orientaci a trpět nejistotou. Na straně druhé není vyloučena ani povrchnost vedoucí k bezbřehému liberalismu, vystupňovanému individualismu, popřípadě i k naprostému nezájmu o společenské dění. To vše se přirozeně dotýká i výkonu pomáhajících povolání. Smyslem inovované publikace je upozornit na aktuální etické otázky, problémy, ale i možná nebezpečí spojená s výkonem pomáhajících profesí. Autor však neusiluje o jejich řešení, spíše se snaží vzbudit v čtenáři zájem o předložená témata a přimět jej k samostatným úvahám v širším etickém kontextu.

IVO T. BUDIL
SPIRITUALISMUS

Triton, váz., 408 s., 399 Kč

Knihy v širším historickém kontextu přibližuje zrod, rozmach a úpadek spiritualistického hnutí, které přibližně od padesátých let devatenáctého století do dvacátých let dvacátého století významně ovlivnilo intelektuální a duchovní život Západu a usilovalo o radikální proměnu moderního světa. Čtenář se seznámí s nejvýznamnějšími předchůdci, průkopníky a představiteli spiritualismu a motivy, které je vedly k příklonu k víře v možnost komunikace s duchy zemřelých. Zvláštní pozornost je věnována šíření spiritualismu ve Spojených státech amerických, Velké Británii, Francii a Německu. Při kritické analýze příčin mimořádného ohlasu spiritualistického hnutí mezi předními představiteli soudobého vědeckého, kulturního a veřejného života jsou použity teoretické přístupy a koncepty kulturní evoluce a univerzálního darwinismu.

Nakladatelství Triton
Vykáňská 5
100 00 Praha 10
tel.: 226 220 025
www.tridistri.cz, info@triton-books.cz

Právě vyšlo jako **e-kniha**

Petr Fiala a kol.

MANIFEST ČTYŘ

„Svoboda není něco jednou provždy daného, je třeba o ni neustále usilovat.“

Pravý břeh / Barrister & Principal Publishing
www.pravybreh.cz / www.bpublish.cz

www.kosmas.cz

Válka světů

JIRÍ
HANUŠ

Eseje, úvahy, glosy

CENTRUM PRO STUDIUM DEMOKRACIE A KULTURY

JIRÍ HANUŠ

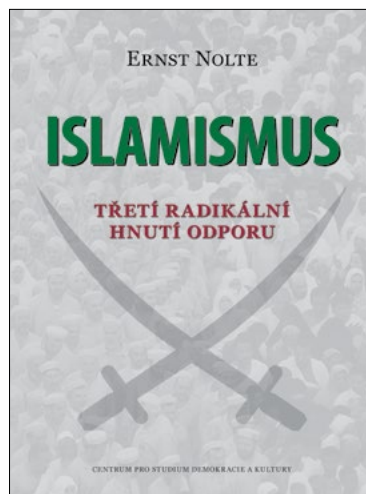
Válka světů

Eseje, úvahy, glosy

Pod názvem *Válka světů* se skrývají eseje, úvahy a glosy, většinou publikované v časopise *Kontexty*, v *Lidových novinách* a na portálu *Pravý břeh* v letech 2013–2017. Autor se v nich věnuje literatuře, náboženství a politice, tedy svým koníčkům. V oblasti literární aktualizuje významné romány 19. a 20. století, v oblasti náboženské ironizuje nepochopení základních křesťanských hodnot, v oblasti politické obhájí konzervativní a klasicky liberální pohled na člověka a svět. Život je podle něj slzavé údolí, do kterého však kanou i krůpěje Božího milosrdenství.

Brož., 350 str., 298 Kč

Vydalo CDK, objednávky na www.cdk.cz

ERNST NOLTE

Islamismus

Třetí radikální hnutí odporu

Tato kniha představuje islamismus jako třetí velkou ideologii – po ruském bolševismu a německém nacionálním socialismu –, která se staví do odporu vůči modernitě, liberální demokracii, svobodné tržní ekonomice a západnímu individualismu. Autor sleduje dějiny novodobého politického islámu od 19. století do teroristického útoku na New York v roce 2001 a ukazuje, jakými cestami se ubírala jeho radikalizace ve vztahu k Západu. Srovnání s nacismem a komunismem, kterému se autor podrobně věnuje, umožňuje nahlédnout „revolučně konzervativní“ povahu islamismu a lépe porozumět jak oněm dvěma hnutím odporu, s nimiž se Západ musel potýkat ve 20. století, tak i tomu třetímu, islamistickému, s nímž je konfrontován v současnosti.

Vázaná, 272 str., 348 Kč

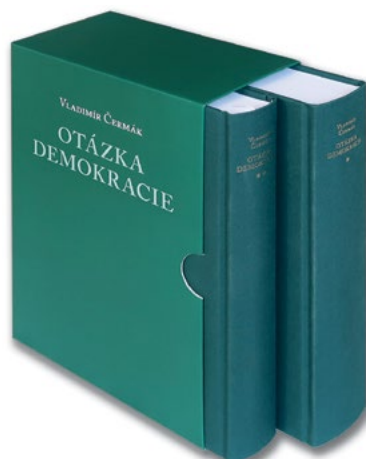
VÍT DOSTÁL

Paradiplomacie českých krajů

Regiony jako aktér mezinárodní politiky

Kniha se věnuje působení českých krajů v mezinárodních vztazích. Nejdříve se zabývá zahraničním a českým výzkumem paradiplomacie, následuje rozbor přístupu politologických (sub)disciplín k tomuto fenoménu a identifikace hlavních konceptů a typologií používaných při jeho výzkumu. V textu jsou stanoveny vývojové fáze české krajské paradiplomacie a legislativní i nelegislativní kontext její realizace. Empirická část studie zahrnuje souhrnnou analýzu stavu krajské paradiplomacie a tři případové studie – působení krajů v sousedských vztazích, přístup krajů k rusko-ukrajinskému konfliktu a analýzu jihomoravsko-lichtenštejnských vztahů. Výzkum se soustřeďuje na čtyři oblasti – etablování paradiplomacie, její realizaci, zapojené aktéry a vztah mezi regionálními a ústředními orgány.

Brož., 192 str., 179 Kč

VLADIMÍR ČERMÁK

Otázka demokracie

Nové, souborné vydání celoživotního díla originálního českého politického filozofa Vladimíra Čermáka. Vydání zahrnuje všech pět dílů *Otázky demokracie* (Demokracie a totalitarismus; Člověk; Společnost a stát; Hodnoty, normy a instituce; Funkce demokracie). Čermák svým pojetím navazuje na Masarykovo pojetí humanitní demokracie, v němž sjednocuje přístupy politologické, filozofické a sociologické. Demokracie mu není pouhým politickým uspořádáním, ale spíše Tocquevillovým stavem společnosti. S předmluvou Petra Fialy. Vydání je opatřeno jmenným i věcným rejstříkem.

Dva svazky formátu B5 v plátěné vazbě se zlatou ražbou, v ochranném pouzdře, celkem 1408 str., 998 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

